

SLOVENSKÁ REC

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Hlavný redaktor: prof. dr. Eugen Jóna

Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč

Redakčná rada: doc. dr. V. Blanár, dr. L. Dvonč, dr. G. Horák, dr. J. Horecký, prof. dr.
E. Jóna, dr. F. Miko, doc. dr. Š. Ondruš, univ. prof. dr. E. Pauliny, dr. Š. Peciar,

doc. dr. J. Ružička

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

Peciar Š., Obmedzovací význam predpony <i>po-</i> v slovenčine — — — —	65
Mistrič J., K lyrizovanej próze poviedok Kde pijú dúhy — — — —	77
Dvonč L., O názvoch štátov typu <i>Republika Mali</i> — — — —	89

Diskusie

Ružička J., Podradovacia spojka <i>ako že / akože</i> — — — —	96
Holý J., O termínoch <i>sloh</i> a <i>štýl</i> — — — —	101
Mlacek J., Opäť o písaní vlastných mien — — — —	108
Uhlár V., Písať <i>nitelnice</i> a či <i>nitelnice?</i> — — — —	111

Zprávy a posudky

F. Kopečný, Slovesný vid v češtině. J. Oravec — — — —	116
J. Ballay, Vyučovanie slohu v 6.—9. roč. základnej deväťročnej školy. J. Horecký — — — —	120
Anatomické názvoslovie. I. Masár — — — —	121

Rozličnosti

<i>Slovenské rudohorie</i> — <i>rudohorie</i> . A. Keder — — — —	125
<i>Stavebný a strojný dozor</i> . F. Miko — — — —	126
Skloňovanie názvov typu <i>Greenville</i> . L. Dvonč — — — —	126

Odpovede na listy

Námestie Maratónu mieru. L. Dvonč — — — —	128
---	-----

OBMEDZOVACÍ VÝZNAM PREDPONY *po-* V SLOVENČINE

Štefan Peciar

Obmedzovacím (delimitatívnym) významom predpony *po-* rozumieme taký spôsob slovesného deja, pri ktorom dej chápeme ako obmedzený na istý časový úsek a preto uzavretý, dokonavý, alebo – vo formulácii A. V. Isačenk a¹ – taký, pri ktorom „sústredíme pozornosť na obmedzený úsek (fázu) deja chápaného ako celostná, zomknutá udalosť“. Ako zistil Isačenko (c. d., 234 a 237), výrazovými prostriedkami obmedzovacieho spôsobu slovesného deja v slovenčine a v češtine sú predpony *po-*, *za-* a ojedinele i *z-/s-* (táto posledná v spojení s príponou *-nú/-n-*): *posedieť (si)*, *poležať (si)*, *pofajčiť (si)*; *zamávať*, *zafajčiť si*, *zaplakať*; *zdriemnuť (si)* popri *zadriemať/zadriemnuť*.²

V tomto príspevku si všímame len slovesá s obmedzovacou predponou *po-*. Sú to jednovidové dokonavé slovesá, odvodené od nedokonavých, zväčša bezpredponových slovies.

Slovesá typu *posedieť (si)* s obmedzovacím významom predpony *po-* zaraďujú sa v doterajšej literatúre obyčajne do rámca „malej (alebo veľkej) miery deja“ spolu s inými dvoma typmi, a to s typom *pookriať*, *pootvoriť*, *popohnať*, *povyskočiť* (ide o jednovidové dokonavé, ale niekedy i párové slovesá, odvodené od dokonavých slovies, predponových i bezpredponových, predponou *po-* s významom „trochu, čiastočne“³) a s typom *pokašľávať*, *pofukovať* (ide o jednovidové nedoko-

¹ *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология. Часть вторая*, Bratislava 1960, 234 n.

² A. V. Isačenko postrehol aj jemný významový rozdiel medzi obmedzovacou predponou *po-* a *za-*: predpona *po-* dodáva nedokonavému slovesu popri dokonavom vide aj významový odtienok „obmedzenosti v čase“, kým predpona *za-* takýto odtienok nevyjadruje. I keď úplnejší jazykový materiál, ako si povšímneme ďalej, ukazuje, že uvedený významový odtienok nevystupuje výrazne pri každom jednotlivom slovese s obmedzovacou predponou *po-*, v zásade je Isačenkovo jemné zistenie správne. Predponu *po-* možno pokladať z tohto hľadiska za príznakovú, predpony *za-* a *z-/s-* za bezpríznakové.

³ A. V. Isačenko (c. d., 238 n.) vidí v tomto type (pravda, len pokiaľ ide o jednovidové slovesá) osobitný, tzv. zmierňujúci spôsob slovesného deja (rus. *smiagčitel'naja soveršajemost'*).

na vé slovesá, utvorené prefixálno-sufixálne od bezpredponových nedokonavých sloviess).⁴

Podľa F. Trávníčka⁵ v slovesách *posednouti* (poposednouti), *poskočiti*, *posečkati*, *poohlédnouti se*, *poodběhnouti*, *poopraviti*, *popojiti*, *popojeti*, *popohnati*, *pousmáti se*, *povystoupiti*, *pozdržeti*, *pozměnit* a i. „vyjadruje po- malou míru dějovou“. K týmto slovesám, odvodeným od dokonavých sloviess, Trávníček priraduje i slovesá *pospati*, *postáti*, ktoré sú odvodené od nedokonavých sloviess a v ktorých predpona po- (v daných kontextoch) má zjavne obmedzovací význam (porov. c. d., 190—191). Naproti tomu vo výrazoch *to jsme si pohráli*, *pohovořili*, *poleželi*, *pokouřili*, *popovídali*, *pospali* ap. má predpona po- podľa Trávníčka akýsi odtienok významu „úplnosti“: „chceme-li říci, že jsme dělali něco dlouho a s pocitem příjemnosti, spokojenosti“. Ďalej však Trávníček svoj výklad obmieňa a píše (193): „Řeknu-li samo o sobě *poseděti si*, nevím, jde-li o velikou či malou míru dějovou. To poznám teprve ze souvislosti. Chceme-li vyjádřit malou míru dějovou, musím říci *málo*, *trochu si poseděti*. Zde je tedy malá míra dějová vyjádřena nikoli předponou po-, nýbrž příslovcem *málo*. A také velikou míru dějovou vycítujeme nikoli z předpony samé, nýbrž z citové, náladové výslovnosti (*to jsem si poseděl!*).“ Tým Trávníček vlastne upiera predpone po- v tomto type sloviess akýkoľvek význam. Pritom Trávníček spája typ *poseděti si* s distributívami a mieša ho aj s inými typmi (191 a 193). Typ *pokašlávat*, *pořukovat* Trávníček osobitne nespomína. Iba medzi frekventatívami uvádza ako nárečovú kuriozitu Raisove formy *povrchivati*, *povrtivati*, *pořřivati*, *pořřívá* a niektoré iné ojedinelé podoby s predponou po- alebo s inými predponami (229).

V Trávníčkových stopách ide V. Šmilauer,⁶ ktorý v predpone po- vidí popri iných významoch aj výrazový prostriedok „malej miery, čiastočnosti“ (v nesúrodých typoch *poodhaliti*, *pomačkati*, *pobídnouti*, *poblednouti*, *postonávat*, *popojeď*) i „veľkej miery“ („po- se zvratným zájmenem si znamená „dlouho, hodně, dosyta“: *ten si poležel*; *to jsme si polenošili*, *pochutnali*“).

I. Poldauf,⁷ vychádzajúc z relatívnosti pojmu (veľkej, resp. malej) „dejovej miery“ (dejovej „obsiahlosti“, resp. „neobsiahlosti“), poukázal na nevhodnosť tohto pojmu (ako i pojmu „dejovej fáзовosti“) pri vymedzovaní významu slovesných predpón. Predpona po- v slovesách typu *pobloudit*, *pobýt*, *posedět*, *popít* i v slovesách typu *pobolívá*, *poblýskává se*, *pokašlává* podľa Poldaufa vyjadruje „nehlbokosť, malú prenikavosť“ („neprůraznost“) deja. Tento významový odtienok Poldauf odvodzuje zo základného lexikálneho významu predpony po-, z významu „povrchovej a povrchnej činnosti, nehlbokého zásahu do celku“ (c. p., 221). Niekedy túto nehlbokosť deja pociťujeme príjemne; to sa vyjadruje prospechovým datívom: *poležel si*, *poseděl si*, *početl si*.⁸

⁴ Pozri o nich moju štúdiu *Slovesá typu pokašlávat, pořukovat*, SR 28, 1963, 32—44.

⁵ *Studie o českém vidu slovesném*, Praha 1923, 190.

⁶ *Slovesný vid a způsob slovesného děje*, Hovory o českém jazyce, Praha 1940, 77.

⁷ *Podíl mluvnické a nauky o slovníku na problematice slovesného vidu*, Studie a práce lingvistické I, Praha 1954, 221—223. — *Spojování s předponami při tvoření dokonavých sloves v češtině*, SaS XV, 1954, 49 n., najmä 61.

⁸ „Příjemnost se tu spojuje s nehlbokostí, představou nezávažnosti, domněnkou, že děj nebude trvat přes míru a podobně. Ironicky se tak vyjádříme tam, kde taková představa byla lichá: *Poležel si* (o nemocném). *To jsme si polenošili*, *pochutnali*. *Pobyl*

Poldaufovo prehodnotenie „dejovej miery“ na (prijemné alebo neprijemné) hodnotenie („libost nebo nelibost“) pre typy *posedět si, poležet si, počíst si* prijal aj F. Kopečný.⁹ Podľa Kopečného typ *počíst si, pobýt si, poležet si, pospat si*... „je o něco zriedkavejší“ (v češtine) ako príbuzný typ *zabásnit si, zařečnit si, zalyžovat si, zaplavat si, zatančit si*... a smeruje k párovosti: *pohrát si — pohrávat si, poskočit si — poskakovat si, pospat/pospávat si*... Styka sa s nepárovým typom imperfektívnym (*pobíhat, poléhávat, poletovat, posedávat, potloukat se, potulovat se*...) (c. d., 110 i 133). K slovesám vyjadrujúcim „afektívny odtienok malej miery“ Kopečný teda zaraďuje nielen jednovidové dokonavé slovesá s predponou *po-* (typ *posedět*) a jednovidové nedokonavé slovesá s predponou *po-* (typ *posedávat*), ale i niektoré „párové“ slovesá. Avšak slovesá *pohrávat si, poskakovat si, pospávat si* sotva možno pokladať za nedokonavé vidové formy k dokonavým slovesám *pohrát si, poskočit si, pospat si*, a to nielen vzhľadom na rozdielny spôsob slovesného deja, ale aj vzhľadom na odlišný slovotvorný model.¹⁰ Ide teda len o zdanlivú párovosť. Na inom mieste (131) Kopečný sám čiastočne pozmeňuje svoje stanovisko a tvrdí, že typ s reflexívnym *si* (*pobýt si, poběhat si*...) je „obyčajne nepárový“. Ako párové uvádza *pospat si/-ávat si* a *popřát/-ávat si*. Sloveso *popřát/-ávat (si)* vo význame „neobmedzovať sa, dopriať si“ je skutočne párové, ale nepatrí k slovesám typu *posedět (si)*, keďže nevyjadruje spôsob slovesného deja, lež tvorí novú lexikálnu jednotku, odlišnú od základného slovesa *přát (si)*. Kopečný zaraďuje do jednej skupiny slovesá odvodené predponou *po-* nielen od nedokonavých sloves (*pobýt, posedět, postát*), ale aj od dokonavých sloves (*pozvedl ruku, pochytil z toho něco, povšiml si, povzdechl si*; 130). Takto stráca možnosť jednotného kritéria.

si tam půl hodiny.“ Tu Poldauf čiastočne koriguje Šmilauera, ktorý toto ironické využitie niektorých sloves typu *poležeti si* pokladal za význam „veľkej miery“ pri predpone *po-*.

Žiada sa poznamenať, že Poldaufovo chápanie „prijemného alebo neprijemného hodnotenia“ („libé a nelibé hodnocení“) v jednotlivých konkrétnych prípadoch je hodne subjektívne. Medzi príjemne hodnotené deje Poldauf zaraďuje napr. sloveso *podojít* (krávu, s vysvetlením „odlehčit jí“). Poldauf myslí, že použitie predpony *po-* v slovesách *pobaviť, pocelovat, počastovat*...; *pobloudit, pohádat se, pohanět, pohnat* (před soud) (SaS XV, 61) je motivované „hodnotiacim zaradením“ týchto sloves („řadicí po-“). Pritom „zaraďujúce (řadicí) predpony“ Poldauf pokladá za „vidové“, nie lexikálne (pozri jeho polemiku s F. Kopečným, SaS XVII, 1956, 167–174). Avšak medzi slovesami s hodnotiacim zaradením („hodnotící řadení s po-“) uvádza aj také slovesá, ktoré majú obe vidové formy: *posílit/posilovat, pozdravit/pozdravovat, pozvat/pozývat, potřást/potřásat, polepšit si (se)/polepšovat si (se), popřát si/popřávat si; pohoršit se/pohoršovat se, porušit/porušovat, potupit/potupovat*. Takéto slovesá nemožno pokladať za dokonavé vidové formy k bezpredponovým nedokonavým slovesám *sílit, zdravit, zvát* atď. Predpona *po-* v nich má lexikálny význam. Uvedené skutočnosti podľa mojej mienky svedčia o tom, že Poldaufov pojem „zaraďovacích (řadicích) predpôn“ nie je vyjasnený. (Pozri i kritické pripomienky A. V. Isačenkova, c. d., 164–165.)

⁹ „Tomu, co je pocítováno nebo stylizováno jako nelibé, přisuzujeme obyčejně velkou míru, libé hodnotíme podle okolností, ale hlavní je, že tu přestává jít o udání míry.“ Kopečný tu hovorí o „afektívnom hodnotení slovesného deja.“ (*Slovesný vid v češtině*, Praha 1962, 24.) Na iných miestach svojej práce Kopečný však naďalej používa termín „(malá, velká) míra děje“ (napr. na str. 110, 130, 131 a i.).

¹⁰ Pozri moju štúdiu *Slovesá typu pokašlávat, pofukovat*, SR 28, 1963, 32 n., najmä 33–38.

O akúsi klasifikáciu slovíes typu *posedieť (si)* sa pokúsil J. Mihál.¹¹ Mihál nazýva tieto slovesá terminatívne a omylom ich stotožňuje s podielovými čiže distributívnymi slovesami (c. p., 197). Člení ich na 1. afektívne a 2. neafektívne.¹² To však nie je typická klasifikácia práve týchto slovíes, lebo aj v ktoromkoľvek inom type možno nájsť slovesá afektívne (expresívne) i neafektívne (nociónálne). Svoje „neafektívne terminatívne slovesá“ Mihál ďalej člení na a) predmetové a b) podmetové (teda opäť netypicky, lebo rovnako možno členiť aj jeho „afektívne“ slovesá) a predmetové (nevedno, prečo nie aj podmetové) na α) jednorazové, β) niekoľkorázové a γ) prospechové alebo ujmové (podľa akého kritéria?). Ako vidno, Mihálova klasifikácia „terminatívnych“ slovíes je celkom ľubovoľná. Rovnakej povahy sú aj mnohé jeho formulácie.¹³ Preto sa Mihálovými vývodmi nebudeme podrobnejšie zaoberať.

J. Horecký¹⁴ stručne opakuje to, čo povedali iní autori o slovesách vyjadrujúcich malú mieru deja. Tri typy slovíes s predponou *po-*, 1. *poskočiť, poodhaliť* (odvodené od dokonavých slovíes), 2. *posedieť (si), pospievať si* (odvodené od nedokonavých slovíes) a 3. *popásať* (odvodené prefixálno-sufixálne práve tak ako *popíjať* alebo *pokašľávať*). Horecký spája do jedného typu.

Podstatným prínosom vo výskume slovesného vidu a spôsobu slovesného deja sú práce A. V. Isačenkova.¹⁵ Principiálnym a dôsledným rozlíšením slovesného vidu (aspektu) a spôsobu slovesného deja (rus. *способ глагольного действия* u Ju. S. Maslova, *soveršajemost'* u A. V. Isačenkova, nem. *Aktionsart* alebo *Handlungsart*, lat. *actio verbi*) podarilo sa Isačenkovi vystihnúť často veľmi jemné rozdiely v spôsobe slovesného deja. Z nesúrodého komplexu slovíes, v ktorých predpona *po-* podľa tradičného chápania vyjadruje „malú (alebo veľ-

¹¹ O slovesnej predpone *po-* v slovenčine, Jazykovedné štúdie III, Bratislava 1953, 197–199.

¹² Nie je jasné, aký obsah Mihál vkladá do týchto terminov, keď medzi „afektívne“ zaraďuje napríklad aj slovesá *pobesedať, podievať* (má byť *podievať si*), *pojížiť, poľožovať, pohrať, poplakať, popiť, popracovať, popestovať, porokovať, porýsovať, posediť, pospať, postáť, pošermovať, potrpieť, potruchniť, povariť, povarovať, povečerať, povlastenčiť, požalovať, požiť* a medzi „neafektívne“ zaraďuje napríklad aj slovesá *podrmnúť, pošklbnúť, požuhriť, pocmúľať, pochrumkať, pokvakať, pokyukať, pomaňkať (?)*, *pomitúškať (?)*, *povíľať, povrúzať, požmoliť*.

¹³ Napr. o distributívnom význame slovesa *pospať* (*ľudia pospali*) tvrdí, že tu „ide o sumárny dej, ktorý uvádza podmet do stavu, čo potrvá dlhší čas“ (c. p., 197). Veta „*Len čo ľudia pospali* (t. j. spali veľmi krátko), *ozvala sa siréna*“ ukazuje, že Mihál vôbec nevystihol podstatu distributívneho spôsobu slovesného deja (rozloženie deja na časti, jeho postupné uskutočnenie), hoci sám uvádza, že *pospať* „nemôže byť prísudkom podmetu v jednotnom čísle“. Ďalej čítame takúto formuláciu: „Slovesá s predponou *po-* so zvratným *sa* vyslovujú dej alebo činnosť, ktorá značí: a) recipročný zásah, vzájomný výsledok (!)...; b) prejav istej vlastnosti“ (str. 197–198). Ale keď zvratné *sa* vyjadruje reciprocitu aj pri slovesách bez predpony a „prejav vlastnosti“ možno tiež vyjadriť aj slovesami bez predpony, a to nielen zvratnými, ale i nezvratnými. Okrem toho Mihál medzi „terminatívne slovesá“ zaraďuje najrozmanitejšie typy slovíes s predponou *po-* od čisto vidových až po osobitné lexikálne jednotky s oboma vidovými formami, slovesá odvodené od nedokonavých i od dokonavých slovíes.

¹⁴ Slovo tvorná sústava slovenčiny, Bratislava 1959, 203.

¹⁵ Slovesný vid, slovesná akce a obecný charakter slovesného děje, SaS XXI, 1960, 9–16. — Grammaticeskij stroj..., 209 n.

kú) mieru deja', Isačenko vyčlenil všetky párové slovesá, ktoré, keďže majú obe vidové formy, nevyjadrujú spôsob slovesného deja, ale tvoria osobitné lexikálne jednotky. Jednovidové slovesá tohto komplexu rozčlenil na tri typy, dva typy dokonavých sloves: typ *posedieť (si)*, zahrňujúci len slovesá odvodené od nedokonavých sloves (obmedzujúci spôsob slovesného deja), a typ *potvoriť*, zahrňujúci len slovesá odvodené od dokonavých sloves („zmiernujúci čiže atenuatívny spôsob slovesného deja“), a jeden typ nedokonavých sloves, utvorených prefixálno-sufixálne od bezpredponových nedokonavých sloves, t. j. typ *pokašľávať*.

Isačenkova charakteristika sloves typu *posedieť (si)* i vymedzenie ich používania vyhovuje nielen pre ruštinu, ale i pre slovenčinu. Preto pri rozbere slovenského materiálu budeme vychádzať z Isačenkových zistení.

Isačenko konštatoval, že slovesá vyjadrujúce obmedzovací spôsob slovesného deja tvoria sa „najľahšie“ od neprechodných sloves. Táto skutočnosť je nápadná pri slovesách typu *písať*, ktoré sa používajú jednak s predmetom v akuzative, jednak bez predmetu. Jednovidové dokonavé slovesá s obmedzovacou predponou *po-* možno k nim utvoriť iba vtedy, ak sa použijú absolútne, bez predmetu: *popísal si hodinku* (akuzatív *hodinku* nie je predmet, ale príslovkové určenie času, resp. miery), ale nie **popísal si úlohu*.

Uvedené konštatovania potvrdzuje aj bohatý materiál *Slovníka slovenského jazyka* (ďalej SSJ). SSJ uvádza veľký počet sloves, v ktorých predpona *po-* má obmedzovací význam. Prevažnou väčšinou sú to slovesá neprechodné, predovšetkým podmetové. Neprekvapuje, že je medzi nimi mnoho zvrtných sloves so samostatnou morférou *sa* i *si*.¹⁶ Pretože nie je vždy ľahké zistiť, ktorý spôsob slovesného deja to-ktoré sloveso v tomto význame vyjadruje (to isté sloveso môže v rozličných významoch vyjadrovať rozličné spôsoby slovesného deja), pokladáme za účelné podať čo najúplnejší súpis sloves tohto typu, pokiaľ ich zachycuje SSJ. Treba si však uvedomiť, že ani veľký slovník nemôže uvádzať všetky predponové slovesá produktívnych typov vyjadrujúce niektorý spôsob slovesného deja. Preto náš súpis nie je ani zďaleka úplný.

Obmedzovací význam predpony *po-* (vyjadruje dej časove relatívne obmedzený) je nepochybý v týchto neprechodných (podmetových, zriedkavejšie i predmetových) slovesách:

poafektovať (si),¹⁷ poachkať (si), poaprehendovať (si), pobabrať sa² (= chvíľu sa babrať s čím, v čom, kde) — homonymné s rezultatívnym *pobabrať sa*¹ (= zašpiniť sa, zababrať sa), pobafkať (si), pobaviť sa, pobavkať sa, pobehať (si) — *pobehať* má i rezultatívny i distributívny význam; pobesedovať (si), pobetáčať si, pobežať (chvíľku; prítomné tvary sú homonymné s tvarmi bud.

¹⁶ Morféma *si* dodáva mnohým (nie všetkým!) z týchto sloves citový odtieň spoločnosti, pohodlnosti alebo pôžitku (A. V. Isačenko, c. d., 237).

¹⁷ Ak sa sloveso používa vo zvrtnej i nezvrtnej podobe, dávame *si*, *sa* do zátvorky.

času nedok. slovesa *bežať*), *pobežkať* (si), *pobláhať* si, *pobláznit sa* (= istý čas sa bláznit, pochabo sa správať, pošantovať; v 2. význame ‚veľmi sa zaľúbiť‘ je silno expresívne a rezultatívne), *poblýskať* (napr. očami), *pobojovať*, *pobrechať* (si), *pobrnkať* (si), *pobubnovať*, *pobúchať* sa, *pocibriť* sa, *pocigáňať* si, *pocvičiť* (si, sa), *počakať* si (zried.), *počítať* (si), *počušať* (si), *počvirikať* (si), *podebatovať* si, *podiskutovať* (si), *podíškurovať* (si), *podievčiť* si, *podriemkať* si, *podrobčiť* (si), *podudrať* (si), *podúchať*, *podulovať*, *podumať* (si), *podup(k)áť* (si) — avšak vo význame ‚pošliapať niečo, poskákať po niečom‘ je prechodné (bez si) a má rezultatívny význam; *podupotať*, *poduť*, *podvorit* (sa, si), *pofajčiť* (si), *pofigľovať*, *pofilozofovať* si, *poflirtovať* si, *pofúkať*, *pogazdovať* (si), *pohalaškovať* (si), *pohanbiť* sa, *poharcovať*, *pohegať* (sa), *pohmkať* (si), *pohniezdiť* sa, *pohodovať* (si), *pohojdať* sa, *pohompáľať* (sa), *pohorekovať*, *pohovieť* si, *pohovorit* (si) ‚porozprávať sa, pohovárať sa s kým‘ (prechodné *pohovoriť* ‚porozprávať, povraviť, narozprávať, navravieť‘ nie je obmedzovacie, ale distributívne alebo rezultatívne), *pohrabať* ‚istý čas hrabať (napr. nohou, nohami)‘, *pohrabať* (sa) ‚poprehŕňať sa v čom‘ (prechodné *pohrabať* má rezultatívny význam), *pohrať* sa, *pohrdiť* sa, *pohrkať*, *pohrkútať* (si), *pohrmieť*, *pohrmoť*, *pohuhľať* si, *pohundrať* (si), *pohúpať* sa (kraj.), *pohupkať* sa, *pohútať* (hovor.), *pohútorit* (nár. expr.), *pohvízd(k)áť* (si), *pohýriť* si, *pochoď* (si) ‚istý čas, chvíľu sem-tam chodiť, poprechádzat sa‘ [v iných významoch je sloveso *pochoď* buď rezultatívne (najmä pri väzbe so 4. p.) alebo distributívne], *pochrapkať* si, *pochrumkať* si, *poihrať* sa (si), *pojajkať* si, *pojojkať* si, *pojastriť*, *pojazdiť* si, *pojesť* (si) ‚zajesť si, trochu sa najesť‘ (prechodné *pojesť* má distributívny alebo rezultatívny význam), *pokašľať*, *poklebetiť*, *pokliať*, *poklipkať*, *pokľuckať*, *poknísať* sa, *poknúchať*, *pokochať* sa, *pokoketovať* si, *pokolembať* sa, *pokolísať* sa, *pokorčuľovať* sa, *pokotúľať* sa, *pokrbáľať* sa, *pokričať* si, *pokritizovať* si, *pokrivkať* (si), *pokrútiť* ‚chvíľu krútiť niečím‘ (prechodné *pokrútiť* má rezultatívny význam), *pokrútiť* sa ‚chvíľu sa točiť, krútiť‘ [vo význame ‚skrútiť sa, stočiť sa‘ (napr. o hadovi) je rezultatívne alebo distributívne], *pokrúžiť*, *pokukať* (sa), *pokupčiť* (si), *pokurizovať*, *pokutať*, *pokutrať*, *pokvasiť*¹ ‚nejaký čas kvasiť‘ (prechodné *pokvasiť*¹ má distributívny význam; homonymum *pokvasiť*² expr. ‚pošliapať do blata‘ je skôr rezultatívne), *pokývať* sa, *pokyvotať* sa, *polaškovať* (si), *poležať* (si), *poležkať* (si), *polietať* (si), (prechodné *polietať* expr. ‚pochoď, obísť, pobehať po rozličných miestach‘ má rezultatívny význam), *poliezt* si (prechodné *poliezt* je rezultatívne), *polistovať*, *polomcovať*, *pomaškrtiť* si (prechodné *pomaškrtiť* je rezultatívne alebo čisto vidové), *pomaznať* sa, *pomechrit* sa (expr.), *pomeškať*, *pobudnúť*, *zdržať* sa niekde istý čas, *pometať* sa, *pomia-gať* sa, *pomiesiť* sa (má i rezultatívny význam), *pomihať* (sa), *pomilkováť* sa (*pomilovať* sa chápeme skôr ako jednorazové), *pomládenčiť* si, *pomľaskať/pomliaskať*, *pomlčať* (vo význame ‚nezmieniť sa o niečom‘ je skôr čisto vidové), *pomoknúť*, *pomot(k)áť* sa ‚istý čas sa niekde mot(k)áť‘ (ale vo význame ‚poplietť sa, zamotať sa‘ je rezultatívne práve tak ako prechodné *pomotáť*), *pmrdkať* (čím), *pmrkať*, *pmrmlať*, *pmrviť* sa ‚chvíľu sa mrviť niekde alebo v niečom‘ (ale vo význame ‚rozdrobiť sa‘ je rezultatívne práve tak ako prechodné *pmrviť* v tom istom význame; v iných významoch chápeme aj *pmrviť* ako obmedzovacie), *pomudrovať* si, *pomykať* sa¹ (jestvuje aj nedok. homonymum *pomykať* sa²), *ponariekať* si, *poochkať* (si), *poošivať* sa, *pootáľať*, *poozia-bať* (zried.), *popap(k)áť* si (ale prechodné *popap(k)áť* je distributívne alebo rezultatívne), *poparobiť* si, *popasovať* sa, *popiť* si (prechodné *popiť* je obyčajne

distributívne alebo rezultatívne), popláčkať sa, popla(č)kať (si), poplávať si, popočúvať (,chvíľu, istý čas počúvať'; ale prechodné má distributívny význam), poponosovať sa, popreberať (na čom prstami; ale prechodné *popreberať* je distributívne alebo rezultatívne), popreberať sa (v čom), popreháňať sa, poprechádzať sa/poprechodiť sa, popremýšľať, poprepletať (na čom prstami; ale prechodné *poprepletať/-pletať/-pletávať* i príslušné zvrtné je distributívne alebo rezultatívne), poprestupovať [z nohy na nohu istý čas; v iných významoch (ide vlastne o 3 homonymá) je distributívne], popresúšať sa (vo význame ,poprechádzať sa, pomotať sa'; v základnom význame je skôr rezultatívne alebo distributívne ako prechodné *popresúšať*), poprevalovať sa (na posteli), poprobovať, poprpláť sa, popršať, popýšiť sa, poradovať sa, porásť¹ (,istý čas, trochu rásť'; párové homonymum *porásť²/porastať* má celkom iný význam), porojiť (si), porokovať, porozjímať, porozmýšľať, porozprávať sa (si) (ale prechodné *porozprávať* je distributívne), porýpať (sa) (v čom, zried. i čo), posamopašiť (si), posánkovať sa, posediť (si), poskackať (si), poskakať (si) ,chvíľu skákať' (*poskakať* v iných významoch je distributívne alebo rezultatívne; sloveso *poskočiť* (si), utvorené od dok. *skočiť*, nevyjadruje dej časove obmedzený, ale zmierne- ný dej), posliediť, poslúžiť² ,istý čas slúžiť' [významove dosť bohaté homonymum *poslúžiť¹* nie je čo do spôsobu slovesného deja dosť výrazné; v niektorých významoch ho možno chápať ako obmedzovacie, práve tak zvrtné *poslúžiť si*, ale bez vyjadrenia odtienku ,dej obmedzený na istý časový úsek'; v spojeniach typu *poslúžiť niekomu za (ako) príklad* má predpona *po-* čisto vidový význam], posmiať sa, posmrkať, posmútiť, pospať si (nezvratné *pospať* má obvyčajne distributívny význam), pospinkať si, pospomínať² ,istý čas spomínať' (homonymum *pospomínať¹* ,spomenúť postupne viac vecí alebo osôb' je distributívne), postáť (si), postažovať sa (si), postenkať (si), postonkať (si), postobohovať, postreč- kovať, postriechnuť si (star. i postriežť si), posvietiť (si), pošantovať/-tiť (si), pošarapať (istý čas; ale prechodné je rezultatívne), pošepieť, pošermovať (si), poševeliť (sa), pošibrinkovať, pošiplať sa, pošlakovať, pošmatlať, pošmátrať, pošmihať/-hotať (nár.), pošmotkať sa, pošmýkať sa, pošomrať (si), pošpárať sa, pošpásovať (si) (hovor. expr.), pošpintať si (ale prechodné *pošpintať* je re- zultatívne), pošplachotať (sa), pošramotiť (čím i bezpredm., ale prechodné je rezultatívne), poštárať (sa), poštebotať (si), poštekať (si), poštrkať, poštrn- gať (avšak *poštrngať si*, v ktorom *si* vyjadruje reciprocitu, je distributívne), poštudovať si, pošťukať (čím), pošťurať (v čom, čím i čo), pošuškať si ,istý čas si šuškať s niekým' [ale *pošuškať* (čo komu) je čisto vidové], pošušotať si, po- tackať sa, potancovať/potaniť (si), potárať sa, potiahnuť si ,pospať si', potlies- kať, potmoliť sa, potrepať si (nár. potrizniť si) ,povraviť si, poklebetiť si' [ale prechodné *potrepať³* (nár. *potrizniť*) ,potárať' je distributívne], potrhať² ,istý čas mykať, trhať' (homonymum *potrhať¹* je rezultatívne), potrkotať/podrkotať (si), potručliť (si), potúkať, potúlať sa, poturbovať sa (hovor. zastar.), po- učinkovať (istý čas; pri väzbe *na koho* je rezultatívne alebo čisto vidové), po- vandrovať, povariť sa, poviať, povojenčiť (si), povolkať si, povraviť (si) (s kým o čom), povrčať (si), povrtať, povrieť, povrtieť (čím), povrtieť sa, povrtipkáriť si, povyprávať sa (ale prechodné *povyprávať* je distributívne), povzdychať, po- zabávať sa, pozahrávať sa, pozáletničiť si, pozaliečať sa, pozamýšľať sa, poza- párať (možno chápať aj distributívne), pozavadzať, pozávidieť, pozhovárať sa, pozlostiť sa, pozvijať sa, pozvoniť (si), pozvrtať sa, požartovať (si), požialiť (si), požiarliť, požiť (si) ,istý čas žiť', požmurkať.

Ako ukazujú príklady, predpona *po-* v obmedzovacom význame je pri neprechodných slovesách veľmi produktívna. Pri niektorých slovesách, ktoré sa používajú ako neprechodné i ako prechodné, má predpona *po-* obmedzovací význam len pri neprechodnom použití, kým pri väzbe s akuzatívom má iné významy: distributívny alebo iný lexikálny, zriedka i čisto vidový [porov. napr. slovesá *podup(k)at' (si)*, *pohovoriť (si)*, *pohrabat'*, *pochodiť (si)*, *pojesť (si)*, *pokrútiť*, *pokvasiť*, *polietat'*, *poliezť*, *pomaškr-tiť*, *pomotať*, *popiť (si)*, *popreberať*, *poprepletať*, *popresúšať (sa)*, *poša-rapatiť*, *pošpintať* a i.]

Počet prechodných sloves, v ktorých predpona *po-* má obmedzovací význam, je omnoho menší ako počet neprechodných sloves. Nie je však zas taký malý, ako sa to javilo Isačenkovi. Isačenko výslovne spomína len slovesá pohybu typu *ponosiť*, *povodiť*, *povoziť*, ktoré aj pri väzbe s akuzatívom môžu mať obmedzovací význam. Pomerne častý je tento význam pri takých slovesách, ktoré sa používajú vo zvratnej i nezvratnej podobe, pričom vo zvratnej podobe (so *sa*) sú neprechodné a v nezvratnej podobe sú prechodné. Sú to napríklad tieto slovesá (uvádzame len nezvratnú podobu):

pobaviť, pobláznit' (môže mať aj rezultatívny význam), pobúchať, pocibriť (si um), pocvičiť (koho), podrgať (koho, čo), pohmatkať (čo, koho), pohojdať (koho, čo), pohriebsť (čo), pohúpať (koho, čo) kraj., poklepkat'/poklopkať (koho, čo), pokolembať, pokolisať, pokotúľať (čo, koho), pokrbaľať (koho, čo), pokrmieť, poláskať (koho, čo), pomiesiť (čo), pomykať (koho, čo), popáckať (čo, koho), popreháňať (koho, čo), poprevázať (koho, čo) istý čas (napr. na aute), poprplať (čo), posánkovať (koho), posušit' (čo) istý čas, posvrbieť/-bkať (koho), poškr(i)abať (koho, čo) trochu, chvíľu, poškrabkať (koho, čo), pošmýkať (čo po čom), pošuchať/pošúchať (čo), potľapkať/-tliapkať (koho, čo), potrápiť (koho, čo), pováľať (čo, koho) istý čas, povaľkať (čo, koho) trochu pováľať, pogúľať, povariť (čo), pozlostiť (koho), pozvrtať (koho, čo), požiť (koho, čo).

Dost časté sú ďalej také slovesá s obmedzovacou predponou *po-*, pri ktorých sa strieda väzba s akuzatívom s inou väzbou, a to buď v rôznych významoch alebo v rámci jedného významu. Patria sem napr. tieto slovesá:

pobuchať (čo, na čo), poďubkať (čo, do čoho), podýchať (čím, čo), poľúkať (čo, na čo), pogúľať (čo, čím), pohabkať (čo, po čom čím), poískať (v čom, komu čo), pokukať (na koho, na čo, čo i bezpredm.), pokývať (1. čím, 2. komu, 3. komu čím, 4. čo), pokyvkať (1. čím i bezpredm., 2. koho, čo), pometat' (koho, čo; kým, čím), poňuch(t)at' (čo i bezpredm.), popaprať (čo i bezpredm.), poplieskať (koho, čo, do koho, do čoho, po čom), posepkať (čo, čím) nár., pošib(k)at' (1. čo, koho; 2. čím), pošparchať (čo, v čom), pošuchať (1. koho, čo; 2. čo, do čoho), pošturať (čo, v čom čím), pošuchoriť (1. čo, 2. čím), potriast' (čím, kým, čo, koho).

Avšak najlepším dôkazom toho, že obmedzovací význam predpony *po-* je možný aj pri prechodných slovesách, ak to dovoľuje ich lexikálny význam, poskytujú také prechodné slovesá, pri ktorých nie je ani zvrtné sloveso ani neprechodná väzba. Takých slovíes nie je málo. SSJ uvádza tieto:

pobrušiť¹ (nôž, britvu) — homonymum *pobrušiť*² je rezultatívne, pocambať (koho za čo), pocmúľať (čo), pocmulkať (čo), pocuckať (čo), počesať (koho, čo), počičikať (koho), podrgľovať (čo, koho), podrmať/potrmať (koho, čo), podržať (si) (čo, koho) istý čas, poďubať (koho, čo) možno chápať aj ako rezultatívne, poduriť (koho, čo), podurkať (koho, čo), podusiť (mäso) kuch., pohebkáť (koho) nár., pohľadať (koho, čo), pohmatať (čo, koho), pohoniť (čo, koho), pochovať² (čo) „pokrmiť istý čas“, pokmásať (koho, čo), pokritizovať (koho, čo), pokunírovať (koho, čo), pokuť/pokovať (čo), pokvakať (koho), polízať (med) chvíľu, pomasírovať (čo, koho), pomädliť (čo), pomerkovať (koho, čo) hovor. zastar., pomučiť (koho), pomydliť (čo, koho), popestovať (koho, čo), popražiť (čo) chvíľku, poprekárať (koho), poprevievať (čo, koho) možno chápať i distributívne i rezultatívne, popraskať (koho, čo), posekírovať (koho), posmažiť (cibuľku) kuch., pošalieť (koho), pošanovať (koho, čo), pošimrať (koho, čo), poškádlíť (koho), pošklbať (koho) trochu, pošľahať (čo, koho), poštipkať (koho, čo), pošúľať (čo), pošulkať (čo), pošviháť (koho, čo), poťahať (koho, čo), poťapkať (koho, čo), poťazkať (čo), potlačiť (čo) „stlačiť, stisnúť“, potrieť¹ (čo, koho) „istý čas trieť“, potrucovať (koho), potrzyňiť (koho, čo), potuľkať (koho, čo), potýrať (koho, čo), poučiť² (koho) „istý čas učiť“, povarovať (koho, čo), povážiť² (čo) „v ruke poťazkať“, povláčiť¹ (koho, čo) „istý čas ťahať, vláčiť“, povliecť² (koho, čo) „istý čas vliecť“, povoňať (čo), pozmoliť (čo), pozmýkať (čo), požuť/požuvať (čo).

Niektoré z uvedených slovíes zdanlivo nie sú jednovidové, lebo popri dokonavej forme jestvuje aj nedokonavé sloveso s predponou *po-*. Napr.: *pobaľkať* (si) — *pobaľkávať* (si), *pobežkať* (si) — *pobežkávať*, *poblýskať* — *poblýskávať/-ovať/-úvať*, *pobrechať* (si) — *pobrechávať* (si), *pobrnkať* — *pobrnkávať*, *pobúchať* — *pobuchávať*, *podrmať* — *podrmávať*, *podudrať* (si) — *podudrávať* (si), *podúchať* — *poduchovať* a i. Nedokonavé slovesá tohto typu nevyjadrujú však obmedzovací spôsob slovesného deja, ale „prerývano-zmiernený“ spôsob slovesného deja a nie sú odvodené od dokonavých vidových foriem s predponou *po-*, ale sa tvoria prefixálno-sufixálnym postupom priamo od nedokonavých slovíes.¹³

Také slovesá, resp. významy, ktoré majú obe vidové formy, nemožno zahrňovať do rámca obmedzovacieho spôsobu slovesného deja. Do tohto rámca zjavne nepatria slovesá s výrazným lexikálnym významom predpony *po-*, ako sú *pokryť/pokrývať*, *poprášiť/popprašovať*, *posypať/posypávať*, *pozlátiť/pozlacovať* (dej sa odohráva na povrchu); *poslovenčiť/-čo-*

¹³ Pozri moju štúdiu *Slovesá typu pokašľávať, pofukovať*, SR 28, 1963, 32 n. Tam je úplný zoznam takýchto zdanlivých slovesných dvojíc.

vať (sa), *posilniť/-ňovať (sa)*, *povýšiť/povyšovať (sa)* (dej vyjadruje nadobudnutie/nadobúdanie istej vlastnosti). Nepatria sem ani slovesá *pohladiť/pohládzať* (po povrchu?), *pochutnať si/pochutnávať si*, *pomastiť/pomášťať* (na povrchu?) a niektoré iné, kde je lexikálny význam predpony *po-* menej výrazný.

Jestvujú však prechodné typy, kde je prechod od spôsobu slovesného deja (jednovidové slovesá) k samostatnému slovesu s oboma vidovými formami takmer nebadateľný. A. V. Isačenko (c. d., 236) spája tento fakt s prechodnosťou, resp. neprechodnosťou sloves. Slovenský jazykový materiál to však nepotvrdzuje. Napríklad sloveso *podržať (si)* je v slovenčine prechodné vo všetkých významoch, pričom v obmedzovacom význame jestvuje iba v dokonavej forme, kým v ďalších dvoch významoch má obe vidové formy. Sloveso *potlačiť*¹ je tiež prechodné vo všetkých významoch, aj v obmedzovacom význame (*potlačiť gombík*). Vo väčšine významov je jednovidové; obe vidové formy má len v jednom význame: *potlačiť* – *potláčať/potlačovať úsmev, smiech, radosť, hnev, city*. Homonymum *potlačiť*² (= pokryť tlačou) má tiež nedokonavé formy *potláčať/potlačovať*. Podobne sloveso *potrieť*¹ je prechodné nielen pri lexikálnom („povrchovom“) význame predpony *po-* (*potrieť niekoho masťou, olejom, potrieť si ruky krémom*), kde má nedokonavú vidovú formu *potierať*, ale aj pri obmedzovacom význame predpony *po-* (= chvíľu trieť niečo: *potrieť si čelo dlaňou, telo ručníkom* ap.), kde je jednovidové. Knižné homonymum *potrieť*² (čo, koho) je bežnejšie v nedokonavej forme *potierať*² (= premáhať, potláčať, zdolávať).

Isačenko (c. d., 236–237) výslovne uvádza niektoré skupiny sloves, od ktorých sa netvorí dokonavá forma s obmedzovacím významom. Sú to vzťahové slovesá ako *mať, závisieť, vzťahovať sa*, všetky polosponové slovesá, ďalej slovesá s modálnym významom ako *chcieť, vedieť, môcť*, slovesá vyjadrujúce zmenu stavu ako *belieť, červeniť, chudnúť, tučniť*, slovesá s „faktitívnym“ významom „robiť nejakým“ ako *pozlátiť, postriebiť, pocukrovať/pocukriť*¹⁹ a napokon „jednosmerné“ slovesá pohybu, ako sú rus. *bežať, ídť, ležť, taščiť, plyť* ap.²⁰

Keď prihliadame na úplný materiál v slovenčine, treba vnieť menšiu korektúru do Isačenkovej formulácie o formálnej stránke obmedzova-

¹⁹ Podľa Isačenka (c. d., 237) majú ruské slovesá *pozolotiť, poserebriť, posachariť* ap. rezultatívny význam. V slovenčine, ako sme videli vyššie (pozri i SSJ III, 103), majú slovesá typu *pozlátiť, postriebiť* obe vidové formy a tvoria samostatné lexikálne jednotky s osobitným lexikálnym významom predpony *po-*.

²⁰ Slovesá tohto posledného typu majú v ruštine začínajúci (ingresívny) význam. Avšak v slovenčine, kde ingresívny význam nie je bežný, možno k takýmto slovesám tvoriť dokonavé formy s obmedzovacím významom predpony *po-*: *pobežať, poliezť si, poplávať si, potáhať* (koho, čo) ap.

cích slovies. Isačenko (c. d., 235) výslovne uvádza, že sa tieto slovesá tvoria od nedokonavých „prostých“ (t. j. bezpredponových) slovies. Skutočne aj v slovenčine veľká väčšina slovies tohto typu sa odvodzuje od základných (bezpredponových) nedokonavých slovies. Jestvuje však istý počet slovies s nepochybným obmedzovacím významom predpony *po-*, ktoré sú utvorené od *predponových* nedokonavých slovies. Ide o tieto prípady:

ponariekať si, ponatriasať (sa), ponadrdiť (koho), poošovať sa, pooziabať, popreberať (prstami), popreberať sa (v čom), popreháňať sa, poprechádzať sa/ poprechodiť sa, poprekárať (koho), popremýšľať, poprepletať/-lietať (na čom prstami), poprestupovať, poprešlapovať (z nohy na nohu), popresúšať sa, poprevaľovať sa, poprevážať (sa), poprevievať, porozjímať, porozmýšľať, porozprávať sa (si), pospomínať², povyprávať sa, povzdychať (si), pozabávať sa, pozahrávať sa, pozaliečať sa, pozamýšľať sa, pozapárať, pozavádzať, pozhovárať sa, pozvíjať sa, pozvŕtať (sa).

I keď niektoré z uvedených slovies možno pokladať za sporné,²¹ ostáva predsa dostatočné množstvo nesporných prípadov, v ktorých sloveso odvodené od nedokonavého predponového slovesa predponou *po-* má obmedzovací význam (ide teda o slovesá „s dvoma predponami“). Podrobnejší rozbor jednotlivých slovies ukáže, že buď ide o také prípady, v ktorých predpona je už iba etymologická, t. j. možno ju vyčleniť nie na základe živého slovotvorného modelu, ale iba porovnaním s príbuznými slovami,²² alebo predpona má výrazný lexikálny význam, takže podstatne mení význam základného slovesa a vytvára novú lexikálnu jednotku.²³

Správne je Isačenkovo vymedzenie, že sa slovesá s obmedzovacím významom tvoria od slovies nedokonavého vidu. Slovesá „malej miery deja“ utvorené predponou *po-* od dokonavých slovies nevyjadrujú časové obmedzenie deja, ale iba zmiernenie jeho intenzity. Predpona *po-* má v nich význam „zľahka, nevelmi, sčasti“ (c. d., 239).

Sporným sa môže javiť spôsob slovesného deja u slovesa *pobehnúť* (*si*). Bezpredponové sloveso **behnúť* nejestvuje. Jestvujú len rozličné predponové slovesá (*dobehnúť*, *nabehnúť*, *odbehnúť*, *prebehnúť*, *príbehnúť*, *ubehnúť*, *vybehnúť*, *zabehnúť*, *zbehnúť*), z ktorých možno základ *-behnúť* vydeliť. Forma na *-núť*, keďže toto sloveso nevyjadruje zmenu

²¹ Napríklad slovesá *ponatriasať*, *ponadrdiť*, *pozamýšľať*, *pozapárať* možno chápať aj ako distributiva, *poprevievať* môže mať aj rezultatívny význam.

²² Tohto druhu sú slovesá *nariekať si*, *ošovať sa*, *oziabať*, *prechádzať sa/prechodiť sa*, *prekárať*, *premýšľať*, *rozjímať*, *rozmyšľať*, *rozprávať sa* (*si*), *vyprávať sa*, *spomínať*, *vzdychať*, *zabávať* (*sa*), *zaliečať sa*, *zamýšľať sa*, *zapárať*, *zavádzať*, *zhovárať sa*, *zvíjať sa*, *zvítať* (*sa*), teda prevažná väčšina predponových slovies, od ktorých možno utvoriť dokonavé sloveso s obmedzovacou predponou *po-*.

²³ To platí o slovesách *preberať* (*sa*), *preháňať sa*, *prepletať*, *prestupovať*, *prešlapovať*, *presúšať sa*, *prevaľovať sa*, *prevážať* (*sa*), *previevať*, *zahrávať sa*.

stavu ako nedokonavé slovesá typu *rednúť, mladnúť, starnúť*, pripomína skôr dokonavé slovesá na *-núť* typu *padnúť, myknúť, trhnúť*. Predsa však by sme sloveso *pobechnúť (si)* pre jeho význam (,trocha, kúsok bežať') skôr zaradili medzi slovesá typu *posedieť (si)* s obmedzovacím významom predpony *po-* (pravda, bez výrazného odtienku ,časového obmedzenia deja') ako medzi slovesá typu *poodísť, pootočiť*, utvorené od dokonavých slovíes.

Tým sa dostávame k významovej stránke slovíes typu *posedieť (si)*. Isačenko pokladá za podstatnú významovú črtu týchto slovíes ,obmedzenie deja v čase'. Tento významový odtienok skutočne vystupuje do popredia u väčšiny slovíes, ktoré sme zaradili do tohto typu. V SSJ sa takýto významový odtienok vystihuje výrazmi ,istý (nejaký), obyč. kratší čas' ap. Avšak tento významový odtienok nie je rovnako výrazný pri každom jednotlivom slovese. Sú aj také dokonavé slovesá s predponou *po-*, v ktorých nejde natoľko o časové obmedzenie ako skôr o kvantitatívne obmedzenie deja. Takýto odtienok majú (alebo môžu mať) napríklad slovesá *podúchať, poďuť, pofúkať, pohonosiť sa, pochutiť si, pokritizovať (si), pokrímiť (sa), pokuť/pokovať, pokvákať, poláskať (sa), poprekárať, pošťažovať sa (si), povoňať* a i. Tento významový odtienok malého kvanta deja je vystihnutý pri niektorých slovesách v SSJ príslovkou ,trochu, trocha'. Je to odtienok, ktorý v slovenčine dosť často vyjadruje predpona *za-*: porov. napr. slovesá *zaduť, zahráť (sa), zachrastiť, zajesť (si), zaobedovať si, zaspievať (si)* a i.

Zaujímavý je z významovej stránky vzťah slovíes s obmedzovacím významom predpony *po-* k jednorazovým (okamžitým) slovesám na *-núť*, ako napr.: *pobúchať (sa) – buchnúť (sa), podrgať (sa) – drgnúť (sa), podrmať – drmnúť, poďubať – ťubnúť, podupať (bezpredm.) – dupnúť, pomíhať – mihnúť, pomlaskať/pomliaskať – mlasknúť, pomrkať – mrknúť, pomykať (sa) – myknúť (sa), popichať (sa) – pichnúť (sa), poplieskať (sa) – plesnúť (sa), popraskať – prsknúť, pošibať – šibnúť, pošklbať – šklbnúť, pošľahať – šľahnúť, pošťuchať – šťuchnúť, pošvihľahť – švihnúť, pošmurkať – žmurknúť* ap. Slovesá typu *pobúchať (sa)* patria nesporne k obmedzovaciemu typu. Ich významový odtienok možno vystihnúť buď výrazom ,istý (kratší) čas' alebo príslovkou ,trochu' a základným nedokonavým slovesom, od ktorého je predponové sloveso s *po-* odvodené, teda napr. *pomykať (sa)* = ,nejaký (obyč. kratší) čas (sa) mykať'. Avšak SSJ sa pri mnohých takýchto slovesách uchýľuje k výkladu výrazom ,niekoľkokrát' + základné dokonavé sloveso na *-núť*, teda napr. *pošľahať* = ,niekoľkokrát šľahnúť', *pošibať* = ,niekoľkokrát šibnúť' ap. Takýto výklad treba pokladať v mnohých prípadoch dokonca za výstižnejší ako výklad výrazom ,nejaký čas' alebo ,trochu'.

Dej sloviess *pošibať*, *pošľahať* ap. sa skutočne skladá z niekoľkých šibnutí, šľahnutí ap.

Z nášho bohatého materiálu vyplývajú tieto stručné závery:

Slovesný typ *posedieť* (*si*) s obmedzovacím významom predpony *po-* je v dnešnej spisovnej slovenčine živý a veľmi produktívny. Slovesá tohto typu sa tvoria od nedokonavých sloviess, najmä bezpredponových, zriedkavejšie i predponových, podmetových i predmetových (od sloviess s priamym predmetom pomerne zriedka). Sú to jednovidové dokonavé slovesá, ktoré predstavujú osobitný (obmedzovací, delimitatívny) spôsob slovesného deja. Vyjadrujú dej časove alebo kvantitatívne obmedzený a teda uzavretý. Morféma *si* dodáva mnohým z týchto sloviess citový odtienok spokojnosti, pohodlnosti alebo pôžitku.

K LYRIZOVANEJ PRÓZE POVIEDOK KDE PIJÚ DÚHY

Jozef M i s t r í k

Poviedky v zbierke *Kde pijú dúhy* sú širšie komponované básne v próze. Touto zbierkou sa autor Andrej Chudoba zaraďuje medzi príslušníkov slovenskej lyrickej prózy. Dielo si zasluhuje pozornosť jednak preto, že autor má jemný jazykový cit, a potom aj preto, že tu pracuje s pomerne bohatým inventárom lyrizujúcich jazykových prostriedkov.

V zbierke dominujú syntaktické výrazové prostriedky nad pomerne bohatým slovníkom. Samotný dej sa zatláča a jazykové prvky sa uplatňujú najmä pri opise prírody, citov a vášní. Prostredie i človeka vidí autor dynamicky, ale dejová osnova nie je primárnou zložkou diela. Čitateľa drží viacej dôkladne namaľovaná dekorácia, ktorou sa dej bohato komentuje. Jazykovo formálna stránka prejavu ukazuje na vyspelú umeleckú techniku autora. Podstata a zmysel subjektivizovaného lyrického rozprávania v poviedkach je snaha upútať pozornosť na romantiku prírody a zložitosť ľudských citov. Pritom sa neskryto uplatňuje nostalgický a baladický tón, dôsledne sprevádzajúci predstavivosť čitateľa.

A. Chudoba má kultivovaný jazyk a dostatočnú zásobu prostriedkov na stvárňovanie a variabilizovanie prejavu. V tomto článku sa budeme zaoberať iba tými štylistickými prostriedkami, ktoré patria do inventára lexiky a gramatiky, no nie kompozíciou nadvetných celkov.

Použitá slovná zásoba je široká. Autor tu čerpá hlavne z ľudovej reči.

Slangové, nárečové a vôbec nespisovné slová štylisticky osobitne nevyužíva. Charakter diela to ani nevyžaduje, prevláda v ňom autorská reč. Popri hovorových a expresívnych slovách (*poharkať sa, drnda, šanovať, tavon, tamhore, čongále, vykrámiť, chajdy, húľava, posekať sa, zakosiť, čvachtať, vyblakovať, dopratať, teperiť, očistom, merkovať, zapárat...*) nájdeme tu iba ojedinele niektoré pejoratíva (*bitang, fagan, somárčina, žrať, mamľas, cundra...*), autorove neologizmy (*prietrh, čľupčať, ústrk, skryt, nocľážisko...*) a ďalšie zriedkavé alebo krajové slová (*skývražený, rozkuštriť sa, poďkať, rozčičrať, grúliť, rúbaňa, vyčobaliť sa, al-mázia...*).

Prirovnanie je klasický výrazový prostriedok. No v modernej próze i v poézii nadobúda nové formy aj obsah. V Chudobovom diele je to najfrekventovanejší spôsob využívania lexiky. Využíva ho oveľa častejšie ako metaforu. Okrem hlavnej a známej formy prirovnávania — pomocou spojok *ako, akoby, ako keby, sľaby* — podnecuje predstavivosť čitateľa prirovnávaním pomocou sponového *byť* a slov typu *podobá sa* alebo rôznych spojovacích výrazov, ako *byť taký, že by* ap., i asyndetickým prirovnávaním. Z hľadiska obsahu ide vo väčšine prípadov o lyrický typ prirovnávania. Uvedieme niekoľko dokladov.

jednotvárne dni boli dlhé a hluché ako prasknuté zvony, z ktorých vypadlo srdce; hromy rachotili ako repa v plechovom žľabe; bola nežná a tichá ako pena; bystré žltozelené oči sa podobali brnavej jesennej hore; bola to nesmierna tvrdohlavosť, sekera zatatá do tvrdého dreva; zuby sa jej zabeleli ako prelúpnuté mandle; všetko tu vyzerá inak... slnečnica je zatmenie slnka, makovica je piesková búrka a pásy rozkvitnutého čistca sú pohoria, prikryté večným snehom; on sa stočil do takého kľbka, že by bol zahanbil aj ježa; nablízku sa ozval cvrček, sľaby svojím clivým spevom privolával jeseň; bol to smäd človeka vetriaceho riekou...

Pravda, ani zaraďovacie prirovnania v poviedkach nie sú výnimkou.

tvár mu mykalo, akoby niečo prežúval; blýskalo sa ďalekými bleskami, ktoré akoby vyšľahovali zo zeme...

Metafora v Chudobovej lyrickej próze nepatrí k základným výrazovým prostriedkom. Jej imaginatívnosti chýba primeraná výraznosť. No ostatné, najmä syntaktické prostriedky sú tak nahusiené, že ešte bohatšie využívanie metafory by text preťažilo. Použité obrazné vyjadrenia čitateľa príliš nezdržujú. Najčastejším druhom metafory je tu personifikácia. Uvedieme doklady na použité metafory.

na hrušku sa štverali tekvice; súmrak bolel; slnce sa chichoce; červené strigy tancovali po čiernej povale (= oheň); hviezdy prerážali pomedzi hmlu; biele vankúše a belasé paplóny sa s mačacou rozkošou vyhrievali na predpoludňajšom slniečku; jej oči sa rozliali v mojich; vystrelila vášnivý protest; vzala na seba farchu bieleho závoja a povinnosti ženy, ktoré sú k nemu pririeknuté; mokré

nebo sa váľalo po zemi; mal plnú hrud' srdca; srdce nakazené vzbúrou; jej oči ho udreli; melódia sa prepletala v tme ...

Na niektorých miestach má celé metaforizované kontextové celky, napríklad ódu na lásku alebo ódu na vyznanie lásky.

Metaforizovaná óda na lásku: Lásky je pieseň, „ktorá poráža slávnych, učí múdрых, mlčanlivým rozvážuje jazyk a výrečných zahanbuje mlčaním. Bez nej chlieb stráca chuť a soľ svoju slanosť. Privolávame ju i obávame sa jej. Nevieme, kedy nám príde vziať z mála všetko, nevieme, kedy nás obdaruje nečakaným darom.“

Metafora na vyznanie lásky: Človek človeku môže patriť iba na základe veľkej zmluvy, ktorú všetci píšeme v čase uzatvárania zmlúv. Všetci sa dobre pamätáme na čas a miesto, kde sme ju písali: Kamienkom do vlhkého piesku, byľkou na zaprášený kameň, prstom na zarosené okno. Bolo to priveľmi vážne, chystali sme zmluvu na celý život, hlas sa nám chvel, keď sme o tom hovorili. Boli sme vyslancami rodu, ktorý sa uchádzal o priazeň iného rodu, tá veľká zmluva bola zakladajúca listina novej dynastie života. Odchádzali sme do neznámych končín, konali sme poslanie, objavili sme ženu a šepkali sme podmienky, podľa ktorých sme sa jeden druhému vzdávali bláznivému, rujnému šťastiu. Lúbiš ma? Lúbim. Bozkaj ma ... No ... a nikdy ma neopustiš? ...

Autor svojráznym spôsobom využíva epizeuxis. Druhý člen zdvojenia nebýva iba proste priradený ako expresivizujúci, ale aj ďalej rozvitý. Potom sú členy takého spojenia aj navzájom v istom gradačnom vzťahu: druhý člen násobí, ale aj sám je ešte násobený.

pije, pije pomaly a zdľhavo; dobre, veľmi dobre poznal jeho chuť; načúval, načúval celým srdcom; zďaleka, veľmi zďaleka hľadí; nič, vôbec nič (nevieš) ...

V diele sa dosť často stretáme so synestéziou. Synestézia vzniká tak, že sa jedným spojením vyjadria dojmy sprostredkované viacerými zmyslami — dojem získaný jedným zmyslom sa oprie o predstavu získanú iným zmyslom, napríklad zrakový dojem sa doplní sluchovým a podobne. Tak potom autor hovorí o *bezhlasých slzách*, o *chmúrnom hlase*, inde použije spojenie *trpieť potichu*; *tichá, belasá tma* alebo *záduľčivá podjeseň*, na inom mieste *mlčanie bolo vo vzduchu*; *šumela čujná, vlhká tma*; *pricengala sa tichá pustá zima*; *melódia sa prepletala v tme*; *svetlo sviece sa motalo vo vyhni* atď.

V súvislosti s uplatňovaním synestézie najčastejšie vytvára spojenia so slovami *vôňa*, *voňať*:

rieka niesla vôňu snehov; tma dýchala ťažkou vôňou ostrova; ostrov voňal svätôjanským chlebom; jablko voňalo tuhou vôňou vykúpaného ženského tela; modrastá tma voňala suchou slamou, astrami a vápnom; rieka voňala chladom; hory vydychujú večer teplú vôňu privalov a lúk; sparná noc ľahučko voňala a šušťala; ulice voňali obchodmi, gaštanmi a ženami ...

Z morfológických prostriedkov využívaných v lyrizovanom texte často

a dobre sa uplatňuje historický prízent, do ktorého sa prechádza vždy vtedy, keď autor medituje alebo spomína.

Ústa mi stepleli, spomenul som si, že ma držala okolo hrdla a pritláčala naň mäkké predlaktie. Odlomil som kus spráchniveného dreva, hodil som ho do studne a pozoroval ligotavé kolá... Odchádzame z dediny navždy, cestujeme vlakom, tým istým vlakom, ktorý píska po západe slnka... Odchádzame po rovinke, odkiaľ naposledy vidieť dedinu... Držíme sa za ruky a bežíme... preč od Vápenice a od ľudí, čo ju volajú cundrou a pluhou... Stojíme pri okne a ja jej ukazujem mesto...

Aj podoba zložených slovesných tvarov sa v kontexte využíva ako štylistický prostriedok. Každý zložený tvar (*budem hľadať, hľadal som, bol by som hľadal, bol som hľadaný*) obsahuje významové sloveso (*hľadať, hľadal, hľadaný*) a formálne slová (*budem, bol by som, bol som*). Formálne slová sú nositeľmi gramatického významu a musia sa použiť všade tam, kde nie je iného prostriedku na vyjadrenie potrebných gramatických kategórií. V knihe *Kde pijú dúhy* sa to uplatňuje takto:

Najprv sme popíjali v známej kaviarni, zabávali sme sa hlučne, potom sme vyrazili na ulicu. Pozbierali sme sa, mlčky sme kráčali gaštanovou alejou. — Každú chvíľu som mohol rozbiť Hedvigino manželstvo, a keď som na to pomyslel, opovrhol som sám sebou a vymýšľal som si dôvody, pre ktoré by som sa mohol s Hedvigou rozísť.

Kde má autor možnosť výberu vyjadriť formálne slová alebo ich nevyjadriť, využije túto možnosť na plnenie štylistického zámeru. Významové slovesá môžu byť súčasťou jediného, formálne rozštiepeného významu. V takom prípade sa druhý výraz k prvému môže pripojiť výrazmi typu *súčasne, pritom, a tým*. Významové sloveso akoby vyjadrovalo sprievodný dej alebo rektifikovalo význam vyjadrený prvým slovesom. Slovesá, ktoré majú spoločné formálne slová, akoby v danom kontexte vytvárali spoločný sémantický celok. Konštrukcie takéhoto typu stoja blízko poľovetných väzieb.

Popiskovali sme, zastávali na úvrtiach a rozhliadali sa po kraji, ktorý jemne mihal v augustovom slnku. — Sedel som na verande a čítal knihu, keď sa v otcovej izbe strhol krik. — Nevstal som a nevybehol mu naproti... — Schoval som sa za roh a díval, čo bude robiť. — Hľadeli sme do hmyľ a čakali, že sa v nej objaví niečo krvavé a hrozné. — Odvliekli sme ho do stodoly a vystreli na seno. — Sedel som na obhnutom studňovom zrubu a premýšľal o tom, čo všetko Hedvige kúpim. — Po každom návrate som si ich doplnil, dokreslil a po čase boli také živé... — Bol som príjemne slobodný, zbavený tiaže, pocitu únavy a zvetrávania.

V prípadoch, keď chce autor výrazne vyznačiť následnosť samostatných dejov, použije plný zložený slovesný tvar. Jednotlivé plnovýzna-

mové slová sú v takom prípade sémanticky samostatné, môžu sa pripájať pomocou výrazov typu *potom, okrem toho*.

Všetci sme prestali žuť a hľadeli sme za ním, ako odchádza. — Oškraboval som si blato z bagančí, myslel som na doktorovu barackovicu a pocítil som zrazu niečo ako vôňu rozkvitnutých gaštanov. — Každú chvíľu sme vychádzali von, načúvali sme a vo vnútornostiach sme cítili prelievanie akejsi páľčivej tektutiny.

Vo vetách sa vedľa seba môžu vyskytnúť takéto slovesné tvary striedavo. Potom tie z nich, ktoré sú skrátene, cítime vo vete ako významovo tesne späté s predchádzajúcimi, no plné zložené tvary naopak — ako významovo samostatné, zdôraznené a odčlenené.

Sedeli sme na zrubu, hľadeli do studne ako do ohňa, počúvali sme večerné klinkanie, nárek rosničiek, počúvali sme, ako zo zeleného machu padajú do studne ťažké kvapky. — Opatrne som preliezol plot, prebrodil som sa cez vlhkú zihľavu a prikradol k vyhni. — Odviedli ju... Práve tadial', kadiaľ sme kráčali my dvaja, držali sa za ruky a odchádzali do vysnivaného mesta... — Sedával som tam s nimi, opieral sa o stenu a prežíval som pocit chlupskej družnosti.

Opakovanie predložky si niekedy žiada povaha textu a dakedy sa opakovanie využíva aj ako gradačný prostriedok. Autor správne opakuje predložku vo viacnásobnom vetnom člene kvôli zrozumiteľnosti vtedy, keď predložka stojí pri rozvíjacom výraze.

Skoro až do svitania rozprával Jonáš o svojej mladosti, o robotách na panských majeroch, o svetovej vojne, o stratenej ruke, o malej dojičke... — A tak keď sme len mohli, ufrkli sme zo školy na majer, bližšie k medziam, jarkom, k vraním hniezdam a syslím dieram. (V druhom doklade sa použitím predložky *k* vyjadri aj spolupatričnosť výrazov: spojením *k medziam, jarkom* spomína miesto a spojením *k vraním hniezdam a syslím dieram* zdôrazňuje záujem chlapcov; použitím predložky *iba* na dvoch miestach nepriamo naznačí, že členy tohto viacnásobného výrazu nepokladá za rovnocenné.)

Opakovanie predložky stojacej pri nerozvitom výraze je mu prostriedkom, ktorým sa vyjadri významová gradácia, uvoľní štruktúra, alebo osobitne zdôrazní pripájaný člen:

V krčme sa viedli zúrivé hádky o autonómii, o mobilizácii, o Nemcoch, o pšenici, o počasi...

Chudobove poviedky sú bohaté šírkou repertoáru a frekvenciou využívaných jednotlivých príznakových a expresívnych syntaktických konštrukcií. Istú nesymetriu vyvoláva azda nadmerné používanie prívlastkových diád a polovetných väzieb. Tie akoby mal zautomatizované. Miestami sa zdá, že ich používa úplne podvedome.

Prívlastkové dvojice sú jedným z hlavných jeho jazykových prostriedkov. Jeden z prívlastkov je obyčajne básnický (epiteton), teda oživujúci alebo estetizujúci spojenie:

iskrivý, sypký sneh; pokojné, plné ústa; ťažká, sirová vôňa; nepôvabná, po-
černá tvár; príjemný, ospanlivý chládok; mocná zamúčená dlaň; bujný dolniacke
fúzy; jasné popoludňajšie slnko; nežná citová vášeň...

Z hľadiska gramatického sú prívlastkové diády dvojaké: s prívlast-
kami rovnocennými a s prívlastkami nerovnocennými. Prevládajú prív-
lastkové dvojice s rovnocennými členmi. Prívlastkové výrazy sú lexi-
kálne väčšinou svieže, evokujúce isté nálady a city:

teplá, pokorná nežnosť; tichý, chmúrny hlas; opatrná, plachá povaha; citlivé,
bystré srdce; dlhá, haditá dolina; hlúpe, protivné srdce; nevravní, skúmaví
chlapi; plecnatý, zažitý majster; smutná, neludská pažravosť; smutné, prázdne
leto; horúce rozškľabené slnko; belasé hôrne slnko; ustavičná tichá vzbura;
pupkatý desaťtutrový gazda; chladné sivé oči; chladné ranné ticho...

Pri enumerácii a amplifikácii sa najčastejšie vyskytujú trojčlenné vý-
razy (triády).

Izba sa zmenšila, veci v nej zmäkli, utíchli, zútluneli. — Martinovi dýchala do
tváre zem: horúca, slaná, plevnatá. — Bol som bez príčiny smutný, vrtkavý,
popudlivý. — Morili sme zrno, orali, siali. — Jeho životný pocit je pocit slnka,
trávy a dymu. — Jar bola voňavá, daždivá a teplá. — Napokon si každý našiel
miesto v slame medzi kuframi, kosami a oselníkmi. — Opatrení obrokom, senom
a otcovými radami, na svitaní sme konečne vyrazili. — Bál som sa zelenkastej
tmy, čierneho dvora a besného psa. — Stromy, stohy a maštale akoby driemali
postojáčky. — Cez otvorené dvere zavialo vojakmi, blatom a dažďom. — Tráva,
nebo a mukyne boli namaľované na skle. Hory akoby rástli do neba, vhlili a be-
laseli.

Syntaktická stavba prejavu v zbierke je vo všeobecnosti zomknutá.
Istá úspornosť sa dosahuje častým využívaním polovetných väzieb. Polo-
vetná väzba je Chudobovi tiež jedným zo základných štylistických pro-
striedkov. Tým sa podporuje prevaha menných výrazov, čo pochopi-
teľne ubera z dynamickosti prejavu. Meditatívnemu prejavu — ako je
Chudobov — vyhovujú prostriedky, ktoré vytvárajú statické pozadie.

Polovetné väzby v texte umožňujú pomocou sprievodných dejov bohato
rozvíjať obrazotvornosť prijímateľa. V celom diele sa však vyskytujú
prevažne polovetné väzby s príčastím, prechodníkové väzby sú ojedinelé.
Vo vete sa najčastejšie priradujú na koniec, zriedkavo sa vyskytujú väz-
by aj v strede vety.

Mukyňový háj, zaviaty snehom, bol opäť jeho útočiskom. — Nedeľami sa tam
brodil v snehu a plašil vrany, vyčkávajúce jar. — Pár krokov od čerešne sa zr-
kadlila studnička, obložená čiernymi kameňmi. — V jarčeku sme si umyli roz-
pálené dlane a z dlaní sme potom pili vodu, voňajúcu čerešňovou kôrou. — Boli
sme zraniteľní ako mäkkýše, ukryté v svojej kriedovej ulite. — Vybehli na ši-
roké ďatelinisko, krúžili po ňom a slastne erdžali, spité nečakanou slobodou. —
Matka, zaujatá prácou, odvetila len tak leďabolo. — Krásne, mladé dievča, po-
pálené na celom tele okrem tváre, ležalo v mláke krvi. — Tí, čo vládli, mlčky

tiahli k vzdialeným vrchom, zlomení na duši. — Psa trafil do sluchy, krvavá pena v pysku hrala dúhovými farbami a jazyk, zaseknutý medzi zubami, sa ešte triasol. — Na druhej strane za kotlinou sa šíria polia, zbiehajúce sa k hradskej, a za hradskou opäť stúpajú k majeru. — Kone veselo fíkali, tušiace stajňu, a chvíľami zatiahol od nich pach sparenej srsti. — Otec vyšiel na dvor, hrešil a hundral, presekávajúc zubami každé slovo.

Rovnaký účinok ako využívaním polovetných väzieb a rovnocenných prívlastkov dosahuje sa častým využívaním apozície.

Možno, že hovorí s otcom, možno, že sa rozpráva s Filom, našim starším sluhom, alebo s Tomášom, mlynárskym tovarišom z čerenianskeho mlyna. — Bola to Žofia, staršia mlynárova dcéra. — Jeho spoluhráč, mládenec so žltkavou, chorľavou tvárou, nárokom udelil kartou o stôl.

Frekventované sú súvetia zakončené vzťažnou vetou. Využívanie týchto konštrukcií je v súlade s jeho tendenciou po atributívnom vyjadrovaní. Vzťažnou vetou sa vyzdvihuje a zdôrazňuje niektorá významná vlastnosť objektu, ktorý je jadrom výpovede.

Počul som, ako sa dvere opatrne zavreli, a pomyslel som si na čudácku statkárku, ktorá veľmi zle spávala. — Dvere zo záhradky viedli do chodby, ktorá po šírke pretínala kaštieľ. — Kroky boli šuchotavé, neisté, prezrádzali človeka, ktorý nie je doma. — Trvala v nás nežná citová vášeň, ktorú v nás vypestovala príroda, samota a zem. — Tomáš bol od neho o dva roky starší a bol už druhý rok tovarišom v mlyne, ktorý susedil s našimi pozemkami. — Otcovi občas chýbala triezva rozvaha, ktorá pridržiava na uzde nerozumné výbušné povahy. — Ležal medzi lilavým ihličím, vzopretý na laktoch, a díval sa do temnobelasej úžiny neba, ktoré plynulo medzi korunami mukýň. — Vinice sa zeleneli pod nami na svahu, ktorý najprv pozvoľna a potom prudko klesal do čerenianskej doliny. — Martin oživil a so svietiacimi očami sledoval krdeľ holubov, ktorý sa vzniesol nad mlyn smerom k nám. Vedel však hlboko prežívať zármutok aj ušľachtilé vášne, ktoré prinášajú radosť a šťastie. — Dedina sa podobala volovi, ktorého udreli po hlave.

V modernej slovenskej próze sa čoraz viac využívajú zložené súvetné útvary, ktoré sa skladajú z asyndeticky priraďovaných jednoduchých viet. I keď sú hranice jednotlivých viet označené formálne rovnako — čiarkou, intonačne a aj gramaticky sa priradené vety môžu veľmi odlišovať. Hranice medzi niektorými vetami vnútri súvetia môžu byť niekde ostrejšie ako sú medzi celými súvetnými útvarmi. To umožňuje autorovi využívať tento prostriedok na dynamizáciu prejavu, na vyjadrenie napätia deja alebo neobyčajne rýchleho striedania predstáv. Pomocou takého radenia viet možno vyjadriť, ako sa predstavy vybavujú podľa asociatívnych zákonov. Veta v takomto súvetí je článkom reťaze, ktorá ukazuje na voľnú sklbenosť myšlienok.

Vyčásilo sa, žatva pokračovala, horúčavy zasa predpovedali búrky, museli

sme sa ponáhľať, táto náhlivosť nám horela na tvárach, práca nás ovládla skrz-naskrz, tlmila všetky iné starosti, radosti a náruživosti tela.

V nasledujúcich súvetiach vidieť, ako sa formálne nerozlišuje ostrosť hraníc medzi jednoduchými vetami, resp. hranice súvetí v zloženom súvetnom útvere.

Koncom mája obľahli dedinu vojaci, za riekou si postavili stany, kvitli raže, dievky a mamky nespávali kvôli vojakom. — Stál na doske uprostred hnojiska, oči mu jasali, tvár pošklbávalo od radosti, vyzeralo to, ako keby lietadlá zhodili zázračný liek, ktorý zachráni jeho život.

Asyndetické priradovanie jednoduchých viet v súvetí je tiež jeden zo základných prostriedkov výstavby umeleckého textu. Tým viacej sa, pravdaže, využíva v lyrizovanej próze. Vzťahy a kauzálnu spätosť dejov si čitateľ vysvetľuje na základe širšieho kontextu. Asyndetickosť sa nemôže dobre uplatniť napríklad v odbornom štýle, kde sa žiada presné a jednoznačné vyjadrovanie. V umeleckých štýloch naopak, veta sa stavia so zreteľom na kontext, aby sa prijímateľovi umožňovalo globálne vnímanie textu. Takto sa na vytváraní dojmu môže v širšej miere zúčastňovať aj cit a fantázia samého čitateľa. Doklady na asyndetické súvetia:

Vytiahli sme drabinovec zo stodoly, chceli sme zapriať, ale zase sa spustil lejak. — Nemohol som zaspať, stále som počul ten fantastický rozhovor a šušľanie orechového listia. — Bolo mu však jedno, ako ho otec prijme, bol porazený a hladný. — Martinov hlas bol akýsi hrubší, premenený, vtiahol som sa pod prikrývku a snažil som sa, aby som nepočul.

Tento postup pochopiteľne spôsobuje to, že sa hypotaxa často vyjadruje paratakticky.

Uši sa jej rozohoreli, usmiala sa a bola vďačná za tento začiatok (= lebo bola vďačná...). — Tie, ktoré mali o mňa záujem, ma rýchle opúšťali, lebo svojim jemným inštinktom pობadali, že ich miesto vo mne zaujala iná žena a že si bráni svoje právo (= ktorá si bráni...). — Raz večer, práve vyšla z kina, sa nevdojak zaplietla medzi partiu veselých chlapcov s gitarou (= keď vyšla...).

Parataktická spojka *a* okrem svojho základného významu má v Chudobovej próze viac ďalších významov. Spojka *a* je v slovenčine najfrekvencovanejšie slovo, v textoch so 100 000 slovami má frekvenciu 4262. To znamená, že v slovenskom texte asi každé 24. slovo je *a*. Podľa nášho odhadu táto spojka v poviedkach *Kde pijú dúhy* má asi o 30 % väčší výskyt. Tu na 100 slov pripadá asi 5 spojok *a*. Uvedieme doklady na rôzne významy spojky *a*.

Martin narukoval a náš život sa rozdvajil. — Bola krásna hviezdnatá noc a vyzerala sprvu veľmi pokojná. — Na polici nad kanapou mal rádio a v sobotu ho počúval v noci. — Boli to dva statné tátoše a zamatové chrby sa im ligotali havraním striebrom. — Za mulicou kráčali oni, hlúchok vyhnancov,

a nikto z nich nevedel, kde sa končí cesta, po ktorej kráčajú. — Myslel som si, že sa bude hnevať, a moje neskúsené oči prekvapila jej vďačnosť. — Obratne vyskočila na voz a na ospravedlnenie sa iba rozosmiala. A bol to smiech, no taký smiech, o ktorom sa hovorí, že štekli srdce. — Prichádzal od humna a trpol, či nenadábí na psa.

V lyrizovanej próze sa vyskytujú aj básnické opakovacie figúry, ako je anafora, epifora a epanastrofa čiže palilógia. V Chudobovej próze sa používajú celkom zámerne a často. Ich funkcia je stupňovať dojem. Najčastejšia z nich je anafora.

Anafora je tu obyčajne prejavom hlbokého žiaľu, pesimistických nálad, zvýrazňovania smútku a baladického tónu. Preto sa opakujú také slová alebo predpony, na ktorých je váha výrazu; obyčajne ide o slová, ktorými sa vyjadruje subjektívny vzťah podávateľa k prejavu: slovesá so zápornou predponou, modálne slová, opytovacie alebo obmedzovacie zámená a pod. Alebo sa opakuje tá istá konštrukcia, napr. celá expresívna veta.

Nemá kto strážiť opustené ostrovy, zemiačnik, konope a mútovník. Nemá kto láskat prikrývku mojej postele, nemá kto počúvať môj dych, nemá kto položiť do prázdnej vázy fialovú astru. Niet toho, kto by prosil o odkaz pavúka — pútnika. Nemá kto zachrániť padajúce hrušky, nemá kto strážiť netýkavky s listami ako veвериčie uši. Nemá kto páliť borievky na ohni, aby nás obišlo zlé navštívenie a uhrančivosť neprajníkov. — Lenže čoraz viac som pociťoval v múroch chvenie zdivočeného prúdu, čoraz viac sa mi videlo, že sa dom kolíše, že nás prúd odnáša kamsi od brehu, od ľudí a od ich skutočnosti. — Musel som vyslieť na minulosť, musel som zachraňovať veci, ktoré ma mohli zachrániť. Musel som odstrániť všetko, čo oslabovalo moje vnútorné sily, musel som vedieť ihneď potlačiť i tú najdrobnejšiu myšlienku na ústup... — Hedviga naozaj odišla tak, akoby zomrela... Stalo sa to práve vo chvíli, keď som sa vzdal chlapčenských radostí, keď som všetko, čo som mal, odovzdal jej: každý list, každú trávu, každú hviezdu, každú kvapku slnka. — Nenávidela lásku... Netúžila viac bežať opretekou s letným vetrom, netúžila viac ležať na brehu vodnej priekopy, netúžila hladiť po vlasoch dobrého neznámeho muža, o ktorom sa jej snívalo cez krátke letné noci. Netúžila viac po zemi. — Vôbec sa nepoznávala. Prečo ho bozkáva na ústa a vôbec sa neostýcha? Prečo ju nezdrví pohoršenie a výčitky? Prečo ju do krvi neuráža jeho žiadostivosť? Prečo sa netrasie strachom pred ponížením? Prečo si myslí: Je mi všetko jedno. — Spomínala naňho, keď jej bolo najhoršie, keď potrebovala oporu, keď sa pred klebetnými slinami ukrývala na handrovom pokrovčeku svojej mladosti. — Vedela, že by ju nežičlivci videli radšej škaredú, vedela, že ich uráža jej krása, vedela, že keby bola menej pekná, skôr by jej odpustili.

Epifora je v próze prostriedok exkluzívnejší a afektovanejší. Jej účinok v kontexte sa zhoduje s anaforou iba v tom, že znásobuje dojem. Používa sa však nie ako baladizujúci emocionálny, ale skôr ako proste zdôrazňujúci prostriedok.

Hedviga konala inak, rozprávala inak, opytovala sa inak, odpovedala inak. — Dosiaľ jej život prúdil za sklom, ľudia za sklom, slová za sklom, slnko za sklom, vzduch za sklom. — Michal ju poznal čistú, jediný on ju poznal čistú, a preto mu bez výčitiek môže patriť. — Slnce sa chichoce, žlté tekvice sa chichocú, chlapčiská sa chichocú a popiskujú za ňou.

Aj epanastrofa čiže palilógia je expresívnejší jazykový prostriedok s takou funkciou, ako má epifora. Využíva sa na explikáciu jadra.

Ktosi prichádzal, zhasínal svetlá, nechal iba tenký lúč a ten lúč padal cez zarosenú pavučinu a zvonili zvony. — Vediem si domov ženu, ženu s dievčenskou dušou a s čudnými ústami. — V deň po svadbe bude stúpať hore jesenným kopcom, bude niešť svoju nevestu v náručí, v náručí s ňou vkročí do domu...

Členské a vetné pričlenenie tu plní funkciu determinujúceho i explikujúceho prostriedku. Pričlenené jednotky vyzdvihujú istú stránku objektu alebo deja podobne ako vzťažné vety.

Tomáš slabo zapískal, slabučko, len tak, ako keď pípne vtáča. — Martin vytiahol spoza pása loveckú dýku, ukrajoval si slaninku, chlebová kôrka mu prašala pod zubami. — Ležalo v kolibe pri mliečniku, buclaté, hrdzavočervené, malo jemnučkú belavú brušku a krásne ovisnuté oči. — Spomenul som si na Hedvigu, domáčku a snivú. — Bola v ňom ľútosť, sto ráz horšia ako láska a smrť pocestného hrdinu.

Na zdôraznenie dôležitejšej časti výpovede využíva spôsob vytyčovania vetného člena.

Cesta na rebrináku do hôr, to bola moja starodávna túžba. — A pokoj, to je preň tá noc, matkine prsty na čele, uzdravujúci dážď. — A darovať zem bláznovi, to sa mu videlo dvojnásobné bláznovstvo. — Gazdovať, to nie je na klavíri vyhrávať. — A ten vták, to bol nápad, myšlienka na pomstu.

V texte sa ojedinele funkčne využívajú aj defektné konštrukcie, napr. apoziopéza, elipsa a iné. Pretože však text je prevažne monologický, ich frekvencia je malá. Prerušované výpovede v meditatívnych pasážach, ktoré sú aj graficky vyznačené trojbodkami, mávajú tu spravidla gramaticky perfektnú konštrukciu.

Aj polopriama a nevlastná priama reč sa vyskytuje iba ojedinele. To je v súvislosti s celkovou kompozíciou textu.

Nahmatal som klietku na stene a vypustil stehlíka na slobodu. Tak, a teraz si ho chytaj! Ostražite som sa zakrádal späť... — Cez škáry sa na seno liala trepotavá žiara. Čo, vari horí? Vybehol som na ulicu.

Chudobove poviedky sú písané formou monológu. Dialóg sa používa iba na doplnenie rozprávania. Tým viac upúta skutočnosť jeho replík. Ich hodnota je v tom, že majú živú intonáciu, ktorá sa dosahuje stavaním jadra výpovede na správne miesto, vynechávaním východiska výpovede

i uvádzacích slov, ale aj dôvtipne štylizovanou autorskou uvádzacou rečou.

Kráčali sme po stuhnutom bahne a plašili roje komárov. Hedviga zasyčala a udrela sa po pleci. „Štípu ako spochabené.“ — Cúvla, pod nohami jej zapraštal pohár. Rýchle sa zohla a tenkými prstami zbierala drobné črepy. Potom zodvihla horiace čelo a povedala: „Svadobný dar.“ Vyniesla črepy... — Otec roztrhol obálku, zamračil sa, očervenel, sánky mu zhrnateli, vyryhlo sa mu z úst. „Ach... ja jeho sopliackeho boha!“ — „Ten bitang ušiel zo školy.“ Matka opakovala ako ozvena: „... zo školy?!“ — „Maj rozum, vidieť aj cez záclonu.“ „Tak zhasni lampu.“ „Už je neskoro.“ „Pre nás dvoch nikdy.“ — „Otec, či je to ma- jer?“ Otec cmukol na kone. „Ale... Šimonkin.“ — „Čo sa vám stalo?“ „Ale nič, taká hlúpa spomienka.“ Dovtípil sa. „Nemáte rád mravce?“ „Nie“... — Marti- nove slová ma dostali do pomykova, lebo medzi chlapcami v škole som často počul: My máme viac zeme ako vy, my máme krajšie kone a mocnejšie a my máme aj voly a my máme veľkú lúku pod mlynom... ehe! — „Hja... ľudkovia, to je už raz tak: mladost' — pochabost'.“ ... Odpovedal krčmárskemu kráľovi rezkým cvendžavým hlasom: „Dobre on vedel, čo robí, nebojte sa.“

A. Chudoba používa repliky na pozadí sugestívnejšej autorskej reči, ktorá implikuje aj uvádzacie vety a východiská výpovedí. Autorská reč, na ktorú sa navrstvuje dialóg, je kulisou, ktorá má väčšiu silu ako sa- mostatný obsah replík. Repliky akosi nenútene a prirodzene vyrastajú na tomto silnom pozadí. Uvedieme jeden obrázok s dialógom.

Napoludnie som ťahal vodu pre kone. Z poľa prišla k studni Pavlína s hli- neným budkáčikom: „Čo sa stalo Martinovi?“ Prestal som krútiť koleso: „Zabil psa.“ Mykla ústami a neveriaco sa usmiala: „Prečo klameš?“ Očervenel som a nasršil som sa: „Ja?“ Prosebné a mäkkučko pozrela na mňa: „Povedz prav- du... však mu otec povedal niečo zlé?“ Bosou nohou som rozmazával blato pod pumpou: „A čo by mu mal povedať?“ Tvár jej zosmutnela, hľadela na hniez- do lastovičiek pod ústreším: „Veď ja mu tu dlho zavadzám nebudem. Ja viem, že som chudobná.“ Nastrčila ruku pod pumpu a nechala si stekať kvapky vody po doškriabanom predlaktí. Chladila **smutnú neviditeľnú ranu**: „Ja za to ne- môžem. A keby som bola vedela, nebola by som k vám nikdy prišla.“ Zodvihla plný budkáčik a odchádzala k humnu. Kráčala pomaly, ľahostajne a sandálami zrážala prach z rumančeka.

V článku nám šlo o to, ukázať na niektoré zo základných jazykových prostriedkov lyrizovanej prózy. Rozbor prostriedkov sme robili na Chu- dobovej zbierke ako najnovšej, ktorá je u nás napísaná štýlom lyrickej prózy. Autor zbierky Kde pijú dúhy je v tomto ohľade pokračovateľom najmä Chrobáka a Švantnera, no aj ostatných príslušníkov slovenskej lyrickej prózy.

Vcelku pracuje s bohatou slovnou zásobou. No lexikálne prvky vy- užíva iba v prirovnaniach a menej v metaforách. K základným jeho ma- nieram patrí atributívnosť. Možno povedať, že až nadmieru používa prí- vlastkové diády a polovetné väzby. Za jedny zo základných prostriedkov

uňho pokladáme aj voľné priradovanie viet a asyndetické pripájanie. Z básnických figúr narába najmä s opakovacími. Toto sú však prvky každej lyrickej prózy, ibaže autor si ich vybral ako základné, o čom svedčí ich frekvencia. A. Chudoba majstrovsky uvádza a spracúva dialóg.

Okrem uvedených hlavných prostriedkov využíva celý rad ďalších, napr. defektné syntaktické konštrukcie, členské a vetné pričlenenie, vytýčený vetný člen, modely súvetí so zdôrazňujúcou vzťažnou vetou na konci, využíva slovesné kategórie, zložené slovesné tvary, neosobné slovesné väzby, trojčlenné enumerácie a amplifikácie, polopriamu a nevlastnú priamu reč a iné. Pomerne málo sú zastúpené napr. jednočlenné vety a parentézy, ktoré by sa pri výstavbe takéhoto prejavu mohli veľmi vhodne využiť a prispieť k väčšej variabilnosti textu. V poviedkach sa uplatňujú aj ďalšie jazykové prostriedky umeleckého štýlu. Nevenovali sme im však pozornosť preto, že pre lyrizovanú prózu nie sú typické. Lyrizovaná próza vyhľadáva skôr exkluzívnejšie jazykové prostriedky.

Nevenovali sme osobitnú pozornosť nadvetným výstavbovým prostriedkom. To preto, lebo Chudobovo dielo je mozaikou rozsahove menších jazykových prvkov. A v súčasnej našej lyrizovanej próze vôbec výrazne dominujú lexikálne a syntaktické prostriedky.

O NÁZVOCH ŠTÁTOV TYPU REPUBLIKA MALI

Ladislav Dvořák

Národnooslobodzovací boj afrických národov možno v dnešnom štádiu označiť za vyvrcholenie snáh týchto národov o vyslobodenie sa spod jarma kolonializmu. V súvislosti s oslobodzovaním sa afrických národov a vyhlasovaním nových štátnych útvarov na africkom kontinente dostávajú sa aj pred isté jazykové problémy. Ide o otázku správnej podoby názvov niektorých z týchto nových afrických štátov. V doterajšej jazykovej praxi je tu zatiaľ značné kolísanie a neistota.

Prv, než pristúpime k rozboru nadhodenej otázky, pozrieme sa stručne na podoby doteraz používaných názvov štátov v spisovnej slovenčine.

Bežne ide pri názvoch štátov o spojenie podstatného mena s prídavným menom ako jeho vhodným prívlastkom, prípadne s viacerými prídavnými menami, napr. *Francúzska republika*, *Talianska republika*, *Československá republika* (starší názov nášho štátu), *Československá socialistická republika* (dnešný názov), *Nemecká demokratická republika*, *Nemecká spolková republika*, *Kórejská ľudovodemokratická republika*, *Poľská ľudová republika*, *Barmský sväz*, *Ruská sovietska federatívna socialistická republika*, *Rakúsko-uhorská monarchia* ap. Zriedkavý je typ názvov štátov, v ktorom podstatné meno je bližšie určené podstatným menom v genitíve (nehodným genitívnym prívlastkom), napr. *Sväz sovietskych socialistických republík* (pravda, nevhodný prívlastok je tu ďalej rozvinutý vhodnými adjektívnymi prívlastkami), *Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska*, *Federácia Rodézie a Njaska*. Ešte zriedkavejší je typ názvov, v ktorom ide o vhodný substantívny prívlastok, napr. *Federatívna ľudová republika Juhoslávia*.¹

Názvy ako napr. *Somálska republika*, *Sudanská republika*, *Stredoafriická republika* nerobia ťažkosti, pretože zodpovedajú najbežnejšiemu typu názvov štátov, typu *Francúzska republika*.

Prejdime k názvom typu *Republika Mali*, ktoré sú názvami niektorých novších afrických štátov. Patria sem názvy ako *Republika Togo*, *Republika Senegal*, *Republika Čad*, *Republika Niger*, *Republika Kongo*, *Republika Gabun*, *Republika Dahomé*, s ktorými sa dnes stretávame najmä na stránkach dennej tlače. Niekedy badať dokonca tendenciu rozširovať tento typ názvov štátov aj na také prípady, kde už bol zaužívaný názov typu *Francúzska republika*, napr. *Republika Kuba* namiesto názvu *Ku-*

¹ Niekedy aj *Federácia Rodézie a Njasko*.

bánska republika (tu, pravda, ide o názov amerického štátu). Treba podotknúť, že v názvoch tohto typu je mimo nom. sg. nezhodný prívlastok, t. j. slová, ktorými sa označujú príslušné africké krajiny, sa ponechávajú v nominatíve, napr. v *Republike Togo*, z *Republiky Togo*, *delegácia Republiky Gabun*. So skloňovaním prívlastku sme sa v názvoch tohto typu nestretli, takže ide o trochu iný prípad, než je názov *Federatívna ľudová republika Juhoslávia* (porov. *veľvyslanec Federatívnej ľudovej republiky Juhoslávie*, *vo Federatívnej ľudovej republike Juhoslávii* ap.).

Jedným z prvých názvov afrických štátov s nezhodným prívlastkom v nominatíve bol názov *Federácia Mali* (od času vzniku tohto štátu až do odtrhnutia sa Senegal; po odtrhnutí sa Senegal, ktorý sa vyhlásil za samostatný štát, zmenil sa názov *Federácia Mali* na *Republika Mali*). Vznik názvu *Federácia Mali* je dobre pochopiteľný. Pri ustaľovaní názvu tohto štátu boli zrejme rozpaky, ako utvoriť zodpovedajúce prídavné meno na *-ský* od podstatného mena *Mali*, ktoré je inak nesklonné. Tieto ťažkosti sa obišli použitím pomenovania *Federácia Mali*, v ktorom sa k slovu *federácia* jednoducho pripojilo pomenovanie príslušnej krajiny bez akejkolvek zmeny. Neskôr sa takto začali používať aj ďalšie názvy.

Nazdávame sa, že v spisovnej slovenčine nie je správne používať názvy typu *Republika Mali*. V spisovnej slovenčine mali by sme používať názvy, v ktorých podstatné meno je bližšie určené prídavným menom, čiže názvy typu *Francúzska republika*. K tomu nás vedie nielen porovnávanie pomenovaní niektorých nových afrických štátov s inými názvami štátov staršieho dáta, ale aj vývin, ktorý sa v jazyku už začína ukazovať pri používaní názvov typu *Republika Mali*. Pozorujeme totiž snahu odstrániť názvy tohto typu a nahradiť ich názvami typu *Francúzska republika*. Táto snaha prejavuje sa zatiaľ ešte dosť váhavo, ale aj tak je badateľný ústup pomenovaní typu *Republika Mali*.

Ponajprv musíme vysloviť námietky proti používaniu názvov *Republika Čad*, *Republika Senegal*, *Republika Gabun* ap. Podstatné mená *Čad*, *Senegal*, *Gabun* atď. sa končia na spoluhlásku a bežne sa v spisovnom jazyku skloňujú. Od podstatných mien zakončených na spoluhlásku sa v spisovnej slovenčine celkom ľahko a pravidelne tvoria prídavné mená na *-ský*, ktorými sa vyjadruje vzťah k miestu označenému podstatným menom, napr. *Čad* – *čadský*, *Senegal* – *senegalský*, *Gabun* – *gabunský*. Tieto prídavné mená treba využiť aj pri názvoch príslušných štátov. Namiesto názvov *Republika Čad*, *Republika Senegal*, *Republika Gabun* by sa podľa našej mienky mali používať jedine pomenovania *Čadská republika*, *Senegalská republika*, *Gabunská republika*. Aj porovnanie s ktorýmkoľvek inými názvami štátov potvrdzuje toto naše stanovisko. Ne-

máme napr. pomenovanie „Republika Irak“, ale *Iracká republika*, podobne nepoužívame názov „Republika Sudan“, ale *Sudanská republika*, nie názov „Republika Tunis“, ale *Tuniská republika* atď.

To isté sa vzťahuje aj na názvy, v ktorých názov krajiny sa končí na samohlásku *a* alebo *o*. Napr. namiesto názvu *Republika Rwanda* bude správne používať názov *Rwandská republika*. Trochu ťažšia je otázka vhodnej náhrady za názov *Republika Togo*. Tu by sa mohla používať podoba *Tožská republika*, alebo azda podoba *Toganská republika*, v ktorej prídavné meno *toganský* by bolo utvorené od miestneho obyvateľského mena *Togan*.²

Pozrime sa teraz na pomenovania štátov *Republika Mali*, *Republika Dahomé*, v ktorých názvy krajín *Mali*, *Dahomé* sú nesklonné podstatné mená. Zdalo by sa, že tu by sme azda mali pripustiť takéto názvy a nenahrádzať ich názvami so zhodným adjektívnym prívlastkom. Myslíme však, že to nie je potrebné ani v tomto prípade. Aj tu možno prejsť k typu so zhodným adjektívnym prívlastkom. Treba mať na pamäti skutočnosť, že k názvom *Mali*, *Dahomé* ap. musíme mať tak či onak príslušné prídavné mená na *-ský*. Nemožno si ani predstaviť, že by sme sa azda v našom jazyku mohli bez prídavných mien na *-ský* k týmto názvom zaobišť. Prekážkou pri odvodzovaní prídavných mien na *-ský* nemôže tu byť nesklonnosť týchto podstatných mien. Môžeme ukázať na iné prípady, pri ktorých máme dnes prídavné mená na *-ský*, aj keď príslušné podstatné mená, od ktorých sú takéto prídavné mená odvodené, sú dodnes alebo boli aspoň v čase, keď sa prídavné mená na *-ský* tvorili, nesklonné. Napr. *Tahiti* — *tahitský*, *Helsinki* — *helsinský*, *Cincinnati* — *cincinnati*ský, *Miami* — *miamský*, *Ostende* — *ostendský*, *Baku* — *bakuský*, *Tartu* — *tartuský*.³ Pri odvodzovaní prídavného mena od názvu *Mali* môže nám byť oporou podoba prídavného mena utvoreného od názvu *Bali*, ktorý je rovnako nesklonným vlastným menom. Tu sa používa prídavné meno *balijský*; prídavné meno sa utvára pridaním prípony *-ský* k základu rozšírenému o spoluhlásku *j*. (Tvorenie na spôsob prípadov typu *Helsinki* — *helsinský* sa tu neuplatňuje, lebo ide o dvojslabičné slovo, pri ktorom po vypustení ďalšej slabiky by sa značne zotrel vzťah k danému podstatnému menu.) Podľa príkladu *Bali* — *balijský* môžeme

² Tu sa môžeme oprieť o tvorenie obyvateľského mena a prídavného mena od domáceho názvu *Figa*, ktoré je tiež dvojslabičné a je v ňom zadopodnebná spoluhláska *g* pred pádovou príponou. Š. Koperdan, *K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov*, Jazykovedné štúdie III, Bratislava 1958, 95, 99, uvádza podoby *Figan* a *figanský*. Porov. aj obdobný prípad *Šahy* — *Šahan* — *šahanský* (Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1962, str. 361).

³ Koperdan, c. m., 101, 105.

mať aj *Mali* – *malijský*⁴ a podľa toho aj názov *Malijská republika*. Pri tvorení prídavného mena od názvu *Dahomé* ukazuje sa ako vhodnejší taký postup, že sa vychádza zo základu, ktorý vzniká vypustením koncovkej samohlásky mena, t. j. *Dahomé* – *dahomský*.

Osobitným prípadom sú pomenovania *Konžská republika* a *Republika Kongo*. Tieto názvy sa dnes používajú veľmi nejednotne na označenie dvoch osobitných štátov v Afrike. Konžskou republikou sa rozumie po-najprv bývalé Belgické Kongo (s hlavným mestom Leopoldvilom a prezidentom Kasavubuom), ktoré nadobudlo samostatnosť 1. júla 1960. Týmto názvom sa však niekedy označuje aj bývalé Francúzske Kongo (s hlavným mestom Brazzaville a prezidentom Youloum). Takisto sa používa aj názov *Republika Kongo* na označenie oboch týchto štátov. O isté riešenie otázky pomenovaní oboch štátov pokúsila sa redakcia denníka Pravda. Priniesla vyhlásenie, že bude vždy používať názov *Konžská republika* pre bývalé Belgické Kongo, kým názov *Republika Kongo* bude používať pre bývalé Francúzske Kongo. Zdá sa nám však, že takéto rozlišovanie je umelé a ťažko sa dá udržať. O správnosti tejto našej pochybnosti svedčí výrazne skutočnosť, že pri názve *Republika Kongo* sa obvykle v zátvorke uvádza aj názov hlavného mesta tohto štátu. Ak by však bolo isté, že názov *Konžská republika* označuje bývalé Belgické Kongo a názov *Republika Kongo* sa používa len na označenie štátu, ktorý vznikol na území bývalého Francúzskeho Konga, bola by takáto prax úplne zbytočná. So zreteľom na skutočnosť, že pôvodné názvy oboch štátov sú rovnaké a že tu vlastne ide v oblasti vlastných mien štátov o homonymiu, nie je ľahké riešiť otázku pomenovania týchto štátov. Názvy oboch štátov by sa mohli rozlišovať tak, že by sa namiesto prívlastku *konžský* použil v jednom názve skôr prívlastok, ktorým by sa vystihovalo aj postavenie tohto štátu z hľadiska svetových strán, napr. *Konžská republika* – *Západokonžská republika*, *Konžská republika* – *Stredokonžská republika* ap. Zdá sa však, že najsprávnejšie bude zachovávať v oboch prípadoch oficiálny názov *Konžská republika* a ďalej vymedzovať príslušný štát pomocou názvu hlavného mesta štátu. Takémuto spôsobu uvádzania názvov oboch týchto štátov sa nemožno koniec koncov vyhnúť ani pri umelom rozlišovaní názvov *Konžská republika* a *Republika Kongo*, ako sa o to pokúsila redakcia denníka Pravda.

Trochu odlišná je motivácia vzniku názvu *Republika Kuba*. Veľký podiel na vzniku tohto názvu má snaha vyhnúť sa prídavnému menu *kubánsky*, ktoré je homonymné s prídavným menom *kubánsky* ako derivátom od podstatného mena *Kubáň*. Tento názov sa značne drží aj pod

⁴ Pozri L. Dvoň, *Stĺpček o jazyku*, Pravda, 14. 5. 1960, str. 4.

vplyvom uvedených názvov afrických štátov typu *Republika Mali*, pri ktorých tento moment neprichádza do úvahy. Názvu *Republika Kuba* dotkla sa v Našej reči Z. Hrušková,⁵ samotnú podobu tohto názvu však nerozoberala, z čoho môžeme usudzovať, že nemá proti nej nijaké námietky. Nazdávame sa, že ani tento názov nie je potrebné zachovávať v spisovnej slovenčine. Ponajprv máme proti tomuto názvu rovnakú námietku, akú sme už vyslovili pri názvoch afrických štátov typu *Republika Mali*. Ďalšia naša pripomienka sa týka obavy z prípadnej homonymie. Podľa našej mienky nemožno pri používaní názvu *Kubánska republika* predpokladať ani len u človeka, ktorý nemá väčšie politické znalosti, že by si azda predstavoval, že existuje nejaká „Kubánska republika“ v SSSR (t. j. republika na území Kubáne). Nahrádzanie názvu *Kubánska republika* názvom *Republika Kuba* pokladáme za neodôvodnené najmä z hľadiska požiadavky stability jazyka, pretože sa tu zbytočne narúša ustálená podoba názvu tohto štátu.

Všetky názvy, ktoré sme tu rozoberali, vyzerajú nenašsky, neslovensky. Pri názvoch štátov nie je nevyhnutný taký postup, aký pozorujeme v administratívnom jazyku pri používaní názvov typu *okres Žilina, kraj Bratislava, mesto Trnava* ap. Pre blízkosť niektorých názvov miest splyvajú neraz príslušné prídavné mená, takže používanie prídavných mien by tu sťažovalo dorozumievanie a mohlo by viesť k prípadným nedorozumeniam. Tento spôsob používania názvov okresov, krajov ap. súvisí tiež tesne s tlačivami, ktoré zvyčajne majú vytlačené slovo *okres, kraj* atď. a ďalej sa len vypisuje názov príslušného mesta, obce ap. Pritom je výhodnejšie písať proste názov miesta, pretože takto odpadajú aj prípadné problémy, ktoré sú pri niektorých prídavných menách odvodených od miestnych názvov (porov. napr. *Hlohovec* — *hlohovský*, „*hlohovecký*“, *Lučenec* — *lučenský*, „*lučenecký*“ ap.). Túto prax nie je však v nijakom prípade potrebné prenášať k názvom štátov, pretože tu stotožnenie pri prídavných menách je úplne ojedinelé, výnimočné.

Námietky proti používaniu podôb *Republika Mali, Republika Kongo* ap. by sa mohli vyvracať poukazom na podobný názov *Federatívna ľudová republika Južoslávia*, ktorý sa už oddávna používa a prijíma sa bez nijakých námietok. Ale ani tento názov nezapadá do bežného spôsobu pomenúvania štátov, ktorý sme naznačili v úvode tohto článku. Nazdávame sa, že obvyklému spôsobu tvorenia názvov štátov v spisovnej slovenčine by skôr zodpovedal názov *Juhoslovanská federatívna ľudová republika*

⁵ V *Republike Kubě* — V *Republike Kongo*, Naše řeč 43, 1960, 310—312. Autorka sa obmedzuje na štúdium otázky, či sa má v názvoch *Republika Kuba, Republika Kongo* ap. pri ich skloňovaní používať vlastné meno krajiny v 1. páde (menovací nominatív) alebo či sa má skloňovať rovnako ako podstatné meno, ktoré bližšie určuje (zhodný prívlastok).

(porov. napr. *Alžírsko demokratická ľudová republika*), najmä ak berieme do úvahy skutočnosť, že názvy jednotlivých častí tejto federácie, jednotlivých republik, ako napr. *Chorvátska ľudová republika*, *Srbská, Macedónska ľudová republika* atď., zodpovedajú už bežnému typu pomenovania štátov v spisovnej slovenčine. Pri názve *Federatívna ľudová republika Juhoslávia* ide jednoducho o prepis pôvodného názvu bez pokusu o včlenenie tohto názvu do sústavy našich pomenovaní štátov. Medzi názvom *Federatívna ľudová republika Juhoslávia* a názvami afrických štátov typu *Republika Mali*, *Republika Gabun* atď. vidíme však rozdiel v tom, že názov *Federatívna ľudová republika Juhoslávia* predstavuje izolovaný prípad, ktorý sa práve pre svoju izolovanosť nemohol nejako vypuklejšie prejavíť ako odchýlka od bežného, základného typu pomenovaní štátov v spisovnej slovenčine, kdežto pri pomenovaní afrických štátov typu *Republika Mali* išlo o „náraz“ väčšieho počtu takýchto názvov, čo práve spôsobilo, že sa pocítila nemiestnosť takéhoto postupu tvorenia názvov štátov. Okrem toho je tu rozdiel v tom, že v názve *Federatívna ľudová republika Juhoslávia* je slovo *republika* bližšie určené prídavnými menami, ktoré stoja pred slovom *republika*, takže z hľadiska podoby začiatku tohto vlastného mena vyzerá tento názov skoro tak, ako napr. názvy *Nemecká demokratická republika*, *Rumunská ľudová republika*. Použitie určujúcich prívlastkov pred podstatným menom *republika* značne tlmí rozdiel medzi názvom *Federatívna ľudová republika Juhoslávia* a názvami, ktoré patria k bežnému typu pomenovaní štátov v spisovnej slovenčine (*Francúzska republika*). Zato však rozdiel medzi typom *Francúzska republika* a *Republika Mali* je veľmi výrazný, pretože v názve *Republika Mali* chýba práve zhodný adjektívny prívlastok pred podstatným menom *republika*. Okrem toho sme už vyššie spomenuli, že v názve *Federatívna ľudová republika Juhoslávia* sa slovo *Juhoslávia* skloňuje, kým v názvoch *Republika Kongo*, *Republika Gabun*, *Republika Čad* atď. sa v doterajšej jazykovej praxi názvy *Kongo*, *Gabun*, *Čad* ponechávajú vždy v nominative, čo je ďalší rozdiel medzi týmito názvami. Preto by sme príklad *Federatívna ľudová republika Juhoslávia* nemohli uznať za prípad, ktorý by ukazoval na oprávnenosť pomenovaní typu *Republika Mali*.

Skutočnosť, že názvy typu *Republika Mali* nezapadajú do sústavy pomenovaní štátov v spisovnej slovenčine, ukazuje napr. aj osud podobného pomenovania štátu na ázijskom kontinente. Bola tu pôvodne snaha používať názov *Demokratická republika Vietnam*. Dnes sa však už celkom jednoznačne používa názov *Vietnamská demokratická republika*, kým s podobou „Demokratická republika Vietnam“ sa už takmer vôbec nestretávame (v poslednom čase iba v Kolibríčom kalendári na rok 1962).

Pritom treba vziať do úvahy skutočnosť, že názov „Demokratická republika Vietnam“ bol bližšie k bežnému typu pomenovaní štátov v spisovnej slovenčine (*Francúzska republika*) než názvy typu *Republika Mali*.

Najzávažnejším argumentom proti používaniu názvov typu *Republika Mali* je stav v bežnej jazykovej praxi (v tomto prípade, pravda, predovšetkým v dennej tlači, lebo tu sa najčastejšie takéto názvy používajú). Dnes sa už začínajú postupne nahrádzať názvy *Republika Mali* názvami typu *Malijská republika*. Tak napr. v *Pravde* z r. 1962, č. 167 sa už hovorí o *Senegalskej republike*, v *Lude* z r. 1962, č. 148 sa spomína *Dahomská republika*; názov *Malijská republika* sa takmer výhradne používal v čase návštevy prezidenta Malijskej republiky v niektorých socialistických krajinách, medziiným aj v ČSSR. Tieto názvy objavujú sa asi od polovice r. 1961. Je to aj pochopiteľné. V prvej chvíli po vyhlásení nových afrických štátov sa pozornosť sústreďovala práve na skutočnosť, že tu išlo o nové štáty, kým otázka názvu bola menej dôležitá. Keď sa začali názvy typu *Republika Mali* viac používať, začalo sa zároveň pociťovať, že názvy tohto typu nie sú v spisovnej slovenčine organické. Podľa toho po prvom štádiu názvov typu *Republika Mali* nastupuje štádium, keď sa vedome začínajú názvy tohto typu opúšťať a postupne nahrádzať názvami typu *Malijská republika*. Nazdávame sa, že tento proces sa zavŕši jednoznačným uplatnením názvov typu *Malijská republika*.

Nakoniec sa zmienime o názve *Federácia Rodézie a Njaska*. Nazdávame sa, že ani podoba tohto názvu nie je v spisovnej slovenčine primeraná, najmä vzhľadom na charakter prívlastku (názvy *Rodézia* a *Njasko* sú spojené zlučovacou spojkou a ako celok sú nezhodným genitívnym prívlastkom). Analogicky podľa podoby názvu *Rakúsko-uhorská monarchia* (táto podoba je uzákonená v Pravidlách slovenského pravopisu) by sme mali používať názov *Rodézsko-njaská federácia*. Tak ako nemáme názov „Monarchia Rakúska a Uhorská“, ale názov *Rakúsko-uhorská monarchia*, nemali by sme používať ani názov *Federácia Rodézie a Njaska*, ale názov *Rodézsko-njaská federácia*, ktorý by tiež zapadal do uvedeného všeobecného typu pomenovaní štátov v spisovnej slovenčine.

Na záver tohto rozboru názvov niektorých nových afrických štátov by sme chceli zopakovať svoje zistenie, že v spisovnej slovenčine v zhode s bežným typom pomenovaní štátov treba dávať prednosť názvom typu *Malijská republika* pred názvami typu *Republika Mali*. Pozorovanie súčasného stavu v jazyku (najmä na stránkach našej dennej tlače, kde sa takéto názvy najčastejšie používajú) ukazuje, že sa už prejavuje snaha nahrádzať názvy typu *Republika Mali* správnymi ekvivalentmi typu *Malijská republika*.

DISKUSIE

PODRAĐOVACIA SPOJKA AKO ŽE/AKOŽE

Jozef Ružička

1. V doterajšej gramatickej literatúre sa neuvádza nijaká osobitná spojka *ako že/akože*.¹ Ba ani v *Slovníku slovenského jazyka I* (Bratislava 1959) sa takáto spojka nespomína. Iba v rámci hesla *ako*² na str. 18 sa píše, že spojka *ako* „vo výraze *ako že* uvádza zaverenie, uistenie: *Ej, nechže vás tu niektorý nezastihne, lebo, ako že tu stojím, živý odtiaľto neodídete!* (Kal.)“ Týmto sa aspoň naznačuje jeden z významov spojovacieho prostriedku *ako že*, i keď sa jeho podstata nevystihuje.

Na základe dokladov z literatúry bude potrebné hovoriť o osobitnej podraďovacej spojke *ako že/akože*, ktorá sa dobre odlišuje od homonymných útvarov, ktoré majú taktiež spojovaciu funkciu.

Pri našom rozbere budeme používať tieto termíny z oblasti spojovacích prostriedkov: spojovací prostriedok; spojka, jednoslovná spojka, viacslovná spojka; spojkový výraz, komplexný spojkový výraz, rozvitý spojkový výraz, zložený spojkový výraz; spojenie spojok.

Tieto termíny budeme používať v tomto význame.

Spojovací prostriedok je hocaký lexikálny prostriedok, ktorým sa vyjadruje medzivetný vzťah.

Spojka je spojovací prostriedok, ktorým sa medzivetný vzťah vyjadruje primárne. Inými spojovacími prostriedkami sa medzivetné vzťahy vyjadrujú sekundárne. Z toho vychodí, že tieto prostriedky patria do iných slovných druhov, a nie do spojok. Sú to zväčša zámená a príslovky. Jednoslovná spojka je taká, ktorej jednotný význam sa vyjadruje jednotným radom hlások: *alebo, ibaže, takže*... Podobné prostriedky sekundárne: *kto, čo, potom*... Viacslovná spojka je taká, ktorej jednotný význam sa vyjadruje rozčleneným radom hlások: *len čo, zatiaľ čo, prv než*... Iné viacslovné spojovacie prostriedky vo vývine sa zrážajú, keďže celý prostriedok je v rámci tej istej vety a keďže jeho časti majú pevné vzájomné postavenie: *čo priam > čopriam, kto koľvek > ktokoľvek*...

Spojkový výraz má v jadre spojku, ku ktorej sa pridružujú dopĺňajúce prostriedky. Niektoré spojkové výrazy sú celkom voľné, a preto ich časti

¹ B. Letz, *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1950, 378, sice v morfológii medzi spôsobovými podraďovacími spojkami uvádza spojku *akože*, ale v rámci skladby už o nej nehovorí a v rámci spôsobového súvetia nemá ani jeden príklad na túto spojku (pozri str. 466–469).

ešte patria k rôznym súvetným členom. Ustalovaním vznikajú z nich viacslovné spojky s osobitným významom: *bez toho aby, miesto aby, skôr ako...* Komplexný spojkový výraz obsahuje popri primárnom aj sekundárny indikátor vzťahu: *preto — že, nato — aby, tak — ako...* Rozvitý spojkový výraz obsahuje popri indikátore vzťahu ešte časticu, ktorá si zachováva svoj význam nepozmenený: *len keď, najmä aby, aj keby...* Zložený spojkový výraz sa skladá z častí, ktoré fungujú aj ako samostatné spojovacie prostriedky. Celkový význam výrazu je však akoby navrstvený: *a tak, ale predsa, ako keď, než aby...*

Spojenie spojok sa skladá z dvoch samostatných indikátorov medzi-
vetného vzťahu. Niet celkového významu, lebo ich vznik spočíva na poriadku viet v súvetí. Vyskytujú sa len v zloženom súvetí: *U nás veľmi ľahko zamrzajú horúce city, ale i keď nezamrznú, zriedkakedy zodpovedajú im činy.* (Vajanský) — *Tam totiž stále mali vojnu, lebo ak neútočil Vrtík, útočila Vrtička a naopak.* (Urban) — *Sústredila sa celkom na tento pocit, no nech sa akoľvek namáhala, gundža ju dusila a nemohla sa jej zbaviť.* (Chrobák)

Naša úvaha sa týka základného používania spojok v rámci súvetia. Príznakového využívania spojok a spojenia spojok pri pričleňovaní si všimnúť nebudeme.

2. Podradňovacia spojka *ako že* uvádza vedľajšie vety spôsobu obsahujúce nepochybne platnú okolnosť, ktorou sa utvrdzuje pravdivosť výroku nadradenej vety. Píše sa aj ako jedno slovo *akože*.

V jednoduchom súvetí možno chápať zmysel vedľajšej vety ako za-
verenie — *na moj veru, na moj dušu...*

Bude visieť, ako že som Janko Krap... (Mináč) — Dám ho súdu, ako že som Petrán. (Figuli) — Len aby si nemala väčší žiaľ, keď sa Pavo vráti. Ako že tu stojíš, sto ráz povieš — bodaj by tam bol ostal. (Hečko)

V zloženom súvetí sa takáto vedľajšia veta pripína k ireálnej podmienkovej vete. Takto spojené súvetné členy sú protikladné, lebo v jednej vete je kladný prísudok, ale v druhej je záporný. Zmysel vedľajšej vety so spojkou *ako že* je ten istý ako v jednoduchom súvetí.

A keby sme dneska mohli voliť, ako že už nemôžeme, tuto Vendelína Klamu, zase by dostal všetky naše hlasy. (Hečko) — A keby teraz mohol, ako že nemôže, vyznávať lásku žene pred materou, zovrel by ju do náručia. (Tatarka)

Táto spôsobová podradňovacia spojka *ako že* má ustálenú formu; nemožno z nej vynechať ani jednu časť a ani ju nemožno pozmeniť vložením nejakého slova medzi jej časti. Ale o povahe tejto spojky svedčí odkazovací výraz *tak*, ktorý sa fakultatívne môže použiť v nadradenej vete: *tak — ako že*.

Keby sa to tak dalo, ako že sa nedá, vzal by ju sám do náručia a ponosil po záhrade. (Tatarka)

Je pravdepodobné, že táto spojka má pôvod v spojení slov (spojok)

ako že (= *ako* + *že*), ktoré vzniklo elidovaním porovnávacej vety *je isté*: ... *ako je isté, že* ... > ... *ako že* ... Túto elipsu dnes však už nepocitujeme, takže uvedený zmysel pôvodnej porovnávacej vety je obšiahnutý v novom význame spojky *ako že*, resp. *akože*. Práve tento jednotný význam spojky je podkladom pre zrazenie dvojslovnej spojky *ako že* v jednoslovnú novú spojku *akože*. Ale rozlične silné pocitovanie elipsy umožňuje rozličné chápanie tohto spojovacieho prostriedku.²

3. Uvedenú spojku *ako že* treba odlišovať od spojovacieho prostriedku *ako že*, ktorý sa používa jednak v porovnávacích vetách závislých od záporných viet istej konštrukcie, jednak v porovnávacích vetách po komparatíve a po istých slovách.

V prvom prípade sa vedľajšou vetou vyslovuje obmedzenie platnosti výroku nadradenej vety. Táto nadradená veta je záporná (má záporný prísudok) a obsahuje výrazy *nič iné*, *nič lepšie/lepšieho*, *nič horšie/horšieho* ... Zriedkavo aj samotné *nič*.

Nuž nestalo sa nič horšieho, ako že Maško v peci zhorel. (Tajovský) — Ale som neurobil nič, ako že som mu ruku stisol. (Kukučín)

Uvedený vzťah medzi vetami sa však častejšie vyjadruje paratakticky pomocou spojok *iba*, *ibaže*. Tu však konštrukcia nadradenej (prvej) vety nie je obmedzená.

Každý mal vo vleku samoviazač, iba ostatné dva vliekli trojradličné pluhy. (Skalka) — Živorit bude aj potom, iba že uhol tvrdej robote. (Ondrejov)

V druhom prípade sa porovnávací význam spojovacieho výrazu zachováva vo väčšej miere. V nadradenej vete je komparatív alebo také slovo, ktoré je základom pre porovnanie nerovnakého spôsobu.

Nevedel im dať presvedčivejšiu odpoveď, ako že táto strašná vojna nemohla byť nadarmo. (Tatarka) — Keď sa po vojne hovorilo o obsadení funkcie predsedu okresného národného výboru, pravdaže nemohlo byť ináč, ako že voľba padla na neho. (Horák)

Do tohto spojovacieho prostriedku možno vložiť odkazovacie slovo: *ako to, že*; *ako tak, že* ... Ale takýto *t*-ový výraz nemôže byť v rámci nadradenej vety. Tým sa naznačuje rozdiel medzi týmto spojovacím prostriedkom a podradňovacou spojkou *ako že*.

Tento spojovací prostriedok hodnotíme ako zložený spojkový výraz, ktorým sa uvádzajú komparatívne vety. Je na tej istej rovine ako výrazy *ako keď*, *ako keby*, *ako kým*, *než by*, *než aby*, *než keď* ...

Chlapci sa smejú, rehocú, ako keď búrka hučí. (Ondrejov) — Robiť už aj

² V českej odbornej literatúre sa hovorí jednak o spojke *jako že*, napr. V. Šmilauer, *Novočeská skladba*, Praha 1947, 285, jednak o zámennej príslovke, napr. *Slovník spisovného jazyka českého I*, Praha 1960, 759.

tak nevládzem, ako kým som bola mladšia... (Čajak) — Radšej zožlt-neme, než by sme spravili krok. (A. Matuška) — A predsa to znelo ináč, než keď Greguš čítal. (Zúbek) — To je príliš nebezpečné, než by som z toho mohol mať radosť, dievča. (Karvaš)

Namiesto spojok sa v týchto výrazoch používajú aj zámená *kto*, *čo*, *aký*, *ktorý*, *koľko*, *kam*...

No ani Zandome sa nesmie odvážiť na viac, než čo urobil dnes večer. (Kukučín) — A prišla. Iná, než akú som čakala. (Zelinová) — Obzerá sa, ako kto chce krahnúť. (prisl.) — Taký, ako čo sa ním utierala Boriška. (Horák)

Pre vznik týchto zložených spojkových výrazov je poučný nasledujúci príklad s explicitnou konštrukciou:

Ale špekulujte, ako chcete, nedôjdete na inšie, než na to, na čo sme došli pred chvíľou. (Horák)

Do tejto skupiny súvetí so zloženým spojkovým výrazom *ako že* patria aj prípady, v ktorých sa vo vedľajšej vete vysvetľuje obsah nadradenej vety.

Hodil rukou, ako že niečo na čo. (Chrobák) — Vchádza do stajne ku krávam, ako že už nemá viac čo povedať. (Chrobák)

V tomto type súvetia spojka *že* sa používa v osobitnom význame, ktorý sa uplatňuje len po istých slovesách.³

Spojkový výraz *ako že* sa teda používa v porovnávacích vetách, pričom sa význam obidvoch komponentov spojovacieho prostriedku uplatňuje v celkovom význame výrazu *ako že*. Nejde tu teda o utvorenie nového jednotného vzťahu, ale skôr o navrstvenie porovnávacieho vzťahu na základný vzťah gramatický alebo okolnostný.⁴

4. Takisto treba od viacslovnej spojky *ako že/akože* odlišiť rozvitý spojkový výraz *ako že*, ktorý sa skladá z častice *ako* a zo spojky *že*. Podľa významu častice *ako* treba tu rozlišovať najmä tieto dva prípady.

V prvom prípade má častica *ako* funkciu vyčleňovacej enumeratívnej častice; jej synonymum je *napríklad*. Spojka *že* má gramatický význam.

Anzel najprv donášal bezvýznamné podrobnosti od Kresáňov, ako že gardista má kratší maliček na pravej ruke a veľmi dlhý necht. (Tatarka)

V druhom prípade častica *ako* má význam vyčleňovacej vysvetľovacej častice: obsah nasledujúcej vedľajšej vety sa vyslovuje s istým okúňaním.

³ Pozri o tom bližšie v mojej štúdii *Podradovacia spojka že*, Jazykovedné štúdie III, Bratislava 1958, 321—350, najmä 340—341.

⁴ O podstate obmedzovacích viet pozri bližšie J. Bauer, *Vývoj českého souvětí*, Praha 1960, 337 n. Tieto vety nepokladá za osobitný typ, lebo v nich ide o navrstvenie dvoch rozličných vzťahov, pričom rozličným vzťahom zodpovedajú jednotlivé časti spojovacieho prostriedku.

Ja nehovorím, a k o ž e vaša Žoša... (Kukučín)

Z rozvitého spojkového výrazu *ako že* možno vynechať časticu *ako*, a základný medzivetný vzťah sa tým nepozmení. Preto možno tento spojkový výraz písať aj takto: (*ako*) *že*.

5. Spôsobovú podradovaciu spojku *ako že/akože* treba odlišiť aj od príčinnej podradovacej spojky *ako že*. Dá sa nahradiť synonymami *lebo*, *pretože*. Príčinná spojka *ako že* je zastaraná.

Mládenci, a k o ž e bolo pri nedeli, hrali v karty a popíjali. (Tajovský) — Deti moje, i keď sa pominiem, a k o ž e ma už dlho nebudete mať medzi sebou, žíte v láske a svornosti... (Chalupka) — A akých klátov! „Amerikánov“, a k o ž e v našej dedine všetko novotné a veľké radi nazvú „amerikánskym“. (Tajovský)

Túto spojku najviac používal J. Gregor-Tajovský. Uňho sme našli aj príklady na jednoslovnú spojku *akože*.

...a ja mávam radosť, že „teraz“ sme zas pomohli, vykonali ľudový skutok, a k o ž e sme „ľudová“ banka.

V tomto prípade ide pravdepodobne o prastarý spojovací prostriedok s príčinným významom.⁵

6. Súhrnne možno teda konštatovať, že na základe rozboru istého počtu dokladov z písaného jazyka zisťujeme samostatnú podradovaciu spojku *ako že/akože* s dvoma významami: 1. v úlohe spôsobovej spojky uvádza vedľajšiu vetu, ktorej evidentná pravdivosť má utvrdiť pravdivosť výroku nadradenej vety: *Dám ho súdu, a k o ž e som Petrán.* (Figuli) — 2. v úlohe príčinnej spojky je synonymná so spojkami *pretože*, *lebo*: *Pritom neodvrhol ani kališteť slivovice, a k o ž e ju rád vypije i natierač, nie by taký skutočný „maliar“.* (Tajovský)

Táto spojka sa píše jednak ako dve slová, jednak ako jedno slovo. Pretože ide v obidvoch významoch o ucelený význam, ukazuje sa vhodnejším písanie *akože*. Tento variant možno pokladať za výhodnejší aj v porovnaní s inými spojovacími prostriedkami, ktoré nielen na základe ich rozčleneného významu, ale aj pre zdôraznenie ich odlišnosti od spojky *akože* treba vždy písať ako dve slová *ako že*.

⁵ Najnovšie konštatuje aj J. Bauer (c. d., 296), že zodpovedajúcu príčinnú spojku nachádzame v starých pamiatkach mnohých slovanských jazykov.

Ján Holý

V slovenskej a českej jazykovednej literatúre používajú sa v oblasti štylistiky dva základné odborné názvy — *sloh* a *štýl* (čes. *styl*). Skoro výlučne uznávajú sa za dva synonymné termíny, a to termín domáci — *sloh* a termín cudzieho pôvodu — *štýl*.

Tak v práci B. Havráňka a A. Jedličku¹ používajú sa tieto termíny zamieňavo: „...způsobu výběru a využití jazykových prostředků a jejich uspořádání v jazykových projevech říkáme *sloh* (*styl*) jazykových projevů“ (str. 368). V súvislosti s tým používajú sa aj termíny: *činitele slohotvorné* a *sloh prejavov hovorených a písaných*. Ďalej nachádzame nadpis odseku *Stylы spisovného jazyka* (378). Inde sa hovorí o *slohových útvaroch* a v súvislosti s nimi sa napr. uvádza: „V projevoch odborných i uměleckých jsou časté dva základní *slohové* útvary, popis a vypravování“ (383). Na inom mieste tej istej strany čítame: „Vyhraněné útvary *slohu* odborného a publicistického jsou pojednání a úvaha.“

J. V. Bečka² používa slová *sloh* a *štýl* v podobných kontextových okolnostiach, no viacej sa kloní k názvu *sloh*. Často sa uňho objavuje aj termín *jazyk* (jazyk vedecký, umělecký, hovorový, 7). V 2. kap. III. odd. však používa iba termín *sloh* (*sloh výpravný, popisný, pojednávaci* ap., 309).

Rovnako používa slová *sloh* a *štýl* aj Q. Hodura.³

V knihe *Kapitoly z praktické stylistiky*⁴ k termínom *sloh* a *štýl* (11) pristupuje nový termín *jazykový sloh* i *jazykový styl* (11 n.). Na str. 22 sa hovorí o *funkčných štýloch*, no na str. 25 sa uvádza termín *slohové útvary projevů*. Inde sa píše o *slohovom* a *citovom zafarbení slova* (12), o *slohu* a gramatike (25), v názve 4. kap. (28) o *štýle* (*O jazyce a stylu našeho tisku*) a ďalej o všeobecnej charakteristike publicistického *štýlu* (107).

V *Slovenskej gramatike*⁵ uvádza sa kap. O *slohu* (387), ďalej sa používa názov *jazykový štýl* (ako „sústava jazykových prostriedkov“) a na ďalších stranách sú termíny *súkromný obcovací štýl*, *praktický odborný štýl*, *teoretický jazykový štýl*. Nachádzame tu i definíciu: „*Slohom* teda rozumieme spôsob, ako vyberáme jazykové prostriedky na vyjadrenie svojich myšlienok...“ (389). Ďalej sa píše: „O *slohu* sa môže hovoriť jednak z hľadiska jednotlivca, jednak z hľadiska druhového“ (390). Podobne: „Jazykové prejavy sa družia podľa svojej celkovej podoby do *slohových útvarov*“ (tamže). Potom sa rozlišujú tri skupiny „*hlavných slohových druhov*“: 1. oznamovací, 2. vyprávaci a opisný, 3. výkladový.

¹ Česká mluvnice, Praha 1960.

² Úvod do české stylistiky, Praha 1948.

³ O slohu (skriptá), Praha 1953.

⁴ F. Daneš — L. Doležel — K. Hausenblas — F. Váhala, Kapitoly z praktické stylistiky, 2. vyd., Praha 1957.

⁵ E. Paulíny — J. Ružička — J. Štolc, Slovenská gramatika, 2. vyd., Martin 1955.

F. Trávníček v úvode k rozprave O jazykovém slohu⁶ rozlišuje „jazykový sloh a styl“ a „různé slohové útvary“, avšak v kap. Sloh hovorí: „Sloh je výběr hotových výrazových prostředků“ a vydeľuje sloh odborný, novinársky, rečnícky, úradný, spoločenský a umelecký (22).

Tak by sme mohli uviesť aj doklady od ďalších autorov, napr. od V. Mathesia, F. Oberpfalcera a iných, u ktorých sa termín sloh sémanticky kryje s termínom štýl, avšak v kompozičnej oblasti používajú títo autori výlučne termín sloh.

Narážky a zmienky o možnosti chápať sloh a štýl ako termíny rozdielneho obsahu nachádzame len ojedinele.

Tak napr. J. Haller⁷ uvádza: „Slohem se rozumí osobitný způsob, kterým autor užívá jazykových prostředků k jistému účelu. Jménem sloh se zahrnuje nejen stránka výrazová, nýbrž i kompoziční.“ V cit. Kapitolách z praktické stylistiky sa uvádza: „Z rozdiľných potrieb a podmienok dorozumievaciho stylu vyrůstají ještě jiné slohové rozdíly v jazyce vedle rozlišení jednotlivých stylů, zvl. stylů funkčních. Myslíme tu především na rozdíly mezi jednotlivými slohovými útvary nebo žánrovými formami“ (25). V úvode príručky J. Mistríka⁸ sa tiež pripúšťa možnosť rozlišovať významovú stránku slov sloh a štýl. V oblasti výberu jazykových prostriedkov tento autor používa prevažne termín štýl (klasifikácia štýlov, štýly súkromného styku, štýl rokovací, náukový, publicistický ap.). Píše však o slohových útvaroch v oblasti rokovacieho štýlu alebo aj iných funkčných štýlov. K. Hausenblas⁹ pripomína pokusy rozlišovať termíny sloh a štýl: „Názvů styl a sloh užíváme bez terminologického rozlišení. Nelze říci, že by se dosavadní užívání obou pojmenování ve všech případech krylo, ale žádný z pokusů diferencovat je se neujal. Zde užíváme zpravidla termín styl.“

Ako vidíme, termíny sloh a štýl sa zhodujú iba pri pomenovaní rozličných možností pri výbere jazykových prostriedkov z dôvodov funkčných. Tu sa teda vyskytujú termíny sloh, štýl, jazykový sloh, jazykový štýl. No pokiaľ ide o nadradený pojem útvarov, ako sú zpráva, oznámenie, opis, výklad, úvaha ap., všetci jazykovedci používajú jednotne iba termín sloh. Z toho vyplýva, že tieto dva termíny nie sú úplnými synonymami, ale označujú dva odlišné, hoci veľmi blízke pojmy.¹⁰

Vo svojom príspevku pokúsím sa osvetliť vzájomný obsahový vzťah termínov (pojmov) sloh a štýl, pretože práve neujasnenosťou a nevyriešenosťou tejto otázky zaviňuje sa nesystematické a nejednotné používanie oboch týchto termínov.

⁶ Praha 1953, 3.

⁷ Slohová čítanka, Praha 1935, 3.

⁸ Praktická slovenská stylistika, Bratislava 1961, 13.

⁹ K základným pojmom jazykové stylistiky, SaS 16, 1955, 3.

¹⁰ Potvrďuje to aj školská prax. Učiteľ napr. hovorí žiakom: „Na budúcu hodinu píšeme slohovú úlohu, a to opis nejakej veci alebo osoby.“ Keď však učiteľ hodnotí už vypracované úlohy, použije napr. vetu: „Táto úloha je obsahove pekná, ale žiacka nemá pekný štýl, vyjadruje sa ťažkopádne.“

O slohu (štýle) môžeme hovoriť tam, kde na vyjadrenie istého obsahu možno voliť medzi rozličnými spôsobmi pri výbere vyjadrovacích prostriedkov. Napr. v s aviteľstve ide jednak o možnosti v kvantitatívnom pomere medzi horizontálnymi a vertikálnymi hodnotami objektu, jednak o možnosti v jednotnom uprednostňovaní vhodných priestorových i plošných útvarov. V maliarskom umení si autor môže vybrať z rozličných spôsobov farebného, technického, geometrického ap. zvládnutia umeleckého diela. Hovorí sa napr. aj o štýle v obliekaní, o štýle bytového zariadenia, o štýle života, tanca, práce ap.

Slohom obyčajne nazývame zovšeobecnený spôsob pri výbere vyjadrovacích prostriedkov istých kategórií. Tak napr. staviteľské objekty gotického slohu v období jeho vyzretosti mali spoločné všeobecné znaky: zväčšený vertikálny rozmer na vyjadrenie úspechov v stavebníckej technike, lomené oblúky, architektonickú jemnosť, ľahkosť, krehkosť, spevňovanú stĺpmi a rebrami a i. Aj v jazykovom prejave (v prehovore) je možné voliť medzi jazykovými prostriedkami. Tu je však problematika voľby trochu komplikovanejšia. Spomedzi plodov ľudskej činnosti v jazykovom prejave sa najzreteľnejšie diferencujú dve základné zložky každého diela, obsah a forma.

K rozboru otázky vyjdeme z konkrétnych príkladov.

Kostrov básnický obraz „červené šatky ako vlčí mak / i jedna blúzka nevädzová“ dá sa vyjadriť jednoducho, neobrazne a jednoznačne: „pionieri a jedna členka ČSM“. Ten istý obsah je tu vyjadrený dvoma formami, dvojakými jazykovými prostriedkami, a to prostriedkami obvyklými, bezpríznačovými (*pionieri a jedna členka ČSM*) a neobvyklými, príznakovými, obraznými (básnikovo vyjadrenie). Jednotný a zovšeobecnený spôsob, ako volíme jazykové prostriedky v prehovore, nazýva sa v súčasnej jazykovede *sloh* alebo *štýl*. Podľa základného slohotvorného činiteľa, ktorým je dorozumievacia funkcia prejavu, rozlišujú sa obvykle tri funkčné štýly: štýl hovorový, odborný a umelecký, s prechodným štýlom publicistickým.

V jazykovom prejave je však ešte jedna možnosť voľby, a to okrem voľby kompozičných postupov aj voľba najvšeobecnejších obsahových prostriedkov.

Porovnajme napr. tieto jazykové prejavy:

I. Dňa 6. augusta 1961 o 9. hod. moskovského času vyslali v Sovietskom sväze na obežnú dráhu okolo Zeme druhú kozmickú loď „Vostok — 2“. Kozmickú loď „Vostok — 2“ riadi občan Sovietskeho sväzu letec-kozmonaut major German Stepanovič Titov. Úlohy letu sú: študovať vplyv dlhodobého letu po obežnej dráhe na ľudský organizmus a pristátie na povrchu Zeme, študovať pracovné schopnosti človeka pri dlhodobom pobyte v podmienkach bezpríťažlivosti. Podľa

predbežných údajov kozmická loď bola dopravená na dráhu blízku prerátanej dráhe s parametrom: v perigeu 178 km, v apogeu 257 km; uhol dráhy k rovníku je $64^{\circ} 36'$; váha kozmickej lode „Vostok — 2“ bez posledného stupňa nosnej rakety je 4731 kg. (Pravda)

II. Pri pálení cementárskej suroviny sa v peci najprv vysuší a vypudí voda (pri teplote $100\text{--}300^{\circ}\text{C}$), potom nastáva rozklad hydrátov (železa, hliníka, horčíka) a kaolinitu (v medziach $300\text{--}545^{\circ}\text{C}$), pri teplotách $600\text{--}700^{\circ}$ a vyššie začínajú sa tvoriť hlinitaný a kremičitany vápenaté, chudobnejšie na vápno, pri teplotách $800\text{--}900^{\circ}\text{C}$ nastáva rozklad uhličitanov (dekarbonizácia) a pri teplotách $1200\text{--}1450^{\circ}\text{C}$ tvoria sa slinkové nerasty bohaté na vápno, pričom sa niektoré zložky tavia (hlinitaný a železitany), ale vcelku materiál mäkne a tavi sa len na povrchu, t. j. slinuje. (Figuš — Ramič)

III. Z hľadiska materialistickej teórie poznania treba rozlišovať obsah pojmu a predmet pojmu, lebo ich stotožnenie má principiálne protirealistické dôsledky. Pod predmetom pojmu chápeme objektívnu realitu, ktorá je východiskom a cieľom tak myslenia, ako aj konania. Vzťah materiálnej reality a obsah pojmu je zložito sprostredkovaný, a tým je umožnené prípadné odlúčenie obsahu pojmu od nej. V dejinách filozofie a vedy bolo utvorených veľa takých pojmov, ktorým v realite nič nekorešpondovalo, ale sa nedá pritom povedať, že by boli bezobsahové. (Kocka)

Funkčný štýl uvedených príkladov je rovnaký, odborný. Jazykové prostriedky sa líšia iba v rovine lexikálnej, lebo ide o rozdielne vedecko-technické oblasti, kozmonautiku, stavebníctvo a gnozeológiu. Príklady sa však odlišujú voľbou najvšeobecnejších obsahových prvkov. V prvom prípade, v úradnej zpráve zameral sa podávateľ na vedecko-technické údaje (dáta) v súvislosti s vyslaním kozmickej lode na obežnú dráhu okolo Zeme, v druhom prípade, v odbornom opise, podávajú sa znaky a zložky činnosti pri výrobe vápna, v treťom prípade, v odbornom výklade, vysvetľujú sa príčinnno-dôsledkové vzťahy pri analyzovaní pojmu ako gnozeologickej kategórie.

K podobným základným rozdielom pri výbere najvšeobecnejších prvkov dochádzame aj vtedy, keď vytvárame jazykový prejav o tej istej udalosti, činnosti, veci alebo jave, napr. o výstave obrazov. Ak píšeme zpravu alebo oznámenie o výstave, uvedieme dátum a miesto výstavy, meno rečníka, ktorý povie otvárací prejav, čísla slávnostného programu a pod. Ak budeme písať, ako vyzeral ten-ktorý deň na výstave, všimneme si vzhľad miestnosti, v ktorej sa výstava koná, jej úpravu a výzdobu, celkový ruch a záujem návštevníkov, do opisu vpletieme svoje dojmy a zážitky atď. V inom slohovom útvare, napr. v úvahe, uvedieme zase iné obsahové prvky. Pouvažujeme o význame výstavy, o jej úspechoch alebo neúspechoch, o hodnote vystavovaných diel, o tendenciách a perspektívach maliarskeho umenia u nás ap.

Príklady ukázali, že v rozličných slohových útvaroch možno použiť ten istý funkčný štýl, napr. odborný. Pravda, taká istá možnosť je aj v rámci

umeleckého štýlu. Sládkovič vo svojom Detvanovi uplatnil v plnej šírke obrazný, umelecký štýl. V tejto básnickej poviedke nájdeme však rozličné slohové útvary, a to opis (Poľany, slovenského ľudu, tancov atď.), výklad (napr. povahy slovenského ľudu), úvahu (o láske k vlasti) a i.

Podobne je to aj vo funkčnom štýle hovorovom, publicistickom atď., ktoré sa tiež môžu uplatniť v rozličných slohových útvaroch.

Som teda tej mienky, že slohový útvar nie je útvarom istého funkčného štýlu, ale komplexným útvarom istých obsahových (slohových) a jazykových (štylistických) zložiek. Pokladám za potrebné uvážiť, či je správne, aby sme napr. slohové útvary: opis, výklad, úvahu ap. pokladali za útvary istého funkčného štýlu, napr. opis priradzovali k štýlu odbornému a umeleckému, výklad a rozpravu k štýlu odbornému, ako sa to praktizuje v niektorých jazykových príručkách, napr. v Mistríkovej príručke (str. 19 n.), čiastočne aj v práci Havránka – Jedličku (383). O tom, že to nie je správne, svedčí aj parentetická doložka v Českej mluvnici: „Vyhraněné útvary slohu odborného a publicistického jsou pojednání a úvaha (existuje ovšem také úvaha v dílech uměleckých)“ (tamže). Poznávam, že najmä v úvahe môže sa uplatniť aj štýl hovorový, familiárny, veď ne jeden súkromný, najmä monologický prejav je z hľadiska voľby všeobecných obsahových prostriedkov skutočne úvahou.

Je prirodzené, že vo vzťahu jazykového slohu (štýlu) a výberu obsahových prvkov treba vidieť jasné súvislosti. Tak napr. v rozprave ako útvare výkladového slohu používa sa prevažne, možno povedať i výlučne výrazový materiál štýlu vedeckého, v rozprávaní zasa prostriedky štýlu hovorového alebo umeleckého, v opisoch prostriedky všetkých funkčných štýlov. No dôkladným a širším rozborom konkrétneho materiálu z rozličných oblastí spoločenského styku by sa ukázalo, že vzájomná transgresívnosť funkčných štýlov a spôsobov vo výbere obsahových prostriedkov je úplná, že totiž vo všetkých druhoch základných slohových útvarov uplatňujú sa všetky druhy jazykových štýlov.

Príklady a krátky rozbor obsahových a jazykových javov v prehovoroch vedú nás k presvedčeniu, že konštituujúcim faktorom slohového útvaru je nielen spôsob vo výbere jazykových prostriedkov, ale aj spôsob vo výbere najvšeobecnejších obsahových prostriedkov, a že teda okrem jazykového slohu uplatňuje sa v jazykovom prejave aj ďalší princíp, ktorý možno nazvať slohom obsahovým.

Ak chceme hovoriť o obsahovom slohu, musíme v rozličných jazykových prejavoch vidieť najvšeobecnejšie kategórie obsahových prvkov. Vychádzajúc z uvedených príkladov, najvšeobecnejšie obsahové prvky môžeme roztriediť takto: 1. údaje (dáta), 2. znaky a zložky, 3. príčinné vzťahy medzi javmi. Jednotný spôsob, podľa ktorého volíme najvšeobec-

nejšie obsahové prostriedky v prehovore, môžeme teda nazvať *obsahový sloh*, krátko len *sloh*.

Podľa povahy obsahových prvkov rozlišujeme teda trojaký sloh: oznamovací, zobrazovací (opisný a rozprávaci) a výkladový.

Aby sme však termín *sloh* odlišili od pomenovania jednotného spôsobu, ktorým volíme najvšeobecnejšie jazykové prostriedky v prehovore, pre túto druhú operáciu ponúka sa názov *jazykový sloh* čiže *štýl*. Nejde o nové termíny. V našej jazykovednej literatúre sa vcelku používajú, pravda, nie s takto vymedzeným významom.

Slohom teda rozumieme v jazykovej oblasti zovšeobecnený výber istých vyjadrovacích prostriedkov. Ak ich chceme vymedziť presnejšie, v oblasti jazykových prostriedkov hovoríme o jazykovom slohu čiže štýle, v oblasti obsahových prostriedkov o obsahovom slohu alebo len slohu.¹¹

Z krátkeho rozboru vyplýva, že v jazykových prejavoch uplatňujú sa dve sústavy vyjadrovacích prostriedkov; sústava prostriedkov jazykových (sústava štýlov) a sústava prostriedkov obsahových (sústava slohov). Ich vzájomný vzťah je transgresívny, lebo sa vzájomne prenikajú. V útvare istého obsahového slohu, napr. pri uvádzaní znakov objektu, možno v rozličných prehovorových situáciách voliť ten-ktorý jazykový sloh (funkčný štýl). Vzájomným krížením týchto dvoch sústav vznikajú slohové útvary, napr. praktický, odborný alebo umelecký opis (hovorový opis šiat vo výklade, odborný opis destilácie v učebnici, básnický opis západu slnka), odborná alebo umelecká úvaha (napr. sociologická úvaha o šťastí, Hviezdoslavova básnická úvaha o šťastí v Hájnikovej žene ap.).

Transgresívny vzťah štýlov a slohov môžeme znázorniť graficky:

Sloh		o b s a h o v ý		
		oznamovací	zobrazovací	výkladový
		slohové útvary		
jazykový	hovorový	dôverná hovorová zpráva a oznámenie	súkromný opis, rozprávanie	praktický výklad
	odborný	úradná zpráva, oznámenie, zápisnica atď.	odborný opis	odborný výklad, rozprava, úvaha, diskusia atď.
	umelecký	umelecké (citové) zprávy a oznámenia	umelecký opis, rozprávanie	slávnostná reč, umelecká úvaha

¹¹ Od pojmu *obsahový sloh* treba odlišovať pojem *stavba (kompozícia) slohového*

S uvedenou schémou slohových útvarov, slohov a štýlov súvisia aj jazykovedné disciplíny, ktoré sa zaoberajú rozborom jazykových prejavov. Náuka o jazykových prostriedkoch, o ich analýze, charakterizácii a využití v prejave nazýva sa *štylistika*. Úlohou *náuky o slohových druhoch* je analyzovať otázku obsahových prostriedkov a ich využívania v jednotlivých slohových útvaroch. Pokiaľ ide o metódy oboch disciplín, v štylistike prevláda metóda analytická, kým v náuke o slohových druhoch a útvaroch slohu je nutná aj metóda syntetická. V tejto oblasti sa u nás vykonalo pomerne málo, hoci práve táto stránka intelektuálno-komunikatívnej činnosti je veľmi dôležitá.

Analýzou slohových útvarov dochádzame k elementárnym obsahovo-slohovým útvarom, k vetám. Vety sú priesečnicou roviny štylistickej s rovinou obsahovoslohovou. Spájaním viet vznikajú najjednoduchšie slohové útvary, línie. Syntetickým postupom dosávame sa cez línie k problémom kompozičným a ďalej ku charakterizácii a klasifikácii slohových útvarov.

O slohových problémoch (nazdávam sa, že tu nejde o problémy štylistické) vyšlo zaujímavé dielo J. V. Bečku.¹² V tomto diele autor nadväzuje na svoj *Úvod do českej štylistiky* a podáva rozbor najjednoduchších nadvetných útvarov, línií. No z jeho rozboru, zdá sa mi, je jasné, že typy jeho línií súvisia s druhmi slohu.

Vzťah slohu a jazykového štýlu je vzťah primárneho a sekundárneho alebo nadradeného a podradeného. Ak sa totiž v istej situácii vytvoria stimulačné podmienky pre jazykový prejav, súčasne sa vytvárajú podmienky pre istý druh slohu. Jazykový štýl sa navrstvuje až na daný slohový druh. Tak napr. sprievodca na výstave obrazov je určený na to, aby návštevníkom podal výklad umeleckých otázok, ktoré súvisia s výstavou. Výber jazykových prostriedkov, teda voľba štýlu, závisí od rozličných štýlotvorných faktorov, ktoré určuje situácia. Sprievodca môže voľiť prísne odborný štýl, v inom prípade si môže dovoliť vzletné a obrazné poetické prostriedky, ba v istých okolnostiach môže voľiť aj štýl hovorový. No všeobecný obsahový charakter jeho prejavu ostane v každom prípade v hraniciach istého slohového útvaru, výkladu.

Slohové útvary okrem obsahovej a jazykovej zložky majú aj vonkajšiu, fyzickú formu. Sú alebo hovorené (ústna forma), alebo písané (pisomná

útvary a pojem *slohový postup*. Stavba (kompozícia) je voľba a usporiadanie obsahových prvkov v rámci zvoleného slohového druhu. V takom istom význame sa používa aj pomenovanie *slohový postup*, ktoré však zatiaľ nie je terminologicky spresnené a významovo ustálené. Ani v jednom z týchto pomenovaní nejde o pomenovanie slohového princípu.

¹² *Základy kompozície jazykových prejavů*, Praha 1960. Recenziu diela napísal M. Darovec, SR 27, 1962, 51—53.

forma). K ústnej forme patrí: súkromný hovor, verejný hovor (verejná výpoveď, diskusný príspevok, reč). K písomnej forme patrí: súkromný a verejný list, nápis, spis, leták, nástenka (plagát), časopisecký článok, leporelo, kniha.

V doterajšej školskej literatúre sa napr. list uvádzal ako osobitný útvar oznamovacieho slohu. Tak sa hodnotí aj v Slovenskej gramatike (str. 95). Nazdávam sa, že list nie je ani štylistický, ani slohový útvar. List — to je vonkajšia, fyzická forma niektorého slohového útvaru. O tom, že ide o útvar nadštylistický a nadslohový, svedčí skutočnosť, že zo slohového hľadiska list môže mať povahu zprávy, oznámenia, opisu, charakteristiky, úvahy, výkladu, reportáže a pod., z hľadiska štylistického môže sa v ňom uplatniť ktorýkoľvek z funkčných štýlov. Oslovenie, dátum, adresu atď., typické pre list, nachádzame aj v iných slohových útvaroch.*

OPĚT O PÍSANÍ VLASTNÝCH MIEN

Jozef M l a c e k

Niet azda v slovenskej jazykovede problému, o ktorom by sa toľko písalo na stránkach odbornej tlače ako o písaní veľkých písmen vo vlastných podstatných menách. Od vyjdenia *Pravidiel slovenského pravopisu* až po dnes celý rad jazykovedcov i jazykových praktikov — učiteľov slovenčiny vyslovoval svoj názor o tejto otázke. Najsústavnejšie sa jej venoval a venuje L. D v o n ě, ktorý sa v celej sérii článkov usiluje o zjednodušenie dnešnej kodifikácie. Popri ňom aj Š. P e c i a r, J. H o r e c k ý, V. U h l á r, A. K e d e r, L. M e l i š - Č u g a a ďalší aspoň menšími príspevkami objasňovali niektorú časť tejto problematiky.

Samotný fakt tak častého vysvetľovania pravopisu vlastných mien svedčí o tom, že ide o otázku zložitú a pritom veľmi naliehavú nielen z hľadiska teoretického, ale najmä praktického. Učiteľ Pedagogického inštitútu v Banskej Bystrici J. M a t e j č í k v článku *Učiť, alebo neučiť pravopis*

* Pozn. redakcie: Príspevok J. Holého obsahuje správne konštatovanie, že termín *sloh* (*štýl*) má viac významov. Ale nenáležite chce i pojmy rozlišovať domáce (*sloh*) a cudzie slovo (*štýl*). O tom, že téma (obsah) prejavu má veľký význam pre jeho celkový ráz, nepochybujeme, ale termín „obsahový sloh“ nijako nemožno pokladať za šťastný. Nestotožňujeme sa teda s názormi a návrhmi autora. Očakávame, že článok vzbudí diskusiu a že diskusia prispeje k objasneniu základných pojmov štylistiky.

na pedagogických inštitútoch?,¹ poučený vlastnou praxou, sťažuje sa na veľké pravopisné neznalosti u vysokoškolákov. Píše: „Vykonalí sme pravopisnú reformu, aby sa toľko ‚nepravopisárčilo‘, aby ostalo viac času na iné jazykové zložky. Nakoniec zisťujeme, že sme skomplikovali jednoduchší pravopis v školskej praxi tak, že musíme prízemne pravopisárčiť aj na vysokých školách.“ A ďalej: „Ak je priam akrobatickým činom naučiť žiakov napríklad veľké písmená, ešte väčšie kotrmelce robia v syntaktickom pravopise, nevynímajúc z toho vysokoškolákov.“² Takéto a podobné hlasy z úst jazykových praktikov a o niečo triezvejšie príspevky jazykovedcov dokazujú, že aj samotné Pravidlá slovenského pravopisu majú isté nedostatky alebo nedôslednosti v tomto bode, ak sa z pravopisu vlastných mien stáva priam strašiak pre študentov. Sami sme v praxi zistili, že takmer dve tretiny všetkých veľkých pravopisných chýb narobia žiaci práve v písaní vlastných podstatných mien.

V čom možno vidieť príčinu takéhoto nepríjemného stavu?

1. Samy Pravidlá slovenského pravopisu obsahujú niektoré protirečenia. Ako dokážeme vysvetliť širokej mase používateľov spisovného jazyka, že píšeme *Priehrada mládeže*, *Trať mládeže*, *Trať družby*, ale *ropovod Družba*, *cesta Slobody*, *ulica Víťazstva* ap.?

2. V praxi vydavateľstiev, redaktorov i autorov sa silne šíri tendencia rozmnožovať rad vlastných mien. Proti takýmto snahám sa už viackrát vystúpilo (Dvonč, Uhlár, Keder). L. Dvonč v článku *K problematike vlastných mien*³ vyslovuje základné kritérium, ktoré by malo brániť náš pravopis pred nekontrolovateľným rozširovaním počtu vlastných mien. Píše: „Pri výklade o písaní veľkých písmen vo vlastných menách nesmie sa nám miešať do pravopisných výkladov lexikologický výklad vlastného mena.“ V zásade to isté hovorí aj V. Uhlár, ktorý v príspevku *Parížska komúna, komúna*⁴ má takýto záver: „Z textu knihy je predsa celkom jasné, že ide o Parížsku komúnu, i keď sa skrátene hovorí iba *komúna*. Domnievame sa, že v takýchto prípadoch je nevhodné písať skrátene pomenovanie s veľkým začiatočným písmenom. Netreba komplikovať pravopis písaním veľkých písmen tam, kde je z kontextu vec jasná, lebo potom nás zaplaví príval nových odrôd ‚vlastných mien‘. V tomto zmysle by bolo účelné zrevidovať aj niektoré prípady, ktoré sa uvádzajú v Pravidlách (*Akadémia*, *Povstanie*).“ Zhodne s predošlými autormi sa vyslovuje aj A. Keder v príspevku *Písanie slova vesmír*,⁵ ktorý v poslednom odseku hovorí:

¹ Slovenský jazyk a literatúra v škole 9, 1962/63, 17.

² C. m., 18.

³ SR 23, 1958, 143.

⁴ SR 25, 1960, 312.

⁵ SR 25, 1960, 312.

„Čím ďalej, tým viac sa množí u nás ‚zvlastňovanie‘ zrejmych apelatív, istých typických apelatívnych spojení a združených pomenovaní, vzniká priam ‚kult písania veľkých písmen‘ a z neho vyplývajúca ‚pravopisná tyrania‘ (v praxi často z neinformovanosti alebo z nestarostlivosti).“

Novšia vydavateľská prax im dá za pravdu. Aj v posledných publikáciách i novinách a časopisoch nájdeme silné kolísanie alebo zjavné chyby v písaní veľkých písmen. Niekoľko príkladov. V zborníku *K problematike slovenskej prózy* (SAV 1961) napr. čítame: *Satirickým vyostrením znamená druhý diel venovaný prvej Republike istý vzostup; Literatúra sama za pomoci Strany začala sa...; ...primknutie sa ku Komunistickej strane a k jej zápasu*. V letáčku Čs. rozhlasu v Bratislave a Vydavateľstva politickej literatúry v Bratislave, v ktorom bol uverejnený dramaturgický plán rozhlasu na júl a august, zasa toto: *Je to reportáž zo Sovietskej Strednej Ázie*. Ale o niečo nižšie čítame správne: *sovietскеho Uzbekistanu*.

Tieto príklady dosvedčujú, že v redaktorskej a korektorskej praxi nie je v otázke písania vlastných mien celkom jasno. Veď tu ide v niektorých prípadoch o základné chyby. Ďalej z príkladov vyplýva, že aj Pravidlá slovenského pravopisu bude treba v niektorých prípadoch spresniť a hlavne zjednodušiť.

Ako sa môže dospieť k náprave? Možno naznačiť niekoľko spôsobov:

1. Neuplatňovať v každej skupine vlastných mien (mená udalostí, sviatkov, mená ulíc, námestí) iné, podstatne odlišné pravidlá, keď to nie je nutné. Máme tu na mysli prípady ako: *Deň víťazstva — sad Víťazstva, Deň slobody — cesta Slobody, Preteky mieru — námestie Mieru* ap. Tu je protirečenie celkom evidentné. Ak v názvoch sviatkov možno apelatívum *deň* považovať za prvú časť vlastného mena (*Deň víťazstva*), možno za súčasť vlastného mena považovať aj apelatíva *ulica, námestie, park, sad, most, nábrežie* ap.
2. Prijaté pravidlá uplatňovať dôsledne. Nepripúšťať rozdiely takého druhu ako: *Priehrada mládeže — ropovod Družby, Trať mládeže — cesta Slobody, Trať družby — ulica Partizánov* ap.
3. V zhode s predošlými autormi (Dvonč, Uhlár) navrhujeme prísnejšie sa pridržať pravopisných výkladov (písať veľké začiatkové písmeno len tam, kde ide o presný názov) a nepodliehať sémantike názvu.

Pravopis je vecou konvencie. Jeho pravidlá sa dajú meniť a zlepšovať. Treba ich zjednodušiť. V niektorých bodoch sa pri tom možno oprieť o *Pravidla českého pravopisu*. Názvy ministerstiev, názvy škôl (okrem vysokých) píšú sa v češtine s malým začiatkovým písmenom. Aj v slovenčine by sa to mohlo uplatniť.

Demokratizácia bola jednou z požiadaviek pri terajších Pravidlách slovenského pravopisu. V mnohom ju splnili. Zostávajú však v nich niektoré

zbytočne zložité, nepotrebné a zatažujúce paragrafy, ktoré sú pre mnohých príslušníkov nášho národa takmer neprekonateľnou prekážkou dokonalého poznania materinského jazyka. Zjednodušíme takéto zložité poučky, aby sa mohol splniť náš cieľ: umožniť širokým masám používateľov spisovnej slovenčiny hlbšie poznať svoj rodný jazyk.

PÍSAŤ NITELNICE A ČI NITELNICE?

Vlado Uhlár

Slovo *nitelnice* dnes nepatrí do aktívnej slovnej zásoby všetkých príslušníkov nášho národa, ako to bolo pred tridsiatimi-štyridsiatimi rokmi, keď sa na Slovensku po dedinách a malých mestečkách tkalo skoro v každom dome; vtedy názvy *krosná*, *brdo* a *nitelnice* patrili vlastne do základného slovného fondu, a to od pradávnych čias.

Nitelnice sú jednou z najpodstatnejších súčiastok krosien (tkacieho stroja), už či ide o krosná ručné, mechanické alebo aj automatické. S brdom tvoria tzv. tkáčsky riad, do ktorého niekedy počítajú aj ciepy, návoje, obrtačky, podnože a prejmy (spájajú boky čiže stavy krosien). Ide tu o starobylé názvy, zväčša spoločné viacerým slovanským rečiam, čo je svedectvom praslovanského pôvodu väčšiny z nich. Nitelniciami sa pomocou stúpania na podnože a preneseným pohybom škripcových obrtačiek vytvára ziva (v nárečiach i *ziv*, *odziv*, *podziv*, *zeva*, *zev*, *ziev*) čiže roztvor medzi párnymi a nepárnymi niťami osnovy, kadiaľ sa potom prehadzuje v člunku útok (priečna niť), pribíjaný k hotovej tkanine brdom v bidlách, a tak sa umožňuje vlastné tkanie, ktoré je bez nitelníc nemysliteľné.

V *Pravidlách slovenského pravopisu* i v *Slovníku slovenského jazyka* sa uvádza tvar *nitelnice* s tvrdým *l*. Veľmi často sa však pri používaní tohto slova v písme a vo výslovnosti stretávame s mäkkým *ľ*.

M. Rúfus v básni *Pieseň o tkáčke* (zbierka *Až dozrieme*, 1956, str. 83) píše: ...*zavrzga bidlo pesničku dlhoročnú / i nitel'nice zastenú*. Tvar s mäkkým *ľ* použila Ž. Tarcalová v článku *Ludová terminológia pri spracovaní konopí a ľanu* (Slov. odb. názvoslovie IX, 1961, str. 9) a takisto ich uvádza napr. i *Slovensko-ruský prekladový slovník* (1950) od A. V. Isačenka. P. O.-Hviezdoslav v *Letorostoch* II, č. 17 (1948) má toto slovo s tvrdým *l*. V Matici slovenskej ani v Hviezdoslavovom múzeu sa nenachodí rukopis tejto básne, preto nám nebolo možné zistiť, či ide o znenie autora alebo zásah redak-

tora Slov. pohľadov, kde po prvý raz bola odtlačená táto báseň; redaktor J. Škultéty prísne uplatňoval kodifikované tvary, v našom prípade tvar s *l*.

Otázku správnosti *l* a či *ľ* v slove *niteľnice* opätovne kladú nielen odborníci z priemyslu a žiaci priemyselnej školy textilnej, ale aj jazykovední pracovníci (v osobnom rozhovore E. Pauliny, J. Horecký).

Pravdepodobne pri kodifikovaní tvaru *niteľnice* s *l* sa vychádzalo zo zásady etymologického pravopisu a keďže v slove nejde o slovotvornú príponu *-teľ*, uzákonil sa v pravopise tvar s *l*, azda aj vplyvom analógie so slovami *pravidelný, remeselný, priemyselný* ap., kde je náležité *l*.

Na základe vlastného výskumu tkáčskej terminológie som zistil výslovnosť s mäkkým *ľ* (*niteľnice*) napr. v Liptove v Lipt. Osade, Lipt. Lúžnej, Dovalove a Uhorskej Vsi, v Turci v Martine (Jahodníky) a Bystrici, na Orave v Párnici, Žaškove, na hornej Nitre v Necpaloch, Jalovci, Dol. Kamenci, vo Zvolenskej v Očovej, Stožku, Lieskovci, v Honte na okolí Ban. Štiavnice na Vysokej, v Antole, Teplej, v Tekovských Trstanoch na vých. od Levíc, pri Žiline v Rajci a Tepličke nad Váhom (*niceľnice*), na vých. Slovensku v Dlhej nad Cirokou (*níčelnice*), v Zemplinskom Hradišti (*nečelnice*), v Hermanovciach pri Hanušovciach (*neceľnice*), v Slov. Kajni, Čiernom nad Topľou, Kendiciach, Myslave (*niceľnice*). Písomné doklady na *ľ* mám z dotazníkov napr. z Čierneho Balogu, Muráňa, Moštenice, Závadky nad Hronom, na východe z Iliašoviec na Spiši, z Klenova a Šarišských Draviec zo Spiša, zo Zdoby od Košíc, z Vinného a Moravian zo Zemplína (*nečelnice*), kým v iných dotazníkoch je uvedený zápis s tvrdým *l*, ale zapisovatelia nedbali na presnosť znenia tvaru, ale iba o názov. Pochopiteľne, že i v niektorých uvedených obciach sa môže popri výslovnosti s *ľ* vyskytnúť výslovnosť s *l*, pravda, ako som sa presvedčil, u ľudí, ktorí sa prisťahovali, alebo žili medzi nimi, tak napr. v Tekovských Trstanoch jeden z nich (žena) pochádzal z Terchovej a iný (muž) z Brhloviec.

Uvedené doklady zo živej reči svedčia, že v tých oblastiach, kde je výslovnosť *ľ* živá, náš ľud i vzdelanci vyslovujú názov *niteľnice* s mäkkým *ľ*.

I keby išlo iba o hláskovú analógiu podľa tvarov podst. mien zakončených slovotvornou príponou *-teľ*, bol by to dostatočný dôvod na kodifikovanie tvaru *niteľnice*, teda s mäkkým *ľ*, najmä keď sa uplatňuje aj v úze dobrých spisovateľov.

Nazdávam sa však, že výslovnosť, a teda aj písanie slova *niteľnice* s mäkkým *ľ* je odôvodnené aj etymologicky.

Názov *niteľnice* je v úzkom príbuzenstve s inými názvami z textilnej oblasti, ako sú *kruteľ* (drievece používané na krútenie osnovného návoja pri navíjaní osnovy, tiež pri viazaní snopov slamenými povrieslami), *potahel/odťahel* (palica na popúšťanie osnovného návoja pri tkaní), *zaťahel/pritahel* (sprava na pritahovanie plátňového návoja vpredu krosien). Tieto názvy sú známe z Hornej Nitry (Dol. Kamenec, Kostolná Ves, Jalovec), potom z tekovského Pohronia (Lovča, Čajkov, Čaradice) a z Hontu

(Prenčov, Teplá, Trpín), všade s výslovnosťou s *ʔ*, kým v obciach, kde výslovnosť *ʔ* nie je živá, ich vyslovujú s *l* (napr. na hornej Nitre Nedaňovce, Brodzany, Pažiť, Skačany, Veľ. Uherce). (V Tekove a Honte sa vyslovuje *otahel*, lebo nárečia tejto oblasti nepoznajú vo výslovnosti zdvojené spoluhlásky.) K uvedeným menám patria z netkáčskej oblasti tieto ďalšie názvy: *švihel*, *šmihel*, *škrtel* a niektoré iné, ktorých ľudový pôvod je neistý.¹

Všetky uvedené mená sú odvodené od príslušných slovies *krútiť*, *tahať* (*pri-*, *od-*, *za-*, *po-*), *švihat*, *šmihat*, *škrtiť*, a to z koreňa slovesa odvodzovacou príponou *-el* s pohyblivým *e* (2. p. *krúťla*, *odťahla*, *zafahla*, *priťahla*, *švihla*, *škrtla*). Tesne s nimi súvisia slová rozšírené ďalšou odvodzovacou príponou *-ík*, ako napr. *zvtlík*, *obrtlík* a bez nej *obratel*/*obratle*, podobne i *praslík* (popri *praseľ*, *prasleň*).

Z inej oblasti je tiež slovo *stuhel* (pl. *stuhle* stužka, spoj, spínadlo). Zrejme iného pôvodu je názov *kužel* s hornooravskou obmenou *kružel* (Trstená; tu vo význame hornej, snímateľnej časti praslice). V slove *kužel* v spisovnej slovenčine už niet vkladného *e*, ale Hviezdoslav píše: ... už vinú sa kol *ku ž ť o v* priadkam ... (Letorosty II, č. 17), ... No vidím slnka zlatú pruž, / hľa, jak sa oknom z *ku ž ť a* vije (Hájnikova žena, v závere XI. spevu). Nevieme, či v tomto prípade zasa pôsobila analógia podľa slova *kúdel* (1. vlákno nadiate na praslicu, 2. horší druh vlákna a 3. nárečový názov za praslicu, napr. na Orave), ktoré je však žen. rodu (pochádza od slovesa *kudliť*, a teda *-el* nie je odvodzovacou príponou tohto podst. mena, ale súčiastkou rozšíreného slovesného kmeňa; iba ak by išlo o odvodzovanie z koreňa *kud-*, potom by tu bola odvodzovacia prípona *-el*, ale bez vkladného *e*).

Pokiaľ ide o pôsobenie analógie, neslobodno si nepovšimnúť názvy nástrojov *rýľ* (od slovesného koreňa *ry-*), hornonitriansky *kopál*, kým analógie so slovami *okál*, *nosál*, *zubál* (od podst. mien), *pochábeľ* (od príd. mena), *osuheľ*, *hriadeľ* sú vzdialenejšie.

K uvedeným príkladom podst. mien nástrojov utvorených odvodzovacou príponou *-el* patrí aj názov *nitelnice*.

V slovanských rečiach síce dnes niet slovesa *nitíť* (vo význame 'robiť', popri slovesách *priať* a *súkať*, napr. dratvu, motúz), ale ho treba predpokladať.² V lete r. 1962 som zistil v Snine výskyt tohto slovesa v spojení *poňicíme ňicelnice*, *ňicic zo žapku* (žabka) *ňicelnice*; tu má toto sloveso posunutý význam, znamená 'robiť nitelnice'. Takto sa jestvovanie slovesa *nitíť* v slovenčine potvrdzuje a dobre umožňuje pochopiť

¹ J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, 118.

² Pozri v *Etymologickom slovníku jazyka českého a slovenského* od V. Machka (Praha 1957) heslá *nit* a *přísti*.

utvorenie podst. mena *nitel'* (predpokladaného), ktoré je základom podst. mena s ďalšou odvodzovacou príponou *-ník*, doloženého v znení *ňitelník* (vo význame nitelníc) v Gbeloch na Záhorí. Kým slovo *ňitelník* je odvodené od predpokladaného tvaru *nitel'* odvodzovacou príponou *-ník*, podst. meno *nitel'nice*, všeobecne známe po ostatných častiach Slovenska, pravidelne ako pomnožné podst. meno, je odvodené z neho (prostredníctvom prípony príd. mena *-ný*) odvodzovacou príponou *-nica/-nice*. Skutočnosť, že predpokladaný názov **nitel'* nemal význam nástroja, ktorým sa robí niť, ale spravy na rozzevenie, roztvorenie osnovy — párných a nepárných jej nití čiže vytvorenie zivy (rusky *zev*, poľsky *ziew*, chorvátsky *zijek*), ktorou sa prehadzuje priečna útková niť na cievke v člnku, je ľahko pochopiteľná z rozboru iných slov utvorených odvodzovacou príponou *-el*.³ Príbuznosť so slovom *niť* a *niliť* je tu zrejmá. Podstatou tejto spravy sú totiž slučky (iné názvy pre tieto slučky sú *sprostiny*, *panôžky*, *šibeničky*, *kobuličky*) s očkom uprostred, aby sa dvíhali alebo spúšťali osnovné nite pri zívaní, vytváraní zivy.⁴ Jestvovanie tvaru *nitel'* v dávnejšej minulosti podopiera aj jestvovanie názvu *niť* v ruštine vo význame nitelníc (popri názve *nitčenka*) z *nitъ*, kým *niť* je z *nitъ*. Jestvovanie názvov *niť* a *niť* popri sebe v ruštine na označenie odlišných vecí, a predsa sa nachádzajúcich v istej súvzťažnosti, je už samo osebe veľmi zaujímavé.

Za mäkké *l* v slove *nitel'nice* svedčí i názov z Gbelov v znení *ňitelník*, lebo za *l* by v záhorskom nárečí bolo *l* — *u*.⁵

Znenie *nitel'nice* je príznačné pre západoslovanské jazyky.

Za mäkké *l* svedčí poľština, kde v tomto význame je tvar *niciełnice* (za tvrdé *l* by bolo *ł*).

V ukrajinskom nárečí za Karpatmi v údolí Riky v Príslope je síce (podľa M. G a v a z z i h o⁶) *ničilnića*, ale v ruštine je v tomto význame prastarý tvar *niť* a novší *nitčenka*. V chorváčtine sú *nićenice*. Maďarský názov *nyüst* a varianty *nist*, *nyst*, *nüst* pre nitel'nice (i dratvu) vykladá I. K n i e z s a⁷ z bulharského starého duálu *ništa* < *nitja* alebo *ništi* od *nitъ*.

V starej češtine toto slovo poznáme z rukopisného lat.-čes. Glosára (koniec

³ V. Machek názov *nitel'nice* vysvetľuje ako 'vodící otvor nebo vodící vlákno' z iného koreňa, nie od slova *niť*. (V liste z 3. 8. 1962.) Osobitné heslo bude v pripravovanom druhom vydaní jeho etymologického slovníka.

⁴ V textilných závodoch sa miesto nitových slučiek s očkami teraz používajú medzi dvoma latkami (ľudový názov i pre ne je *ciepky*) kovové tyčky z drôtu s očkom uprostred, pre ktoré je charakteristický názov *nitienky*; je iba obmenením základného názvu.

⁵ V praslovančine je doložená prípona *-lъ* (*ob-vl-t-lъ*). V slovenčine máme *obrtlík*, *zurtlík* z pôv. *obrtel'*, *zurtel'*, na Morave *obrtel*. Striedanie koncového *lъ/lъ* nie je nezvyčajné a najmä pôsobenie analógií ho robí prijateľným.

⁶ Karpatoruské príspevky, Národopisný věstník československý XIX, 1926, 288.

⁷ A magyar nyelv szláv jövevényiszavai I, Budapest 1955, 358.

14. stor.) v podobe *nyitidl(n)icze*, lat. *filatorium*⁸, kým dnes sa v češtine v tomto význame používa posunutím významu názov *brdo* vo význame 1. súboru nitelníc (ich jednotlivá časť — nitelnica sa v češtine nazýva *listom*, čo je kalk z nemeckého *Blatt*), prípadne 2. súboru nitelníc i brda (za ktoré je dnes v češtine *paprsek*, ale ešte v Klaretovi *brdlo*).

Proti zneniu *nitelnice* s *l* zdanlivo by hovorilo znenie *ňitevnice* v Hontě, Novohrade a južnej časti Zvolenskej, používané príslušníkmi starého pokolenia (mladí hovoria *ňitelnice*), zistené napr. v Prenčove, Sebechleboch, Kráľovciach, Hont. Moravciach v Hontě, v Lupoči a Divíne v Novohrade a v Očovej. Nazdávam sa však, že znenie *ňitevnice*,⁹ v ktorom je *v* (pôv. *u*) z *l*, vzniklo z príč. min. na *-l* obdobne, ako je to v slovách *mihauňice* (mihalnica), *hrkáuki* (hrkálky; napr. v Pažiti na hornej Nitre). Ide tu teda o iný spôsob tvorenia tiež zo slovesného kmeňa. Znenie *ňitevnice* znovu potvrdzuje niekdajšie jestvovanie slovesa *nitiť* i v tejto oblasti. Toto znenie teda neprotirečí nášmu názoru, že v slove *nitelnice* je *l* z pôv. odvodzovacej prípony *-el*.

Všetky uvedené dôvody, ale najmä živá výslovnosť a úzus v spisbe spolu s etymológiou sú takého rázu, že sa presvedčivo prihovárajú, aby sa v spisovnej slovenčine kodifikovalo znenie názvu *nitelnice* s mäkkým *l*, ktoré v tejto podobe už teraz treba používať napr. v etnografických prácach z oblasti tkáčstva a vôbec ľudového textilníctva.¹⁰

⁸ V. Flajšhans, *Klaret a jeho družina*, Praha 1926, 198—199.

⁹ K. Palkovič v štúdií *Z vecného slovníka Slovákov v Maďarsku*, Jazykovedné štúdie II, Bratislava 1957, 341, uvádza *ňitevnice* z obce Vácegreš od Budapešti.

¹⁰ V národopise má písanie slova *nitelnice* s *l* už svoju tradíciu. Porov.: *S nitelnicami sú spojené podnože*. R. Bednárík, *Hmotná kultúra slovenského ľudu*, Slovenská vlastiveda II, 1943, str. 312.

ZPRÁVY A POSUDKY

F. KOPEČNÝ, *SLOVESNÝ VID V ČEŠTINĚ*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1962, str. 146.

Hoci o slovesnom vide v jednotlivých slovanských jazykoch aj o slovanskom vide vôbec vyšlo už veľa štúdií a článkov, predsa zostáva tu dosť otázok, ktoré potrebujú nové osvetlenie, alebo ktoré možno vysvetľovať inakšie, ako sa doteraz vykladali. Svedčí o tom knižná monografia F. Kopečného o slovesnom vide v češtine.

Práca preberá vidové triedy českého slovesa a všima si ich gramatické i významové rozlíšenie. Podrobne rozoberá morfológické prostriedky, ktorými sa jednotlivé vidy tvoria. Významové a formálne charakteristiky českého vidového systému tu vystupujú zreteľne na základe širokého a sústavného porovnávania so svojráznymi črtami vidu v ostatných slovanských jazykoch.

Autor rozvrhol prácu do šiestich kapitol: Pojem slovesného vidu, Význam prezéntního tvaru, Užívání sloves podle vidu v jiných tvarech, Specifické rysy českého systému vidového, O morfológických prostředcích vidových obecně a České slovesné předpony.

Slovesným vidom nazýva autor jednak rozdiely typu *písať* — *napísať* a *upísať* — *upisovať*, jednak i rozdiely typu *písať* — *pisavať*. Vidové rozdiely najvýraznejšie vystupujú v prítomnom čase. Ten má totiž pri každej vidovej triede iný časový význam. Časový rozdiel dvojice *píšem* — *pisavam* nie je síce taký evidentný, ale po autorových dôkazoch nesporný: odvodené sloveso *pisavam* formálne vyjadruje, že nejde o aktuálny, práve prebiehajúci dej. (Aktuálny prezént je taký, ktorý je myslený ako možná odpoveď na otázku „Čo to tu robíš?“) To je práve jeden z najdôležitejších výsledkov recenzovanej monografie. Autor prišiel k nemu porovnávaním slovanských jazykov s germánskymi a románskymi. Kým napr. v angličtine sa musí aktuálny prítomný čas vyjadrovať osobitným tvarom (*I am writing* = práve teraz píšem, oproti bežnému prezéntu *I write*), zatiaľ v češtine a v iných slovanských jazykoch sa formálne zasa vyjadruje neaktuálny prezént (príponou *-va-* alebo inými prostriedkami). Tento vidový protiklad nezastiera ani okolnosť, že prípona *-va-* združené vyjadruje i násobenosť. Tým narážame na zaujímavú črtu slovanských jazykov. Kým napr. angličtina má formu príznakovú čo do aktuálnosti, zatiaľ slovanské jazyky majú zasa osobitnú formu na vyjadrenie neaktuálnosti.

Ako vidno už z príkladu *písať* — *napísať* — *pisavať*, Kopečný sa v chápaní vidu rozchádza na jednej strane s tradičnými teóriami, ktoré pri základnom protiklade nedokonavých a dokonavých sloves rozlišovali ešte ich modifikácie: trvacie, opakovacie a opätovacie slovesá a počínacie, končiace, obmedzovacie a momentné slovesá, na druhej strane sa čiastočne odlišuje (pridaním formy pre neaktuálny prezént) od iných súčasných teórií, ktoré pokladajú za vidový len protiklad dokonavosť — nedokonavosť a ostatné protiklady posudzujú ako čisto sémantické. Potreba včleniť do vidovej stupnice i formu pre neaktuálny dej vyplýva autorovi už z definície základného vidového protikladu dokona-

vost — nedokonavosť a z ponímania prézenta ako slovesného času. V základnom vidovom protiklade sa ľahšie dá definovať príznakový člen — dokonavý člen. Dokonavý vid podáva uzavreté, celkové poňatie deja. Bezpríznakovým členom dvojice je nedokonavý vid, lebo sa k otázke dokonania alebo nedokonania deja „nevyjadruje“, je k nej neutrálny. Nedokonavé slovesá sa musia definovať, ak má byť definícia presná a najmä úplná, len gramaticky, ako slovesá čo do dokonavosti bezpríznakové, ktoré môžu stáť po slovese *budem* a po fázových slovesách. Sémanticky možno nedokonavý vid definovať približne tak, že vyjadruje dej v jeho priebehu.

Prézent pri nedokonavých slovesách má dva základné významy:

1. Predovšetkým vyjadruje deje do času nezaradené, myslené ako všeobecne platné, vyjadruje ich ako absolútne vlastnosti, alebo ich tak štylizuje (napr. *cicauce rodia živé mláďatá, pes hryzie, píše na stroji*). Mimočasová platnosť je spoločným menovateľom všetkých prezentov všetkých vidov. 2. Druhým základným významom prézenta je význam aktuálnej prítomnosti. Spätie vidu s časom je prirodzené; na prezente toto spätie vidieť najzreteľnejšie, preto aj teoreticky možno spájať vid s časom. Vid je — podľa Kopečného — práve preto gramatickou kategóriou, že sa križi s kategóriou času.

Ostatné významové črty slovesa, ako násobenosť (opakovacie, opätovacie slovesá), koľkosť (rozlišovanie momentných a duratívnych slovies), fázovosť (počínacie — končiace slovesá) sú už svojou povahou slovníkové — negramatické. Násobenosť (hoci je najbližšia vidu) sa však vyskytuje zasa pri slovesách bez ohľadu na ich vid. Máme násobené slovesá dokonavé (*povyhadzovať, pozapISO-vať*) a v oblasti nedokonavých slovies sú až dve skupiny násobených slovies: veľká neuzavretá skupina slovies typu *nosievať, chodievať*, a uzavretá, vymedzená skupina typu *nosiť, chodiť*. Práve príznakom neaktuálnosti sa odlišuje typ *nosieva, chodíeva* od typu *nosi, chodí*. Prvý typ nemôže mať nikdy aktuálne prítomný význam, druhý áno.

Na otázku, či je vid gramatickou kategóriou, odpovedá autor vcelku kladne, lebo každé sloveso v danom kontexte nejaký a len jeden vid má, a ďalej preto, že slovesný vid sa križi s gramatickou kategóriou slovesného času. Vid však predsa pokladá za pomedznú (liminálnu) kategóriu.

V II. kapitole vypočítava autor rozmanité významy prezentného tvaru nedokonavých i dokonavých slovies, vymedzuje podmienky ich výskytu a nezabúda ani na prechodné prípady. Gramatickosť slovesného vidu plynie predovšetkým z faktu, že medzi tvarmi *dělám* a *udělám*, ako i medzi tvarmi *dělám* — *dělávám* sú rozdiely čo do časového významu. Križenie vidu a času možno najjasnejšie ukázať na prezentnej forme, lebo len tá je čo do času bezpríznaková. Prézent nedokonavých slovies popri základných významoch (všeobecný význam časovej nezaradenosti a význam aktuálnej prítomnosti) môže vyjadrovať i budúce deje, ak je budúcnosť vo vete vyjadrená príslovkou, alebo v susednej vete slovesom, alebo sa rozumie ináč zo súvislosti (napr. *zajtra idem na dovolenku*), ďalej prézent, ktorý naznačuje obligátnosť (napr. *prístroje beriem ja, Pavol nesie stany*), a snahový prézent (*Mami, on ma pichá* = on ma chce pichať). Minulý dej sa vyjadruje historickým prezentom, citačným prezentom (napr. *Palacký píše* = písal, napísal) a registrujúcim prezentom nápisovým (napr. *Karol IV. zakladá pražskou univerzitu*). Násobené slovesá typu *nosievať* majú v prezente jediný časový význam, a to atemporálny. Prezentný tvar dokonavých slovies má budúci význam (*napišem, uvarím*), avšak na rozdiel od

zloženého futúra celkom nevylučuje okamih prehovoru. Okrem toho i v prézente dokonavých slovies väzí starý mimočasový a charakterizačný význam (*vy fajčím denne 40 cigariet* = fajčím, *napiše až 500 úderov za minútu* = píše). Aktuálna prítomnosť sa dokonavým prízentom nedá vyjadriť. Svojrázny a celkom bokom od ostatných typov stojaci význam majú prízenty determinatívnych slovies s predponou *po-*: *poveziem, ponesiem, poleziem*... Majú jasný budúci a pritom nedokonavý význam. F. Kopečný o imperfektívach s predponou *po-* písal už dávnejšie, náležite zhodnotil význam tejto predpony vo vidovej sústave češtiny a v tejto knižnej práci dodal i výpočet (115 príkladov) a klasifikáciu slovies s touto predponou. Predponu *po-* majú i v slovenčine nedokonavé slovesá determinatívne (*poletí, ponesie, povezie, povedie, pozenie, povlečie*) a synonymné slovesá pohybu, avšak ich počet je menší ako v češtine. Mimo skupiny zreteľných pohybových slovies sa vidová predpona *po-* v slovenčine vyskytuje naozaj len výnimočne a jej oprávnenosť je problematická (napr. v slovesách typu *pokvitne, poklíči*).

V III. kapitole je opísané používanie slovies podľa vidu v ostatných tvaroch, ktoré sú čo do vidu viac obmedzené ako oznamovací spôsob prítomného času. Minulý čas (préteritum) nedokonavých slovies vyjadruje: 1. priebehovú aktuálnosť (isté napätie, dramatickosť, napr. *Karol sa neľúbil*), 2. kvalitu slovesného deja a pritom i vzťah k pôvodcovi (*Kupovali sme u Kolenku; Kto vám šil šaty?*), 3. je preferovaný pri zápore (napr. *Ja som mu to nedával, to mu dal niekto iný*). Nedokonavý vid prevažuje aj pri zápornom imperatíve, i keď je fakultatívny. Napr. proti dokonavému kladnému slovesu vo vete *Zatvor dvere!* stojí nedokonavé sloveso v zápornej vete *Nezatváraj dvere*. V kladnom imperatíve sa vidom rozlišuje zámer hovoriaceho: moment naliehavosti sa vyjadruje nedokonavým vidom (napr. *Zatváraj dvere!*), moment výsledku zasa dokonavým vidom (*Zatvor dvere!*). Niektoré nedokonavé imperatívy však môžeme chápať i dokonavo (napr. *Dívaj sa!*). Autor priniesol doklady aj na imperatív nedokonavých slovies typu *ponesiem, poletím*. V slovenčine takéto slovesá nemajú imperatív. Imperatívu podobný je stav v podmienovacom spôsobe, napr. v prohibítivných vetách je častejšie nedokonavý vid.

Aj v iných slovesných tvaroch (neurčitok, trpné prízastie) nedokonavý vid je bezpríznamový. Určuje iba dejovú kvalitu (napr. v otázke *Kde si si to dala šiť?*), kým nedokonavý vid by sa tu skôr použil pri prekvapení alebo o niečom nemilom (napr. *Kde si si to dala ušiť?*). Preto nedokonavé trpné prízastia (napr. *padané ovocie, maľované vajcia*) ľahšie prechádzajú k adjektívam ako dokonavé. Medzi týmito ostatnými slovesnými tvarmi nám chýba zmienka o minulom prechodníku a o činnom prízastí, ktoré mohli poslúžiť ako dôkaz o gramatickosti slovesného vidu. Napr. keď v slovenčine činné prízastie minulé možno tvoriť iba z dokonavých slovies a činné prízastie prítomné iba z nedokonavých slovies, to dokazuje, že vid je tu gramatická kategória. Autor podobný stav konštatuje v petite na str. 62 pri prízastí na *-lý*, ktoré sa tvorí spravidla len od dokonavých slovies.

Príznamovo neaktuálne slovesá typu *bývať, robiť* sa vyskytujú najčastejšie v prízente a zvyrazňujú významový odtienok dávnej minulosti (porov. afektívne násobené *bejvávalo*).

Príznamovo neaktuálne imperfektíva sa v češtine dotvorili už v 16. storočí, ako sa konštatuje v nasledujúcej IV. kapitole. Autor v nej osvetľuje špecifické črty

českého slovesného systému na základe hlbokého porovnávania s ostatnými slovanskými jazykmi. Takéto porovnanie odhaľuje vidové pomery aj v iných slovanských jazykoch, a to tak z formálnej, ako i z významovej a funkčnej stránky.

V. kapitola obsahuje opis formálnych prostriedkov, ktorými sa tvoria na jednej strane dokonavé slovesá a na druhej nedokonavé. Dokonavé slovesá sa z nedokonavých tvoria jednak predponou, jednak príponou *-nout*. Proti predponám ako gramatickému prostriedku niektorí jazykovedci namietali, že prefixácia má cieľ čisto lexikálny a zdokonavenie sloves je pritom iba vedľajší produkt. Negroval sa tak rozdiel medzi lexikálnymi predponami, ako *nad-*, *pod-*, *pred-*, *od-*, a predponami, ako sú *u-*, *s-/z-*, *po-*, pri ktorých môžeme hovoriť skôr o gramatickej funkcii než o význame. Ak ideme tak ďaleko, že i pri týchto predponách hľadáme najprv význam (napr. v slovesách *urobiť*, *zblednúť*), potom by bolo rovnako oprávnené hľadať lexikálny význam (opakovací a i.) aj v príponách *-va-*, *-ova-* (napr. v slovesách *poklopkávať*, *vykukovať*). Autor dostatočne odôvodnil oprávnenosť svojho stanoviska na str. 91 n. Za hlavné kritériá, ktoré dokazujú čisto perfektivizačnú funkciu predpôn, pokladá: a) fakt, že od daného predponového slovesa v jazyku neexistuje ďalšia nedokonavá odvodenina, lebo nie je potrebná (napr. od slovesa *urobiť* nejestvuje nedokonavé „urábať“, od *zaciť* nejestvuje „zaciťovať“ atď.); b) absolútna synonymita prvotného, prostého imperfektiva s nadpárovým, napr. *blížiť sa* — *približovať sa*.

Prvé kritérium, hoci je len praktické a nevzťahuje sa na všetky možné prípady, pokladáme za významnejšie, lebo tu rozhoduje sám jazyk. Okrem toho je celkom evidentné. Dá sa použiť i na slovenský materiál, i keď v slovenčine (skôr v nárečiach ako v spisovnom jazyku) je viac príkladov, ktoré sa spod neho vymykajú (slovesá typu *splniť* — *spĺňať*, *obžalovať* — *obžalúvať*).

Dôležité je i konštatovanie (zhodné s Koschmiederovým náhľadom) o perfektivizačnej prípone *-nout*, že dnes je už málo produktívna.

Stav imperfektivizačných prostriedkov v češtine sa dnes približne zhoduje so stavom v slovenčine. Neproduktívne imperfektiva na *-ati/-eti* (napr. *-peče/-peká*, *-klonit/-klánět*) ustupujú produktívnym typom na *-vat*, *-ovat* (napr. *uzemniť* — *uzemňovať*, *našeptat* — *našeptávat*). Rozdiely sú len v tom, že v slovenčine starší typ imperfektív (napr. *vykloniť* — *vykláňat*) má väčšiu frekvenciu a nový typ imperfektív na *-ovat* sa tvorí spravidla len zo sloves s dlhým koreňom (napr. *odpísať* — *odpisovat*) a zo sloves odvodených od mien (napr. *združstevniť* — *združstevňovat*). Tendenciu po jasnejších imperfektívach i v slovenčine vyvoláva homonymia tvarov na *-at*, ktoré niekedy možno chápať i ako dokonavé distributíva (napr. *vtáci odlietali* = 1. nedokonavé — práve odletovali, 2. distributívne dokonavé — poodletovali postupne jeden po druhom).

Ostatná (VI.) kapitola má za cieľ ukázať i lexikálne významy českých slovesných predpôn, ale i to, v ktorých slovesách ich možno pokladať len za čisto vidové.

Monografia *Slovesný vid v češtine* odvážne rieši problém vidu v celej šírke, nevyhýba sa nijakej otázke z tejto zložitej oblasti. Autor suverénne ovláda celú problematiku slovesného vidu tak z teoretickej stránky (kriticky sa vyrovnáva so všetkými vážnejšími názormi o vide v slovanských jazykoch), ako i z materiállovej stránky. Je to v pravom zmysle slova mysliteľská práca.

J. Oravec

JOZEF BALLAY, VYUČOVANIE SLOHU V 6.—9. ROČ. ZÁKLADNEJ DEVÄT-ROČNEJ ŠKOLY. Metodická príručka pre učiteľov. Ústav pre ďalšie vzdelávanie učiteľov a výchovných pracovníkov, Bratislava 1962, str. 195.

Hoci metodika vyučovania materinského jazyka a vyučovania slohu nie je nijaká nová disciplína, predsa niet súhrnnej práce o vyučovaní slohu v slovenčine. Túto medzeru chce vyplniť J. Ballay, opierajúc sa o jestvujúcu literatúru, ale najmä o bohatý materiál nazbieraný po školách a o dlhoročné vlastné skúsenosti.

Pritom správne zdôrazňuje, že metodika vyučovania slohu je omnoho zložitejšia ako metodika iných odborov. Preto azda aj vlastnú prácu označuje iba ako pokus o vypracovanie takejto metodiky.

V teoretickej časti svojej príručky J. Ballay osvetľuje cieľ, obsah a systém slohovej výchovy, vytyčuje zásady dobrého slohu a rozoberá štylistický proces. Za obsah slohovej výchovy pokladá súvislé jazykové prejavy ústne i písomné, tvorené v štylistickom procese (12). Podľa našej mienky by sa malo pri vymedzovaní obsahu slohovej výchovy vychádzať nie z jestvujúcich, utvorených jazykových prejavov, ale z tvorenia jazykového prejavu (ako sám autor hovorí na tej istej strane). Táto mienka má oporu aj v definícii slohu ako „spôsobu výberu jazykových prostriedkov na vyjadrenie myšlienok a usporiadanie týchto myšlienok do súvislého prejavu“ (12).

Pri takomto zdôrazňovaní deja, štylistického procesu, dostáva nový význam aj kompozícia. Myslí sa ňou nie usporiadanie jednotlivých prvkov a vzťahy medzi nimi, ale činnosť sledujúca uvedenie jednotlivých prvkov do istých vzťahov. Toto chápanie treba pri úvahách o slohovej výchove osobitne zdôrazniť.

Štylistickému procesu, ktorý sa člení na invenciu, kompozíciu a štylizáciu, venuje autor pozornosť v celej svojej práci, a to aj pri rozbere ukážok. Pritom správne pripomína, že na rozdiely v štylizácii okrem požiadaviek vecnej a gramatickej správnosti vplývajú aj slohotvorné činitele, a to nielen objektívne (ako napr. cieľ prejavu, pripravenosť, dialogickosť), ale aj subjektívne. Bolo by však dobre, keby tieto poznatky autor dôslednejšie uplatňoval práve pri rozbere ukážok. Ďalej treba pripomenúť, že termín štylizácia sa chápe dvojako. Podľa definície je to výber jazykových prostriedkov (s. 27), ale ak sa hovorí, že štylizácia istého útvaru je jasná, stručná, živá, dynamická (s. 28), myslia sa tým skôr vlastnosti použitých prostriedkov alebo celého útvaru.

Vo vlastnej metodickkej časti venuje J. Ballay pozornosť organizácii slohovej hodiny, problematike písomných slohových prác, ich opravám a klasifikácii, postupu pri slohovom výcviku na hodinách gramatiky i literárnej výchovy.

Zo slohových útvarov podrobnejšie rozvádza, v zhode s osnovami pre 6.—9. ročník, iba oznámenie, zpravu, opis a rozprávania, pričom uvádza výber možných tém a najmä inštruktívne ukážky žiackych slohových prác. Neškodilo by azda, keby sa aspoň niektoré práce podrobnejšie rozoberali zo všetkých hľadísk dôležitých pre slohovú výchovu.

Práca J. Ballaya je užitočný pokus o usústavnenie poznatkov o metodike slohovej výchovy. Problematika o dôležitosť tejto oblasti pri výchove nových ľudí si však zasluhuje, aby sa v tejto práci intenzívne pokračovalo.

J. Horecký

Korene tejto publikácie siahajú vlastne do začiatku 40. rokov, keď profesor J. Ladziarsky vypracoval *Nomina anatomica* (Bratislava 1931). V tých časoch Ladziarskeho práca znamenala „premyslený a odborne i jazykovedne prepracovaný zásah do terminologického chaosu, ktorý vládol vo vtedajších slovenských učebniciach“ (Anatomické názvoslovie, str. 7), a okrem toho podnietila živú diskusiu o problémoch slovenského odborného názvoslovia.

Komisia pre lekársku terminológiu pri Ústave slovenského jazyka SAV vecne i jazykove zrevidovala a doplnila Ladziarskeho prácu, a tak slovenská lekárska verejnosť má dnes k dispozícii základnú terminologickú príručku aj v slovenskej reči.

Profesor Ladziarsky sa opieral o tzv. bazilejskú nomenklatúru, ktorú vypracovala a schválila Anatomická spoločnosť v Bazileji r. 1895. Roku 1936 však vyšla knižne tzv. jenská nomenklatúra. Podľa jej 4. vydania (H. Stieve, *Nomina anatomica*, 4. vyd., Jena 1949) pracovala v podstate aj komisia pre lekársku terminológiu, opierajúc sa aj o Ladziarskeho prácu.

Pravda, úprava anatomického názvoslovia v r. 1936 nebola posledná. V Paríži r. 1955 bola schválená tzv. parížska nomenklatúra a parížske znenie sa ešte upravilo r. 1960 na sjazde v New Yorku. Newyorské úpravy sa už do nášho anatomického názvoslovia nedostali v celom rozsahu. Pre pokročilosť práce sa mohli z nich akceptovať len niektoré drobnosti. Nebudeme sa tu bližšie zaoberať rozdielmi v latinských názvoch jenskej, resp. bazilejskej nomenklatúry, upozorníme však na tie úpravy slovenských názvov, ktoré sa urobili proti Ladziarskeho termínom.

Nová kodifikácia pravopisu z r. 1953 musela sa, prirodzene, uplatniť aj pri revízii Ladziarskeho termínov; opravili sa slová s predponou s- a z- (zpakručie — *spakručie*, složený — *zložený*, sväzok — *zväzok*). Ďalšie úpravy sa týkajú kvantítu niektorých substantív (zdvihač — *zdvíhač*, ploška — *plôška*), ale aj kvantítu adjektív (porov. vtači — *vtáči*, priamočiary — *priamočiary*). Pri adjektívach sa na základe novších slovotvorných tendencií urobila aj ďalšia úprava. V Anatomickom názvosloví z r. 1962 sa uprednostňujú adjektíva na -ový, a tak v ňom máme *prinosový* miesto *prinosný*, *laktový* m. *laketný*, *povrchový* m. *povrchný*, *hlbkový* m. *hlboký* ap. Zo slovotvorných úprav treba ešte spomenúť termíny *osrdcovník* miesto *osrdečník*, *bedrovník* m. *bederník*, *bludisko* m. *bludište* a i.

Oproti Ladziarskeho práci je v Anatomickom názvosloví len niekoľko nových termínov, pre ktoré sa členovia komisie rozhodli po starostlivom uvážení stavu v nárečiach, resp. na základe úzu v súčasnej slovenskej lekárskej literatúre. Ide o termíny *kĺb* m. *zhyb*, *nerv*, *nervový* m. *zastaraného čuv*, *čuvový*, *ganglion* m. *nervový uzol*, *detská žľaza* (*týmus*) m. *kojenecká žľaza* ap.

Vnútorne usporiadanie Anatomického názvoslovia je dané v rozhodujúcej miere latinskou predlohou a môže zaujímať predovšetkým lekára. Nás tu viac zaujíma výber a tvorenie jednotlivých termínov a potom aj to, do akej miery slovenské anatomické názvy závisia od latinskej predlohy.

Slovenské anatomické názvoslovie má v súčasnej slovenskej terminológii zvláštne postavenie, ktoré vyplýva z toho, že v terminológiách iných odborov je tvorenie termínov oveľa menej závislé od iných jazykov, kým v anatomickej terminológii je závislosť od cudzej (latinskej) predlohy celkom zrejmalá. Vidieť

to z toho, že sa vytvárajú zvláštne, miestami až bizarné názvy, ktoré nepoznáme ani v iných terminológiách, ani v bežnom jazyku. Vplyv latinskej predlohy sa okrem iného prejavuje v nadmernom používaní zložených prídavných mien, ktoré vznikli z dvoch substantívnych základov, príp. z adjektíva a substantíva: *mieškovostehnová brázda* (sulcus scrotofoemoralis), *mihalnicovolícna brázda* (sulcus palpebromalaris), *nosovoperová brázda* (sulcus nasolabialis), *priehradkovookrajový trámec* (trabecula septomarginalis), *rebrovomečové väzy* (ligamenta costoxiphoidea), *pečeňovodvanástniková časť* (pars hepatoduodenalis) atď.

Z hľadiska slovotvornej štruktúry sú zaujímavé termíny *prednopristredné jadro* (nucleus ventromedialis), *bránicovohrubočrevný väz* (ligamentum phrenicocolicum), *predmočovorúrový väz* (ligamentum praeurethrale) a mnohé ďalšie. V takýchto prípadoch ide v podstate o mechanický preklad latinského termínu bez ohľadu na štruktúru zložených prídavných mien v slovenčine. Zdá sa však, že pokus o zbavenie sa závislosti od latinskej predlohy by mal menšie vyhlídky na úspech ako jej napodobovanie, pretože by sa museli utvoriť termíny príliš dlhé, opisné.

Výrazným znakom domácich anatomických názvov je častý výskyt adjektív i substantív utvorených predponou, pričom sa vo funkcii predpony vyskytujú najčastejšie predložky. Súvisí to s tým, že v anatómii treba presne určiť miesto toho-ktorého orgánu. Aj pri predponových adjektívach aj pri predponových substantívach vyskytujú sa vo funkcii predpony temer všetky bežné predložky. Obvyklými slovotvornými postupmi sú utvorené termíny *nadkladková tepna*, *nadočnicová tepna*, *podkľúčna tepna*, *podbradová tepna*, *podčlenkový kĺb*, *prištriedny hrebeň*. Trocha odlišná je situácia pri termínoch *prihrubočrevné brázdy* (sulci paracolici), *predústredná brázda* (sulcus praecentralis) atď., ktoré sú ilustráciou neobvyklých slovotvorných postupov. Pri substantívnych predložkových termínoch možno zistiť dve skupiny. Do prvej patria termíny utvorené z pôvodných predložkových výrazov a označujúce miesto, prípadne priestor v blízkosti istého orgánu: *primaterničie* (pri maternici), *primechúrie* (pri mechúri), *nadnechtie* (nad nechtom), *medziplúcie* (medzi pľúcami), *zákolenie* (za kolennom). Do druhej skupiny patria termíny, pri ktorých sa pomocou predpony utvoril názov nového orgánu, pričom ako termín jestvuje spravidla aj substantívum bezpredponové: *prisemenník*, *osemenník*, *nadsemenník* (jestvuje aj *semenník*), *privaječník* (*vaječník*), *nadoblička* (*oblička*), *medzimozog* (*mozog*), *medzičelusť* (*čelusť*) atď.

Pozoruhodnú skupinu tvoria tie slovenské termíny, oproti ktorým stoja latinské termíny s nezhodným prívlastkom vyjadreným spravidla genitívom. Tieto termíny sa v niektorých prípadoch prekládajú v zhode s latinskou predlohou, inokedy sa však autori rozhodli pre slovenský termín so zhodným prívlastkom. Je pomerne ťažko vystopovať tu dôvody pre jedno alebo druhé riešenie, pretože porovnanie latinských termínov so slovenskými poskytuje pomerne nejednotný obraz. Proti latinskému termínu *ampulla recti* máme v slovenčine názov *banka konečníka*, ale proti *membrana tympani* názov *bubienková blana*. Slovenským ekvivalentom latinského termínu *membrana stapedis* je *blana strmienka*, ale termín *scapus pili* sa prekladá ako *vlasová cibulka*.

Pokiaľ ide o latinské termíny so zhodným prívlastkom, zodpovedajú im v slovenčine podobne utvorené názvy: *hilus renalis* — *obličková brána*, *papillae fo-*

liatae — listové bradavky, *caruncula lacrimalis* — slzná bradavička, *cryptae tonsillares* — mandľové krypty.

Nezriedkavým zjavom je, že niektoré slovenské termíny majú dva, ba aj tri latinské ekvivalenty. Slovenskému termínu *brána* zodpovedá lat. *hilus* i *porta*, *hlava* sa prekladá ako *caput* i *capitulum*, hoci *capitulum* má aj význam *hlavička*; ekvivalentom termínu *hrebeň* je lat. *crista*, *carina*, *vestigium*; termínu *chlopňa* zodpovedá lat. *valva* i deminutívne *valvula*, čo sa azda mohlo riešiť zavedením termínu *chlopnička*, pretože podoba *valvula* je v latinskom názvosloví častejšia. Z ďalších známejších termínov, ktoré majú v lat. viac významov, hodno tu uviesť termín *list*, ktorému zodpovedá *folium* i *lamina*; *šev* — *raphe* i *sutura*; *vchod* — *apertura*, *ostium*; *uzdička* — *frenulum*, *habenula*; *vačok* — *bursa*, *folliculus*, *utriculus*. Aj na týchto termínoch vidno, že členom komisie nešlo len o púhy preklad lat. termínu, ale že brali do úvahy predovšetkým stav v slovenskej lekárskej literatúre. Ak sa napr. vystačí s termínom *vchod*, bolo by zbytočné zavádzať ďalšie synonymné termíny len preto, že v lat. sú proti tomuto termínu tri synonymá (*aditus*, *apertura*, *ostium*). Samozrejme, možno uviesť aj príklady na opačný stav, t. j. keď lat. termín má viac slovenských ekvivalentov: *zona* — *pásmo*, *okraj*, *väz*; *ventriculus* — *žalúdok*, *komora*; *venter* — *brucho*, *bruško*; *tractus* — *dráha*, *ústroje*; *sinus* — *splav*, *zátoka*, *záhyb*, *záliv*, *brázda*; *plica* — *krkva*, *záhyb*; *papilla* — *bradavka*, *hlávka*.

Za niektoré viacslovné latinské termíny máme v Anatomickom názvosloví výstižné domáce jednoslovné termíny. Napr. termín *processus transversus* sa preložil ako *bočník*, *vortices pilorum* — *hviezdy*, *processus styloideus* — *násadec*, *membranae deciduae* — *padavky*, *labia oris* — *pery*, *pleura pulmonalis* — *popľúcnica*, *dentes molares* — *stoličky*.

Pozoruhodnú skupinu tvoria pomenovania rozličných svalov. I tu je zrejmá snaha autorov po odklone od latinskej predlohy. Slovenské názvy svalov sú rovnako výstižné ako latinské a sú pritom kratšie. (Porov. *musculus depressor glabellae* — *sťahovač čistinky*, *musculus abductor digiti minimi* — *odťahovač malíčka*, *musculus adductor brevis* — *krátky priťahovač*, *musculus constrictor pharyngis inferior* — *dolný zvieráč hltana*, *musculus extensor carpi ulnaris* — *laktový vystierač zápästia* atď.)

Pomerne bohatú skupinu tvoria deminutíva. I keď sa v iných terminológiách deminutíva používajú azda striedomejšie a zriedkavejšie, tu je ich využívanie namieste, pretože vo všetkých prípadoch, kde sa použili, naozaj ide o malé, niekedy až miniatúrne orgány, resp. ich časti. Aj pri týchto termínoch sa využíva bohatá škála slovenských deminutívnych prípon, čím sa značne podčiarkuje domácosť zvolených názvov. Pritom je zaujímavé, že slovenské zdrobneniny stoja niekedy proti lat. deminutívam, ale aj proti nezdrobneným substantívam: *glabella* — *čistinka*, *hamulus* — *háčik*, *capitulum* — *hlavička*, *geniculum* — *kolienko*, *penicilli* — *štetôčky*, *fossula* — *jamka*, *malleus* — *kladivko*, *collum* — *krček*, *tapetum* — *pokrovček*; *area* — *dvorček* i *dvorec*, *os pisiforme* — *hrášok*. Vyskytujú sa aj prípady, keď proti lat. nezdrobnenému substantívu stojí slovenské zdrobenené i nezdrobnené substantívum (*cervix* — *krček* i *krk*, *crista* — *hrebenok* i *hrebeň*).

Slovenský ráz anatomických názvov sa okrem už uvedených prípadov prejavuje aj v tom, resp. najmä v tom, že sa proti latinským termínom neuvádzajú púhe preklady, ale domáce slová. K takýmto termínom patria staré domáce

slová a ich odvodeniny: *kosť, koleno, nos, podnebie, ruka, čerieslo, srdce; nosový, podnebný, kolenný, srdcový* atď.

V porovnaní s tzv. preloženými a pôvodnými domácimi termínmi tvoria len nepatrné percento také termíny, ktoré sme prevzali z latinčiny. Dnes by ich už sotva bolo možné nahradiť inými, pretože sa vžili a bežne sa používajú. (Porov. napr. *análny* — *analís*, *apofýza* — *apophysis*, *epitel* — *epithelium*, *epifýza* — *epiphysis*, *lymfa* — *lymphá*, *mezotel* — *mesothelium*, *stróma* — *stroma*, *týmus* — *thymus*, *choány* — *choanae* ap.) Napokon možno uviesť aj také termíny, ktorých grafická podoba je v latinčine i v slovenčine rovnaká: *acinus* — *acinus*, *anus* — *anus*, *ganglion* — *ganglion*, *peritendineum* — *peritendineum*, *inion* — *inion*.

Krátky pohľad ukazuje, že slovenské anatomické názvoslovie má aj napriek silnému vplyvu latinskej predlohy charakter národného jazyka. Termíny, ktoré sú utvorené v intenciách domácich slovotvorných postupov, majú reálne vyhlídky na uplatnenie v praxi i v lekárskej literatúre. Pravda, v Anatomickom názvosloví je nemálo i takých termínov, ktorým latinčina vtlačila príchut' cudzosti, príp. exkluzívnosti. Takéto termíny zostanú pravdepodobne knižnou záležitosťou. Keďže je dnes znalosť latinčiny na ústupe, je celkom isté, že jedny i druhé budú pre poslucháčov medicíny výborným pomocníkom pri štúdiu. A v tom treba predovšetkým vidieť závažnosť tejto publikácie.

I. Masár

ROZLIČNOSTI

Slovenské rudohorie — rudohorie. — Slovenským ekvivalentom, resp. kalkom nemeckého všeobecného podstatného mena *Erzgebirge* je všeobecné podstatné meno *rudohorie*, staršie *krušnohorie*. Toto všeobecné podstatné meno sa v doterajších príručkách spisovnej slovenčiny nespomína. Vydania *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 1953, 1957, 1962 (str. 50, 57) v kapitole o písaní veľkých písmen píšú *Slovenské rudohorie*, v slovníkovej časti (str. 319, 337; takisto aj v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1940, str. 368) sa uvádza podoba *Rudohorie* (s veľkým začiatočným písmenom). Takto je aj v iných príručkách zostavených podľa záväznej normatívnej príručky — *Pravidiel slovenského pravopisu*. Napr. v *Nemecko-slovenskom slovníku* od A. Sandanyho a kol. sa uvádza: *Erzgebirge* 1. rudné hory, 2. Rudohorie (Bratislava 1961, 183).

Ponajprv treba uviesť, že máme všeobecné podstatné meno *rudohorie*, hoci je i zriedkavé. Na existenciu tohto všeobecného podstatného mena ukazuje už názov *Slovenské rudohorie*, ktorý — ako sme to uviedli — je v kapitole o písaní veľkých písmen v Pravidlách slovenského pravopisu. Ak by totiž slovo *rudohorie* ako všeobecné podstatné meno neexistovalo, nemohlo by sa písať s malým začiatočným písmenom, ako je to v názve *Slovenské rudohorie*. Vlastné meno *Slovenské rudohorie* zaraďuje sa medzi zemepisné názvy typu *Lomnický štít*, *Súľovské skaly*, *Veporské pohorie*, *Slovenský raj*, *Slovenský kras*, *Juhoslovenský kras*, *Muránsky kras*, *Muránska vysočina*, *Stratenská hornatina*, *Silická planina*, *Plešivská planina*, *Krupinská vrchovina*, *Hronská tabuľa*, *Tokajské vrchy*, *Žitný ostrov* atď. Tieto názvy sú ako celky vlastnými menami; pravopisne, graficky je charakter vlastného mena zvýraznený písaním prvej časti vlastného mena, t. j. prídavného mena s veľkým písmenom. Vnútri týchto názvov niet už vlastných mien. Slová *štít*, *pohorie*, *kras*, *hornatina*, *vrchovina* atď. nie sú už vlastnými menami, preto sa píšú s malým začiatočným písmenom. Podobne je to aj so slovom *rudohorie*.

Slovo *rudohorie* ako všeobecné podstatné meno má oporu v názvoch miesta ako napr. *stredohorie* (čes. *středohoří*, *České středohoří*, nem. *Mittelgebirge*; nesprávne „české Stredohorie“, napr. denník *Pravda* z 9. XI. 1962), *pohorie*, *podhorie*, *predhorie*, *záhorie* (ale *Záhorie* „časť západného Slovenska“), *povodie*, *po-hraničie*.

Samotný názov „Rudohorie“ ako vlastné meno sa nepoužíva. Ustálený názov horského pásma na strednom Slovensku je *Slovenské rudohorie*, prípadne jeho časť sa nazýva *Spišsko-gemerské rudohorie* (Svet vedy 9, 1962, 331 n.). Ide tu teda vždy o bližšie určenie podstatného mena *rudohorie* prídavným menom.

Podoba slova *rudohorie* v Pravidlách slovenského pravopisu („Rudohorie“) vedie k tomu, že namiesto správneho *Slovenské rudohorie* sa používa podoba „Slovenské Rudohorie“ (napr. Svet vedy, tamže, 333), tak ako *Vysoké Tatry*, *Malé Karpaty*, *Hronský Inovec*, hoci tieto prípady nemožno stotožňovať (názvy *Tatry*, *Karpaty*, *Inovec* sú vlastnými menami, preto sa ako súčasť vlastných mien *Vysoké Tatry*, *Malé Karpaty*, *Hronský Inovec* píšú s veľkým začiatočným písmenom). S písaním „Slovenské Rudohorie“ sa stretávame aj v gramatickej prí-

ručke J. Orlovského — L. Aranya *Gramatika jazyka slovenského* (Bratislava 1946, 64) a v *Slovníku spisovného jazyka českého I* (Praha 1960, 1009): Krušnohoří 1. Krušné hory, 2. Slovenské K. „horské pásmo na středním Slovensku (Slovenské Rudohorie)“.

Teda píšeme: *rudohorie* ako všeobecné podstatné meno, *Slovenské rudohorie* ako vlastné meno. Podoba „Rudohorie“ sa v spisovnej slovenčine nepoužíva.

A. Keder

Stavebný a strojný dozor. — Charakteristickým znakom odborného slangu je medziiným tendencia nahrádzať širšie väzby ich časťou na základe metonymického princípu: časť miesto celku. Robí sa to preto, aby vyjadrovanie bolo stručnejšie, a tým aj rýchlejšie a pohodlnejšie. Je to pochopiteľné tým viac, že odborná reč trpí pri veľkom počte dvojslovných a viacslovných pomenovaní a rozmanitých menných väzieb na chronickú šírku výrazu.

V stavebníctve pracujú zamestnanci, ktorí majú na starosti stavebný a strojný dozor. S názvom pre týchto zamestnancov sú ťažkosti.

Najbližšie by tu bolo naporúdzi slovo *dozorca*, teda: *stavebný dozorca*, *strojný dozorca*. Slovo *dozorca* je však už pevne obsadené iným významom. Znamená človeka, ktorý stráži ľudí, väzňov (*väzenský dozorca*) alebo objekty, sklady, materiál, výstavné miestnosti ap. (*dozorca na stavenisku*, *dozorca v parku*, *dozorca na trati*, *dozorca v múzeu*). V našom prípade nejde o takúto konkrétnu a nekvalifikovanú činnosť.

Do úvahy by mohol prísť aj výraz *rešpicient*, prevzatý z latinčiny, ktorý má rovnaké významové východisko ako slovenské slovo *dozorca* (*respiciens* = dozerajúci). Aj toto pomenovanie má však ustálený užší význam. Ide tu o zamestnanca finančnej stráže alebo starej dôchodkovej kontroly.

Iné slovo cudzieho pôvodu, *kontrolór*, znamená zase pracovníka, ktorý vykonáva dozor, alebo ešte skôr prehliadku len občas.

Neostáva nakoniec nič iné ako uchýliť sa k perifrastickým názvom *pracovník pre stavebný dozor*, *pracovník pre strojný dozor*. Slang si však chce aj tu ako obyčajne pomôcť metonymickou skratkou a nazýva príslušného pracovníka jednoducho „stavebným dozorom“. V inzeráte potom hľadajú „jedného stavebného dozora“, resp. „jedného strojného dozora“. Keď sa niečo stane, treba to hlásiť „strojnému dozorovi“. To je však už aj na slang veľa. Slovo *dozor* má živý a výrazný abstraktný význam, ktorý sa ťažko podvoľuje metonymickému posunu ku konkrétnemu významu. Životný a osobný význam vnucovaný slovu *dozor* pociťujeme ako násilný a neorganický.

Príslušný slang však nie je celkom tak bez výrazových prostriedkov, ktoré by vyhovel aj potrebám tohto praktického a stručného vyjadrovania. Možno tu napr. používať takéto všelijaké synonymické obraty: *hľadám dozorného pracovníka stavby*, *hláste to na strojnom dozore*, *oznámete to dozornému orgánu*, *zavolajte dozorný orgán* ap. Zdá sa, že v takýchto prípadoch bude treba pripustiť aj metonymické adjektívum: *zavolajte dozorného*, *hláste to dozornému*, *kde je dozorný*, *pýtajte sa dozorného* ap.

F. Miko

Skloňovanie názvov typu Greenville. — Cudzie miestne mená typu *Dunstable*, *Toulouse*, *Huggate*, *Greenville*, *Ashbourne*, *Mamble*, *Knoxville*, *Cambridge* atď. sú vlastné mená zakončené na -e, ktoré sa nevyslovuje. *Pravidlá slovenského pravopisu* (3. zrevid. vyd., Bratislava 1962, 85) uvádzajú poučku, podľa ktorej môžeme

postupovať aj pri skloňovaní týchto mien. Poučka znie takto: Anglické a francúzske mená zakončené na nemé -e (ktoré sa nevyslovuje) strácajú pri skloňovaní toto -e aj v písme, napr.: *Shakespeare, Shakespeara; Hume, Huma; Lafargue, Lafargua*. Len vo francúzskych a anglických menách na -ce (vysl. -s), -ge (vysl. -ž vo franc., -dž v angl.) a -che (vysl. -š) ostáva -e vo všetkých pádoch, napr. *Laplace, Laplacea; Le Sage, Le Sagea; Malebranche, Malebranchea* atď.“

Podobne môžeme skloňovať aj miestne názvy, pričom takéto názvy sa skloňujú podľa vzoru *dub* alebo podľa vzoru *stroj*, napr. *Newgate* — gen. sg. z *Newgatu*, dat. sg. k *Newgatu*, *Dunstable* — k *Dunstablu*, inštr. sg. nad *Dunstablom*, *Le Havre* — v *Le Havri*, podobne aj *Louvre* — v *Louvri*. Pravda, v lok. sg. sa tvar slova, ktoré sa skloňuje podľa vzoru *dub* (s pádovou príponou -e v lok. sg.), zhoduje s podobou nom. sg. s koncovým nemým -e: nom. sg. *Newgate* (vysl. *ňúgejt*) — lok. sg. v *Newgate* (v *ňúgejte*). Takáto je už konečne prax v našich prekladoch z angličtiny. Tak sa napr. skloňuje názov *Seattle* s vynechávaním koncového nemého -e v preklade románu S. Lewisa *Vzduch zadarmo* (prel. A. Bednár a J. Boor, Bratislava 1946): *Pôjdem do Seattlu. — Prišiel sa podívať do Seattlu*. V názve *Cambridge*, ktorý sa skloňuje v zhode s výslovnosťou koncového -dge ako -dž podľa vzoru *stroj*, sa koncové -e ponecháva: *Keďže sa veľmi dobre znášal so svojim otčimom, nebolo prekážok, aby pokračoval v štúdiu na univerzite v Cambridgei* (doslov ku knihe W. M. Thackeraya *Trh márnosti*, prel. V. Szathmáry-Vlčková, Bratislava 1954). Pravda, stretávame sa aj s vynechávaním koncového -e: *V Cambridgei som vás nevidel* (K. Haemmerling, *Muž, ktorý sa volal Shakespeare*, prel. E. Chmelová, Bratislava 1962).

Nemé -e sa vypúšťa alebo ponecháva aj v slovách odvodených od takto zakončených cudzích miestnych mien. Tak je to v odvodených prídavných menách na -ský, napr. *newgatský*, ale *cambridgeský* (podobu *cambridgeský* výslovne spomína Š. Koperdan v čl. *K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov*, Jazykovedné štúdie III, Bratislava 1958, 92). Rovnako sa používajú odvodené prídavné mená aj od vlastných mien osôb, napr. *Baskerville* — príd. meno *baskervillský* (porov. preklad diela A. C. Doyla *Pes baskervillský*, prel. A. Bednár, Bratislava 1957). Podobne sa zachádza s nemým -e v odvodených obyvateľských podstatných menách, napr. *Toulouse* — *Toulousan*, *Cambridge* — *Cambridgean* (Koperdan, c. m., 92, 100).

V samotných Pravidlách slovenského pravopisu sa pri výklade skloňovania anglických a francúzskych mien zakončených na nemé -e spomínajú len mená *Shakespeare, Hume, Lafargue, Laplace, Le Sage, Malebranche*, teda priezviská, kým iné mená sa tu nespomínajú. V nasledujúcom vydaní Pravidiel bude potrebné uviesť takú poučku, ktorá by brala do úvahy aj skloňovanie neživotných podstatných mien na nemé -e, a to ako všeobecných podstatných mien (napr. *vaudeville, safe, timbre, frontispice* atď.; na tieto mená sme upozornili v príspevku *Frontispice* či *frontispis*, SR 27, 1962, 316—317), tak aj vlastných mien, ktorých sme sa dotkli na tomto mieste. Je to potrebné najmä preto, lebo prekladatelia sú na rozpakoch, ako postupovať pri skloňovaní takýchto mien.

L. Dvonč

Námestie Maratónu mieru. — A. S. z Košíc: „V Košiciach je jedno z námestí označené ako námestie Maratóna mieru. Je to správne?“

Odpoveď: Na tabuľke označujúcej príslušné námestie v Košiciach má byť táto podoba: **Námestie Maratónu mieru**. V tomto názve ide o použitie všeobecného podstatného mena *maratón*, ktoré má význam „športové preteky na 42 km, maratónsky beh“. Slovo *maratón*, ako sa to uvádza v *Slovníku slovenského jazyka II*, Bratislava 1960, 96, má v gen. sg. pádovú príponu *-u*. Pretože slovo *maratón* je v názve námestia nezhodným prívlastkom k podstatnému menu *námestie* (ďalej rozvitým ešte nezhodným prívlastkom *mieru*), píše sa v zhode s platnými poučkami o písaní takýchto prívlastkov v zemepisných názvoch s veľkým začiatočným písmenom, podobne ako napr. *ulica Partizánov*, *námestie Obrancov mieru*, *námestie Republiky*, *námestie Práce* ap. (nie „Ulica partizánov, Námestie obrancov mieru, Námestie republiky, Námestie práce“).

Tento prípad, v ktorom ide o použitie slova *maratón*, neslobodno si zamieňať so skloňovaním vlastného zemepisného mena *Maratón*, z ktorého zovšeobecnením vzniklo práve všeobecné podstatné meno *maratón* v citovanom význame (slová *Maratón* a *maratón* predstavujú podobný prípad ako napr. *Babylon* a *babylon*, *Charleston* — *charleston*, *Kanada* — *kanada*, *Amerika* — *amerika*, *Kuba* — *kuba*, *Sterling* — *sterling* atď.). Vlastné meno *Maratón* píšeme vždy s veľkým začiatočným písmenom (slovo *maratón* sa môže písať s veľkým začiatočným písmenom len na začiatku vety alebo v nezhodnom prívlastku ako súčasť zemepisných vlastných mien, čo sme už vyššie spomínali) a skloňujeme ho v gen. sg. s pádovou príponou *-a*. Takéto skloňovanie názvu *Maratón* sa uvádza v *Pravidlách slovenského pravopisu* (vyd. z r. 1962, str. 237).

Nedorozumenie, ktoré tu vzniklo, je celkom ľahko vysvetliteľné. Pretože sa slovo *maratón* v tomto názve píše s veľkým začiatočným písmenom, došlo k pravopisnému stotožneniu z hľadiska písania začiatočného písmena so slovom *Maratón*, a tak aj k zámene oboch slov. Na základe predstavy, že tu ide o vlastné meno *Maratón*, použila sa v gen. sg. pádová prípona *-a*. Je len samozrejmé, že v uvedenom názve nemôže ísť o použitie zemepisného názvu *Maratón*. Ukazuje na to zvlášť výrazne pripojený nezhodný prívlastok *mieru* (*maratón mieru*); k podstatnému menu *Maratón* ako miestnemu názvu by sme takéto prívlastok dať nemohli.

Stručne na záver: V názve *námestie Maratónu mieru* ide o použitie všeobecného podstatného mena *maratón*, ktoré má v gen. sg. pádovú príponu *-u*; píše sa v tomto prípade s veľkým začiatočným písmenom, pretože je nezhodným prívlastkom k podstatnému menu *námestie*. Nejde tu o použitie miestneho názvu *Maratón*, pri ktorom je v gen. sg. pádová prípona *-a*.

L. Dvonč

Z NOVÝCH KNÍH VYDAVATEĽSTVA SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

PRAVIDLÁ SLOVENSKEHO PRÁVOPISU

Pravidlá slovenského pravopisu ako základná normatívna príručka podávajú na prvom mieste zásady správneho písania slov v spisovnej slovenčine. Správne písanie jednotlivých slov si môže používateľ Pravidiel ľahko zistiť aj v pravopisnom a gramatickom slovníku, ktorý obsahuje takmer 44 000 slov. Pravidlá ďalej poučujú o správnej výslovnosti. Okrem toho podávajú aj poučenie o gramatickej stavbe nášho spisovného jazyka. Sú tu základné poučky z kmeňoslovia, tvaroslovia a skladby, v pravopisnom a gramatickom slovníku sa pri jednotlivých slovách, kde by mohla vzniknúť nejaká pochybnosť, uvádzajú aj ich tvary a väzby.

V 3. zrevidovanom vydaní Pravidiel z r. 1962 sú niektoré výklady opravené podľa najnovších výsledkov výskumu nášho spisovného jazyka, čím sa ešte viac zvyšuje hodnota tejto základnej príručky spisovnej slovenčiny.

VSAV 1962, str. 432, viaz. Kčs 15,—.

Juraj Kramer

SLOVENSKE AUTONOMISTICKÉ HNUTIE V ROKOCH 1918—1929

Historik Juraj Kramer, ktorý sa už dlhšie zaoberá problematikou slovenských autonomistických snáh, ukazuje v tejto práci, aké boli hlavné a skutočné pohnútky opozičného vystupovania ľudákov, hospodárske i politické, ktoré sociálne vrstvy boli jeho nositeľmi a čie záujmy vyjadrovala ideológia ľudákov. Zároveň ukazuje, aké boli metódy ľudákov, objektívne predpoklady a podmienky pre zosilnenie ich vplyvu v slovenskom politickom živote. Hodnotí miesto a význam slovenských autonomistických snáh z hľadiska celkového politického vývinu Slovenska so zreteľom na rozvoj triedneho boja. Dospieva k všeobecným záverom o úlohe a význame nacionalizmu a národnostného boja v období všeobecnej krízy kapitalizmu z hľadiska vývinu boja robotníckej triedy za jej konečné oslobodenie. Okrem toho Kramerova práca podáva aj kritiku a rozbor charakteru centralistickej politiky buržoázie za predmnichovskej republiky a venuje pozornosť aj ostatným slovenským autonomistickým prúdom (slovenská národná strana).

Popri využití prijateľných výsledkov doterajšej literatúry a ľudáckej tlače práca spočíva hlavne na bohatom archívnom materiáli zachovanom v československých a najmä maďarských archívoch. V tomto ohľade táto publikácia nadväzuje na autorovu prácu *Iredenta a separatizmus v slovenskej politike 1919—1938* a využíva jej závery pre osvetlenie vzťahu ľudovej strany k iredente.

VSAV 1962, str. 200, viaz. Kčs 22,—.

Zdeněk Hába

PÔSOBENIE EKONOMICKÝCH ZÁKONOV V OBDOBÍ PRECHODU OD KAPITALIZMU K SOCIALIZMU

Práca sa zameriava na skúmanie aktuálnej a zložitej problematiky ekonomických zákonov v prechodnom období od kapitalizmu k socializmu. V prvej časti sa autor zaoberá jedným z kľúčových problémov politickej ekonómie, rozborom podstaty ekonomického zákona, zaoberá sa tu teoretickými a metodologickými otázkami ekonomických zákonov vo všeobecnosti a v prechodnom období zvlášť. Pri skúmaní týchto problémov autor sčasti zabíha za rámec ekonomickej teórie a zaoberá sa aj niektorými otázkami filozofie a historického materializmu. V druhej časti, ktorá tvorí podstatnú časť práce, autor na základe objasnenia osobitostí prechodného obdobia skúma pôsobenie všeobecných a špecifických zákonov v tomto období. V súvislosti so zákonom súladu výrobných vzťahov a charakteru výrobných síl sa podrobne zaoberá procesom znárodňovania, kolektivizáciou poľnohospodárstva a socialistickou industrializáciou

v európskych krajinách socialistického tábora. Veľkú pozornosť autor venuje rozboru základného ekonomického zákona socializmu a pokúsil sa aj o vlastnú formuláciu tohto zákona.

Práca je písaná jasným, zrozumiteľným štýlom a iste po nej radi siahnu tak vedecí a pedagogickí pracovníci, ako aj študenti a propagandisti.

VSAV 1962, str. 200, brož. Kčs 19,—.

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Ročník 28, 1963, číslo 2

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor: prof. dr. Eugen Jóna

Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč

Redaktor časopisu: Andrej Keder

Vychádza šesťkrát za rok

Ročné predplatné Kčs 24,—, jednotlivé číslo Kčs 4,—

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma Poštový novinový úrad — ústredná administrácia PNS, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje Poštový novinový úrad — vývoz tlače, Praha 1, Jindřišská ul. 14.

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin

Výmer PK HSVZ, čís. 18163/50-II 3 — V-06*31050

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963

Kčs 4,—